

2002 YILI TÜRKİYE İLERLEME RAPORU ÖZETİ

A. Giriş

a) Önsöz

Haziran 1998 tarihinde yapılan Cardiff Avrupa Konseyi Zirvesi'nde, Komisyon'un Türkiye-AT Ortaklık Anlaşması'nın 28. maddesi ve Lüksemburg Avrupa Konseyi Zirvesi sonuçları dayanarak Türkiye hakkında rapor hazırlayacağı belirtilmiştir.

Komisyon diğer aday ülkelerle birlikte Türkiye hakkındaki ilk düzenli raporunu Ekim 1998 tarihinde yayınlamıştır. İkinci rapor Helsinki Avrupa Konseyi'ne yönelik olarak Ekim 1999'da yayınlanmıştır. Helsinki Avrupa Konseyi Zirvesi'nde Türkiye'nin diğer aday ülkelere uygulanan kriterler temelinde Birliğe aday bir ülke olduğu ve diğer aday ülkeler gibi katılım öncesi stratejiden faydalanacağı ifade edilmiştir.

Sonbaharda gerçekleştirilecek Brüksel Zirvesi'ne sunulmak üzere hazırlanan Türkiye'ye yönelik 2002 Yılı İlerleme Raporu;

- Türkiye-AB ilişkilerini anlatmakta,
- Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterleri çerçevesinde durumunu,
- Kopenhag ekonomik kriterlere uyumunu ve
- Üyelik yükümlülüklerini üstelenebilme kapasitesini değerlendirmektedir.

Rapor Türkiye'nin performansını 1998 yılından başlayarak (ekonomik kriterler açısından 1997) değerlendirmektedir.

b) AB-Türkiye İlişkileri

Katılım öncesi stratejisi çerçevesinde 2002 yılında aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

- Belçika, İspanya ve Danimarka Başkanlıkları döneminde Siyasi Direktörler seviyesinde yapılan toplantılar ile geliştirilmiş siyasi diyalog sürdürülmüştür.
- Ortaklık Komitesine bağlı 8 alt komite, 2002 yılının ilk yarısında ayrıntılı yasal inceleme (*detailed legislative scrutiny*) sürecine başlamıştır.
- Aralık 2001'de Türkiye'ye yönelik mali yardımlarla ilgili tüzük kabul edilmiştir.
- Türkiye'ye 2001 yılında 194 milyon Euro hibe yardımı kararlaştırılmış, 375 milyon Euro AYB kredisi verilmiştir.
- Gümrük Birliği'nin hizmetler ve kamu alımlarını içerecek şekilde genişletilmesine yönelik müzakerelere devam edilmiştir.

Son Dönemde Gerçekleşen Gelişmeler

Türkiye ile AB arasında kurumsal ilişkiler sürmüştür, Türkiye'nin Gümrük Birliği'nden kaynaklanan bazı yükümlülükleri yerine getirmesine ilişkin süre Aralık 2000'de sona ermiştir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin Gümrük Birliği'nden kaynaklanan kimi düzenlemelerini tamamlaması beklenmektedir.

Genel olarak Gümrük Birliği içerisinde sanayi mallarının serbest dolaşımı önünde engel bulunmamaktadır. Uygulamalardan kaynaklanan çeşitli aksaklıklar ise pazara giriş ve ithalat izinleri alanlarında yoğunlaşmaktadır.

2001 yılında Türkiye'nin AB'ye ihracatı 20.1 milyar Euro (toplam ihracatın %51.6'sı), AB'den ithalatı 20 milyar Euro (toplam ithalatın %44.6'sı) olmuştur.

Katılım Ortaklığı

Katılım Ortaklığı Belgesi'nin birinci yılı –kısa vadeli önceliklerin yerine getirilmesi için süre- Mart 2002'de sona ermiştir.

Ulusal Program

Türkiye Ulusal Programı'nı Mart 2001'de kabul etmiştir. Ulusal Program doğrultusunda çeşitli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmektedir. 2002 yılında Ulusal Program revize edilmemiştir.

Topluluk Yardımı

Türkiye'ye sağlanacak mali yardımı düzenleyen yeni tüzük Aralık 2001'de yürürlüğe girmiştir. Yeni tüzük ile Türkiye'ye yönelik mali yardımların programlanması ve uygulanması PHARE kurallarına tabi olarak merkezi olmayan bir şekilde yapılmaktadır. Yeni sistem 2002 yılında ihale ve kontrat sürecini de hızlandırmıştır. Geçen dönemlerde programlanmış 200 milyon Euro tutarında hibeye ilişkin kontratların 2002 yılı sonuna kadar imzalanması beklenmektedir.

2002 yılında Türkiye'ye 149 milyon Euro hibe verilecektir. Bu yıl kaynaklar aşağıdaki öncelikli alanlarda kullanılacaktır:

- Siyasi kriterler: Güvenlik güçlerinin sorgulama tekniklerinin geliştirilmesi ve organize suçlar, uyuşturucu ve hile ile mücadele için teknik destek sağlanacaktır. Çeşitli alanlarda devam eden sivil toplum girişimleri desteklenecektir. Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa İnişyatifi kapsamında Türkiye'de gerçekleştirilecek projelere de kaynak aktarılacaktır.
- Ekonomik kriterler: KOBİ'lere destek sağlanacaktır.
- AB müktesebatının üstlenilmesi alanında adalet ve içişleri, iç pazar, tarım, enerji, telekomünikasyon, istihdam, çevre, işyeri sağlığı ve güvenliği, rekabet ve devlet yardımları ile deniz güvenliği konularında teknik destek ve yatırım sağlanacaktır.
- Ekonomik ve sosyal uyum: 2002 öncesinde başlayan Güneydoğu'da yürütülmekte olan iki önemli projeye destek verilecektir.

Türkiye'nin Topluluk program ve ajanslarına katılımı hızlanmış, TBMM Haziran ayında AB ile Türkiye arasında imzalanan çerçeve anlaşmayı onaylamıştır. Anlaşma ile Türkiye aday ülkelere açık tüm program ve ajanslara katılabilecektir.

2002 mali destek programı çerçevesinde Gümrükler 2002, Girişim ve Girişimcilik, e-Content, gibi programların katılım hazırlıklarına ortak finansman sağlanmaktadır. Eğitim programları Leonardo, Socrates ve Youth için çalışmalar ilerlemiştir. Ancak Ulusal Ajans'ın tam anlamıyla faaliyete geçebilmesine yönelik çalışmaların tamamlanması gerekmektedir.

Türkiye TAİEX imkanlarından faydalanmaktadır.

Avrupa Yatırım Bankası'nın beş kredi imkanı Türkiye'nin kullanımına açıktır. Türkiye, 1992-2000 döneminde 1 milyar, 2001 yılında ise 375 milyon Euro kredi almıştır.

Ayrıntılı Yasal İnceleme (Detailed legislative scrutiny)

Laeken Avrupa Konseyi Zirvesi'nde kararlaştırılan katılım öncesi stratejinin yeni aşaması kapsamında Ortaklık Komitesi'ne bağlı alt komiteler vasıtasıyla ayrıntılı yasal inceleme yürütmektedir.

Twinning

Üye ülkeler ile aday ülkelerin idareleri ve kurumları arasında bilgi ve tecrübe aktarımı sağlayan twinning programından (eşleştirme) Türkiye henüz faydalanamamıştır. 2002 yılı programında 12 twinning projesi yer almaktadır.

B. Üyelik Kriterleri

1. Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog ve Siyasi Kriterler

Giriş

Haziran 2003 tarihinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nde de belirtildiği üzere aday ülkelerin, demokrasinin sürekliliğini sağlayan kurumların varlığını, hukukun üstünlüğünü, insan hakları ve azınlıkların korunmasını temin etmesi gerekmektedir.

Son Gelişmeler

2001 yılının Ekim ayında, insan hakları ve temel özgürlükleri alanlarında ilerlemeler kaydeden ve idam cezasına sınırlama getiren Anayasa reformları gerçekleştirilmiştir. Kasım 2001'de yeni Medeni Kanun, Şubat, Mart ve Ağustos 2002'de ise yeni reform paketleri kabul edilmiştir.

Söz konusu reformların kabul edilmesi, Türkiye'nin siyasi liderlerinin çoğunluğunun AB normları ve değerleri yönündeki kararlılıklarını göstermektedir. Bu reformlar son derece zor politik ve ekonomik koşullarda kabul edilmiş olup, Türkiye'nin AB'ye bakış açısında önemli bir değişikliği yansıtmaktadır. Söz konusu değişikliklere yönelik siyasi uzlaşmanın sağlanması siyasi partiler, sivil toplum, iş dünyası ve akademik çevrenin desteğini içeren AB'ye üyelik yönündeki kamuoyu görüşünü göstermektedir.

Kopenhag siyasi kriterlerinin yerine getirilmesine yönelik ve özellikle ölüm cezasının kaldırılması, Radyo/Televizyon yayınları ve Türkçe'den başka dillerde eğitim yapılması konuları kamuoyunda tartışılmıştır. 7 Haziran 2002 tarihinde, Cumhurbaşkanı Sezer'in TBMM'de en fazla temsilcisi olan siyasi partilerin liderleri ile yaptığı görüşmeden sonra, AB'nin ortak bir hedef olarak kabul gördüğü bildirilmiştir.

Ağustos 2002'de TBMM'de kabul edilen reform paketinde, idam cezasının barış zamanında uygulanmasına son verilmesi, Kürtçe radyo ve televizyon yayınına izin verilmesi, ifade özgürlüğünün genişletilmesi ve gayri-Müslim dini azınlıklara daha fazla özgürlük tanınması konuları yer almıştır.

30 Mayıs 2002 tarihinde MGK, Güneydoğu'da bulunan iki ilde olağanüstü hal uygulamasına son verilmesini tavsiye etmiştir. TBMM, söz konusu tavsiye kararını 30 Temmuz 2002 tarihinde yürürlüğe koymuştur. MGK yıl sonuna kadar diğer iki ildeki olağanüstü hal uygulamasına son verilmesini tavsiye etmiştir.

IMF ve Dünya Bankası'nın desteklediği kapsamlı ekonomik reformlara devam edilmiştir. Bankacılık sektöründe yeniden yapılanma çalışmaları sürerken, enerji, telekomünikasyon ve tarım sektörlerinde reform yapılmasına yönelik girişimlere hız verilmiş, özelleştirme alanında ise önemli bir gelişme kaydedilmemiştir.

Ağustos 2002'de TBMM, 3 Kasım 2002'de genel seçimlerin yapılmasına yönelik karar almıştır.

Türk Hükümeti, BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs sorununda çözüme yönelik girişimlerine destek verdiğini bildirmiştir.

Türkiye'nin Yunanistan ile olan ilişkileri çeşitli ikili anlaşmalar çerçevesinde gelişmeye devam etmiştir.

AGSP çerçevesinde, AB'nin NATO imkanlarından faydalanarak gerçekleştireceği hareketlarda önemli bir gelişme kaydedilememiştir.

HADEP'in terör örgütüyle bağlantısı konusunda başlayan yargı süreci Anayasa Mahkemesi'nde devam etmiştir.

Üniversitelerde Kürtçe öğretim yapılmasına yönelik çeşitli öğrencilerden gelen dilekçeler bazı üniversitelerde kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra, YÖK'ün dilekçe verenlere disiplin cezası uygulanması kararı üniversite rektörlerine ulaştırılmış ve bazı öğrenciler hakkında cezai soruşturmalar açılmıştır.

Türkiye, ISAF komutanlığını almıştır.

1.1. Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü

Parlamento

TBMM, 45 yeni yasayı kabul etmiştir. Bunların içinde, yeni Medeni Kanun ve 2001 yılında yapılan Anayasal değişikliklerinin uygulanmasına yönelik üç reform paketi bulunmaktadır. Mahkumların koşullu salıverilmesi ve RTÜK yasası, Cumhurbaşkanı'nın iki defa veto etmesine rağmen kabul edilmiştir. RTÜK yasası Ağustos 2002'de üçüncü reform paketi kapsamında değişikliğe uğramıştır.

TBMM, iç düzenlemesinde değişikliğe giderek, etkinliğini artırma yönünde çaba göstermiştir.

TBMM'nin İnsan Hakları Komitesi, karakollara, cezaevlerine, yetimhanelere ve çeşitli illerdeki sivil toplum kuruluşlarına ziyaretler gerçekleştirmiş ve raporlar hazırlamıştır. İnsan hakları ihlallerinin tespit edilmesine yönelik iki alt komite daha kurulmuştur.

Anayasa Mahkemesi laiklik karşıtı faaliyetlerinden dolayı Fazilet Partisi'nin kapatılmasına karar vermiş ve ilgili karar Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Fazilet Partisi'nin iki milletvekili bu kararla Meclis dışında kalmıştır.

Yürütme

Kamu sektöründe iyi yönetimin ve şeffaflığın geliştirilmesine yönelik eylem planı Ocak 2002'de kabul edilmiştir. Söz konusu eylem planının, merkezi ve yerel yönetimlerin görevlerine yansması beklenmektedir.

ABGS, Ulusal Program'ın uygulanmasına yönelik koordinasyon görevini üstlenmiş ve katılım öncesi stratejisi çerçevesinde çalışmalarda bulunmuştur.

Yerel yönetimlerdeki sivil memurların önemi artmıştır. Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu'nun 9. maddesinde değişiklik yapılarak, askeri yetkililerin hükümet temsilcisinin olmadığı durumlarda yerel yönetici olarak görev almaları engellenmiştir. Bu sayede, yerel yönetimlerde sivilleşmeye gidilmesine yönelik önemli bir adım atılmıştır.

Yargı Sistemi

Türk yargı sisteminde bazı değişiklikler gerçekleşmiştir.

İnfaz hakimleri sistemi Mayıs 2001'de kurulmuş, 140 hakim ceza mahkemelerine atanmıştır.

Yeni Medeni Kanun, Kasım 2001'de kabul edilerek Ocak 2002'de yürürlüğe girmiştir.

Bazı yasal düzenlemelerin kabul edilmesiyle DGM'lerin yapısına ve işleyişine çeşitli değişiklikler getirilmiştir. Bu çerçevede, bankacılık sektöründeki organize suçlar ve dolandırıcılık konuları DGM'nin yetki alanları dışında bırakılmıştır.

DGM'lerin sorumlulukları ve işleyişlerinin Avrupa standartlarıyla uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir.

Ulusal Yargı Ağı Projesi'ne devam edilmiştir. Söz konusu projenin ikinci aşamasında dava süreçlerinin hızlandırılması ve etkinliğin sağlanması amacıyla, mahkemelerle Bakanlığın diğer kurumları arasında iletişim sisteminin kurulması hedeflenmektedir.

Yargı sisteminde davalar yığılmış durumdadır. Şu an için, 1.153.000 ceza davası ve 548.000 hukuk davası sürmektedir. Yargı süreçleri uzun sürmektedir. (Genel ceza davalarında 406 gün, genel hukuk davalarında ise 241 gün) Adalet Bakanlığı'nın raporlarına göre, çocuk mahkemelerinde dava süreleri daha uzundur (2000 : 755 gün).

Ara kademe temyiz mahkemelerinin kurulmasıyla ilgili bir gelişme olmamıştır. Yargıtay, ikinci derece mahkemesi görevini üstlenmiştir. Temyiz Mahkemesi, yargının hızının artırılmasında önemli rol oynayacaktır.

Yargı sistemindeki temel aksaklıklardan biri de Ceza Kanunu'nun maddelerinin ifade özgürlüğü konusunda uygulanmasında savcıların farklı yorumlarından kaynaklanmaktadır.

İfade özgürlüğüne yönelik değişikliklere (Terörle Mücadele Yasası'nın 159, 312 ve 8. maddeleri) rağmen savcılar, uyum yasaları çerçevesinde değiştirilmeyen Ceza Kanunu'nu dikkate alarak ifade özgürlüğünü sınırlayan girişimlerde bulunmaktadır. Üniversitede seçmeli dil kurslarına yönelik dilekçe veren öğrenciler için yasa dışı silahlı örgütlere destek vermeyi konu alan 169. madde uygulanmıştır.

Yasaların uygulanmasında farklı yorumlamalar yapıldığı dikkat çekmektedir. Sonuç olarak, açıklık, şeffaflık ve hukuki kesinlik konularında boşluk bulunduğu gözlemlenmektedir. Hukukun yorumlanmasındaki güvenilirlik konusunda sorunlar bulunmaktadır.

Yargıtay yeni reform paketlerinin hükümlerini özellikle ifade özgürlüğü ve işkence ile mücadele alanında uygulamaya başlamıştır. Birkaç davada Yargıtay, alınan kararları yeni hükümlere aykırı olmasından dolayı geçersiz saymıştır.

Diğer yandan Yargıtay, Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin Ceza Kanunu'nun değiştirilen 312. maddesine dayanarak aldığı kararı iptal etmiştir. Yargıtay'ın kararının ardından Yüksek Seçim Kurulu Recep Tayyip Erdoğan'ın 3 Kasım seçimlerine katılmasını reddetmiştir.

Diyarbakır ve İstanbul'da açılan iki mahkeme ile birlikte toplam sekiz çocuk mahkemesi kurulmuştur. Sekiz ilde daha çocuk mahkemesi kurulmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir. Çocuk mahkemelerinin yaygınlaştırılması planlanandan daha yavaş ilerlemektedir. Çocuk mahkemelerinin yetkileri ve yapısı konularında herhangi bir ilerleme sağlanmamıştır. 11-14 yaşları arasındaki sanıklar çocuk mahkemelerinde, 14-18 yaşları arasındaki sanıklar normal mahkemelerde yargılanmaktadır. Çocuk mahkemelerinin olmadığı illerde ise 11-18 yaşları arasındaki tüm sanıklar normal mahkemelerde yargılanmaktadır.

Yeni adli tıp kurumlarının oluşturulmasında ilerleme sağlanamamıştır.

Anayasa Mahkemesi'nin 20 Mart 2002 tarihinde aldığı kararda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türk mahkemelerinin kararlarında temel alabilecekleri bir kaynak olarak nitelendirilmesi olumlu bir gelişmedir. Bu karar ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesi kapsamında adil yargılanma hakkı güvence altına alınacaktır.

Sivil ve siyasi hakların korunması için yasal önlemlerin alınması gerekmektedir.

Askeri mahkemelerin sivilleri yargılaması endişeyle karşılanmaktadır. 2001 yılında, 358 sivilin yargılandığı 176 dava askeri mahkemeler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Adli yargı, organize suçlarla mücadele ve yeni Medeni Kanun konularıyla ilgili eğitim programlarına devam edilmiştir.

Yolsuzlukla Mücadele

Yolsuzluk Türkiye'de halen önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Hükümet tarafından 2001 yılında kurulan Üst Yönetim Kurulu yolsuzlukla ilgili önlemlerin alınması için harekete geçmiştir.

Ocak 2002'de Hükümet Kamu Sektöründe Şeffaflığın ve İyi Yönetişimin Artırılması Eylem Planını kabul etmiştir. Kamu hizmetlerinin etkinliğini artırma amacıyla kabul edilen bu Plan, şeffaflığın artırılması ve yolsuzluğun önlenmesinde etkili olmuştur. Plan, devlet memuru ve kamu idarecilerinin uyması gereken etik kurallar, denetim ve kontrol sisteminin güçlendirilmesi, kara para aklamayla mücadele gibi çeşitli tedbirleri kapsamaktadır.

Eylem Planı yolsuzluk davaları için ayrı mahkemelerin kurulmasını da öngörmektedir. Siyasi Partilerin mali kaynaklarını açıklaması ve mali katkıların üst limitinin belirlenmesi konusunda Siyasi Partiler Yasasının değiştirilmesi gerekmektedir. Eylem planında başsavcıya bağlı özel bir adli polis gücünün oluşturulması önerilmiştir. Mayıs 2002'de Eylem Planını uygulayacak Bakanlar atanmıştır.

Ocak 2002'de Meclis, şeffaflığın artırılması ve yolsuzlukla mücadele amacıyla yeni Kamu İhale Kanunu'nu kabul etmiştir. Temmuz 2002'de Kanunda değişiklikler yapılmıştır. Nisan 2002'de bir Kamu İhalesi Otoritesi atanmıştır.

Türkiye, Suçtan Kaynaklanan Gelirlerin Aklanması, Araştırılması, Ele Geçirilmesi ve El Konulmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi ile Yolsuzluğa dair Ceza Hukuku ve Özel Hukuku Avrupa Sözleşmelerini halen onaylamamıştır. Türkiye, Uluslararası Ticari İşlemlerde Yabancı Kamu Personelinin Rüşvet Suçlarıyla Mücadele hakkındaki OECD Sözleşmesine taraftır. Uluslararası Ticari İşlemlerde Rüşvetle Mücadele OECD Çalışma Grubu tarafından alınan yolsuzlukla mücadele tedbirlerinin denetlenmesi faaliyetlerine katılmaktadır. Ancak, Avrupa Konseyi Yolsuzluğa Karşı olan Ülkeler Grubu'nun (GRECO) üyesi değildir.

Devlet memurları tarafından görevin kötüye kullanılması ile ilgili davalarda (Ceza Kanunu'nun 209. maddesi) artış olmuştur. 2000 yılında 190 dava açılmış ve bir önceki yıldan kalan 161 dava sonuçlandırılmıştır.

Yolsuzlukla ilgili olarak 2000 yılında 855 dava açılmış (bir önceki yıla göre ciddi bir artış). 815 dava sonuçlandırılmıştır.

Resmi makamlara göre 32 soruşturma Gümrük Muhafaza Memurları tarafından yürütülmüştür.

Genel olarak, yolsuzluğu önlemek amacıyla birçok adım atılmıştır. Şeffaflığın ve iyi yönetişimin artırılmasına yönelik stratejinin kabulü önemli bir gelişmedir. Bu aşamadan sonra uygulamaya önem verilmelidir.

Milli Güvenlik Kurulu

Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) üyeleri ve rolüne ilişkin yeni düzenlemeler getiren Anayasa değişikliği hayata geçirilmiştir. Kurul'daki 5 askeri üyeye karşılık sivil üye sayısı 5'ten 9'a çıkarılmıştır.

MGK, Güneydoğu'daki olağanüstü hal uygulaması, terörle mücadele, Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin kriterleri karşılaması için siyasi ve ekonomik reformlar ve Kıbrıs gibi birçok konuda görüşler ve tavsiyeler yayınlamıştır. Resmi açıdan bir tavsiye kurumu olmasına rağmen, uygulamada görüşleri basit tavsiye olmanın ötesinde önem taşıyan MGK'nın özellikle askeri üyeleri oldukça etkilidir. MGK'nın Yüksek Yayın Kurulu'ndaki rolü, Cumhurbaşkanının vetosunun ardından Meclis tarafından tekrar kabul edilen RTÜK Kanunu ile güçlenmiştir. Kanun ile ilgili dava Anayasa Mahkemesi'nde sürmektedir.

Silahlı Kuvvetler milli savunma bütçesinin oluşturulmasında önemli bir özerkliğe sahiptir ve Hükümetin tüm bütçe dışı fonları kapatma çabalarına karşın, Silahlı Kuvvetler'in kullanımında iki adet bütçe dışı fon bulunmaktadır. MGK iç politikada halen önemli bir faktör olmaya devam etmektedir. Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan öncelikler doğrultusunda sivil üyelerin sayısında artış meydana gelmesine karşın MGK'nın faaliyet biçimi değişmiş değildir. Kararların çoğunluk oyuyla alınmasına rağmen askeri üyelerin fikirleri önemli bir ağırlık taşımaktadır.

1.2. İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması

Ekim 2001'de yapılan Anayasa değişiklikleri ile 2002 yılında uygulamaya yönelik 3 yasa paketinin çıkarılması sağlanmıştır.

4744, 4748, 4771 sayılı kanunlarla Şubat, Mart ve Ağustos aylarında kabul edilen 3 reform paketi mevzuatta idam cezası, temel haklar ve özgürlüklerin kullanılması, duruşma öncesi gözaltı, adli yardım gibi temel insan hak ve özgürlükleri konularında geniş bir alana yayılan önemli değişiklikler getirmiştir. Hükümet yeni düzenlemelerin sıkı bir şekilde uygulanmasında kararlı görünmektedir. Uygulama için gerekli tüm düzenlemelerin ve idari tedbirlerin Kasım 2002 tarihine kadar onaylanması için çaba sarf etmektedir.

Türkiye, Nisan ayında Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin BM Sözleşmesi'ni onaylamış, ancak Sözleşmenin 22. maddesine çekince koymuştur.

Temmuz 2002'de Türkiye AİHM'de Davalara Katılan Kişilere İlişkin Avrupa Anlaşması'nı imzalamıştır. Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, BM Uluslararası Sivil ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, BM Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi gibi diğer önemli uluslararası insan hakları araçların kabulü konusunda ilerleme sağlanamamıştır.

Ocak 2002'de Hükümet 1992 yılında Avrupa İnsan hakları Sözleşmesi'nin 5. maddesine (özgürlük ve güvenlik hakkı) koyduğu çekinceyi kaldırmıştır. Anayasa ve kanunlardaki değişiklikler doğrultusunda yargı öncesi azami gözaltı süresi dört güne indirilmiştir. Olağanüstü hal bölgesinde bu süre üç gün daha uzatılabilmektedir. Daha önce on gün olan gözaltı süresine kıyasla bu önemli bir gelişmedir.

Anayasa'nın 38. maddesinde ve Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliğe rağmen Türkiye Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin idam cezasının kaldırılmasına ilişkin 6. ve 13. Protokollerini imzalamamıştır. Ayrıca, Ulusal Azınlıkların Korunmasına ilişkin Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesini de imzalamamıştır.

1 Kasım 2001 ile 30 Haziran 2002 tarihleri arasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) 1874 başvuru yapılmıştır. Bunların çoğunluğu 6. madde ile ilgilidir. (adil yargılanma hakkı) 304 tanesi 5. madde ile ilgili (özgürlük ve güvenlik hakkı) ve 246 başvuru 3. madde ile ilgili (işkencenin yasaklanması) ve 95 tanesi 10. maddeye dayanan ifade özgürlüğü ile ilgilidir.

AİHM kararlarının uygulanmaması önemli bir problemdir. Türkiye 90 davada Mahkeme tarafından kararlaştırılan tazminatları ödemiş değildir.

Temmuz ayında Avrupa Konseyi (Council of Europe) Bakanlar Komitesi, AİHM'nin Türk güvenlik güçlerinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin ihlaline ilişkin 1996-2002 yılları arasında yayınlanan kırk kadar kararına uymamasına ilişkin bir Ara Karar kabul etmiştir.

Türkiye Loizidou Davası'nda AİHM'nin 28 Temmuz 1998'de aldığı kararı uygulamamaya devam etmektedir.

Eylül ayında Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi, AİHM kararlarının Türkiye tarafından uygulamasındaki duruma ilişkin kapsamlı bir karar almıştır. Asamble, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nden, gecikme olmadan Mahkeme kararlarının uygulanması için her türlü önlemin alınmasını istemiştir. Asamble ayrıca, Komite'den gerekirse Türkiye'ye parasal yaptırımlar uygulamasını istemiştir.

Üçüncü "reform paketi"nde Türkiye, AİHM'nin kararlarına uymak amacıyla özel hukuk ve ceza hukuku davalarında yeniden yargılanma imkanını getirmiştir.

İnsan haklarının uygulanması ile ilgili olarak Türk Hükümeti gözetim ve raporlama mekanizmasını ve sivil toplumla diyalogunu güçlendirmeye yönelik çaba göstermiştir. Aralık 2001'de Bakanlıklar arası Yüksek İnsan Hakları Kurulu oluşturulmuştur. Halen 81 ilde İnsan Hakları Kurulları mevcuttur. Kurullar çalışmaya başlamış ancak tam anlamıyla faaliyete geçmemiştir. İnsan hakları alanındaki yasaların uygulanmasını gözeten Ankara'daki İnsan Hakları Başkanlığı basın ve diğer araçlarla bilinçlendirme çalışmaları yapmaktadır.

Bazı sivil toplum örgütlerinde İnsan Hakları Kurullarına katılım konusunda bir isteksizlik söz konusudur. Bu durum, temel olarak Kurulların kompozisyonuna ilişkin endişelerinden kaynaklanmaktadır; Kurulların üyeleri arasında genellikle güvenlik güçleri mensupları da bulunabilmektedir.

İnsan hakları eğitimiyle ilgili olarak Ocak 2002'de AB Komisyonu ve Avrupa Konseyi (Council of Europe) işbirliği ile bir girişim başlatılmıştır. Ancak teknik problemler nedeniyle uygulama aksamıştır. Polis memurlarına yönelik bir eğitim programı 2002 sonbaharında başlatılacaktır.

Ayrımcılıkla mücadeleye ilişkin olarak Türkiye, Nisan 2002'de Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin BM Sözleşmesi'ni onaylamıştır. Ağustos 2002'de Birleşmiş Milletler Kadına Yönelik Ayrımcılığın Kaldırılmasına Yönelik İhtiyari Protokolü onaylanmıştır. Türkiye, ayrımcılığın yasaklanmasına ilişkin Avrupa İnsan Hakları 12. Ek Protokolünü henüz kabul etmemiş olduğu gibi, Ayrımcılığa karşı Topluluk müktesebatının aktarılması ve uygulanmasına ilişkin AB Antlaşması'nın 13. maddesi ile ilgili olarak pek çok düzenlemeler gerçekleştirmesi gerekmektedir.

Siyasi ve Medeni Haklar

Ağustos 2002 reformlarını takiben idam cezası kaldırılmış ve ölüm cezasının yerini müebbet hapis almıştır. Terör suçlarından hüküm giymiş mahkumlar, cezalarının tümünü tamamlamak zorundadır. Ölüm cezasını müebbet hapse çevirme süreci Eylül 2002'de başlamıştır.

İşkence ve kötü muamelenin engellenmesi çerçevesinde, gözaltı süreleri en çok dört güne indirilmiş; olağanüstü hal bölgeleri için ise bu sürenin üç gün daha uzatılabileceği belirtilmiştir. Tutukluluk süresinin 10 güne kadar uzatılmasına olanak veren 430 Sayılı Kararname ise halen olağanüstü hal bölgelerinde uygulanmaktadır. Bu durumda, tutuklunun yakınlarıyla ya da bir avukatla irtibata geçmesi de engellenmektedir. Adalet Bakanlığı, Eylül ayında, tüm adli kurumların 430 Sayılı Kararname'nin kötüye kullanılmasını engellemelerini belirten bir genelge yayınlamıştır. Şubat 2002 tarihindeki kanun değişiklikleri, tutuklu yakınlarının hiçbir gecikme olmadan ve savcılık kararıyla tutukluluk süresinin uzatılmasından haberdar edilmelerini zorunlu kılmaktadır.

DGM kanundaki değişiklik ile suçları söz konusu mahkemelerin alanlarına giren tutuklular, gözaltına alındıktan 48 saat sonra avukatlarıyla görüşebilmektedir. Bu süre içerisinde tutuklulara ulaşılamamakta ve işkencenin en çok bu dönemde yapıldığı iddia edilmektedir.

Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi'nin (CPT) önerilerine göre, tüm tutuklulara, tutukluluk halinin başlamasından itibaren hukuki danışmanlık sağlanmalıdır. Türkiye'ye gerçekleştirdiği son ziyarette CPT,

birçok karakolda resmi ifade alınmadan avukatla görüşmenin engellendiğini belirtmiştir. Polis ve savcıların yürüttüğü soruşturmaların çoğu halen yanında bir avukat olmadan şüpheliden itiraf elde etme üzerine kuruludur.

Türk makamları, CPT'nin Türkiye ziyaretlerine ilişkin raporlarının basılmasına onay vermektedir. Nisan 2002 tarihli CPT raporunda yapılan bazı eleştirileri takiben Güvenlik Dairesi 28 Haziran 2002 tarihli bir genelge yayınlarak tüm yetkilileri kötü muameleyle mücadelele çağırmıştır.

CPT, İstanbul ve çevresinde gözaltı koşullarında iyileşmeler olduğunu, ancak gözaltında işkence ve kötü muamelenin halen sıkça görüldüğünü ifade etmiştir. İşkence ve faili meçhul cinayet iddiaları özellikle Güney Doğu'da görülmekte; 2002 yılında herhangi bir kayıp bildirilmemesine rağmen Ocak 2001'de ortadan kaybolan HADEP yetkilileri halen bulunamamaktadır.

İşkence ya da kötü muameleyle ilişkin suçlara verilen cezalar çok hafif kalmakta ve sıkça para cezasına çevrilmekte ya da ertelenmektedir. Kamu görevlilerinin tutuklanması için idari yetki gerekmektedir.

Davalar çok uzun sürmekte, bazıları zaman aşımına uğramaktadır. Bunun en yakın örneklerinden biri, Manisa'da 16 gence işkence yapmakla suçlanan 10 polis görevlisine karşı açılan davadır. Haziran 2003 tarihinde bu dava zaman aşımı kapsamına girecektir.

Avrupa Konseyi (Council of Europe) Bakanlar Komitesi, Temmuz ayında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 1996-2002 yılları arasında Türkiye'ye ilişkin aldığı 40 karara uymasına yönelik bir Ara Karar kabul etmiştir. Komite, terörle mücadelenin insan haklarına uygun bir şekilde yapılması gerektiğini belirtmiş; Türkiye'nin gerçekleştirdiği reformları memnuniyetle karşıladığını ifade etmiş ve insan hakları ihlallerini önleyecek tedbirlerin artırılması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Devlet Memurları Kanunu'nun 13. maddesinde yapılan değişikliklerle, işkence ya da kötü muameleden suçlu bulunan memurların Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından belirlenen tazminatları ödemeleri zorunluluğu getirilmiştir.

Güvenlik güçleri arasında insan haklarına ilişkin konulara olan duyarlılığın artırılması amacıyla, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları Polis Akademisi dergisinde basılmaktadır. Polis Yüksek Meslek Okulları'ndaki eğitim süresi 9 aydan 2 yıla çıkartılmış ve insan hakları konusu müfredata dahil edilmiştir. Ağustos 2002 tarihli reform paketiyle, polisin keyfi yetkileri sınırlandırılmış; bu durum Eylül ayında yapılan kanun değişiklikleriyle de teyit edilmiştir. Ancak halen tutukluluk halinin ilgili kişinin yakınlarına bildirilmesi için savcılık kararı gerekmektedir. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yetki kapsamına giren tutuklular parasız hukuki yardım ile ifade sırasında avukat bulundurma haklarından faydalanamamaktadır. Tutuklulara polis gözetimi altında tıbbi muayene yapılabilmektedir.

Polis Vazife ve Salahiyetlerine dair Kanun'da yapılan değişiklikler polisin, kamuya açık İnternet kafelerini ve İnternet erişimi olan diğer yerleri kapatmalarına olanak vermektedir. Cezaevi sisteminin reformu sürmüş ve hükümet, geçen yıl getirilen değişiklikleri uygulamaya başlamıştır. Cezaevi Görevlileri Eğitim Merkezlerinin Kurulmasına ilişkin Kanun Temmuz 2002'de onaylanmıştır. Söz konusu Kanun, Ankara'daki Cezaevi Görevlileri Eğitim Merkezi'ne hukuki bir zemin kazandırmış; Cezaevi Görevlileri Eğitim Merkezlerini düzenleyen ilke ve usulleri belirlemiş ve 61 kişilik 4 merkezin daha kurulmasını öngörmüştür.

F tipi cezaevlerine geçişle ilgili sorunlar yaşanmıştır. Adalet Bakanlığı verilerine göre, Mayıs 2002 itibarıyla, F-tipi hücrelerde bulunan 1233 hükümlünün 232'si rehabilitasyon programlarına katılmakta ve sosyal aktivitelerden faydalanmaktadır.

Ağustos 2002 tarihinde yayınlanan bir genelge ile Adalet Bakanı savcılar, mahkumlara iyi muamele yapılması ve güvenliklerinin sağlanması ile bu talimatlara uymayan cezaevi görevlilerine yaptırımlar uygulanması konusunda uyarılmıştır. Telefonlara erişim ve açık görüş hakları düzeltilmekte, ancak avukatlar, cezaevindeki müvekkillerini ziyaret etmekte güçlük çekmektedir. Mahkum kayıtları düzenli bir şekilde tutulmaktadır. F tipi hücreleri protesto etmek amacıyla yapılan açlık grevleri sürmektedir. Raporun hazırlandığı dönemde 10 mahkum daha hayatını kaybetmiş, böylece açlık grevinde ölenlerin sayısı 57'ye yükselmiştir. Birçok mahkum, mahkemeler tarafından sağlık nedenleriyle koşullu olarak serbest bırakılmıştır.

Hapishanelerin dışarıdan denetlenmesine ilişkin İzleme Kurullarının sayısı hedeflendiği üzere 129'a çıkarılmıştır. İzleme Kurulları, Ocak-Temmuz 2002 döneminde Adalet Bakanlığı'na 3963 öneri içeren 460 rapor sunmuştur. Söz konusu öneriler, Başsavcılığın görevleri, altyapı, bütçe ve ödemeler, eğitim ve rehabilitasyon ve personel eksiklikleri gibi konuları kapsamıştır. İzleme Komiteleri aynı zamanda hapishane sisteminde iyileştirmeler sağlanması amacıyla Başsavcılığa resmi başvurularda bulunmuştur. İzleme Komiteleri, 527 hapishaneyi ziyaret etmiş ve ziyaretlerinde işkence iddialarıyla karşılaşmadıklarını ifade etmiştir.

140 infaz hakimi atanmış, bu hakimler Temmuz 2002 itibarıyla aldıkları 4527 başvurudan 130'unu kabul etmiş, 140'ını kısmen kabul etmiş, 30792'sini ise reddetmiştir.

Sivil toplum temsilcilerinin, İzleme Kurullarının kompozisyonuna ilişkin çekinceleri bulunmakta ve bu nedenle çalışmalarına katılmakta tereddüt etmektedir. İzleme Komitelerinin ve infaz hakimlerinin gözaltı koşullarına etkileri incelenmelidir.

Mahkumların rehabilitasyonu çerçevesinde İŞKUR, serbest kalan mahkumların istihdam piyasalarına entegrasyonunu hızlandıracak bir program başlatmıştır.

İfade özgürlüğüne ilişkin suçlardan tutuklu bulunan gazeteci ve aydınlar, Mayıs 2002 tarihli Af Yasası'nın kapsamı dışında bırakılmıştır. Cumhurbaşkanı, Af Kanunu'nun ayırıcı olduğu gerekçesiyle iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Anayasa Mahkemesi, Kanun'un 1. maddesinde bazı suçların cezasını 10 yıl azaltan değişiklikler yapmış; ancak Cumhurbaşkanı'nın yasayı tümüyle yürürlükten kaldırma talebini reddetmiştir.

Şiddet içermeyen düşünceleri ifade etmekten hükümlü mahkumların durumuna değinilmemiştir. İfade özgürlüğüne ilişkin yasal değişikliklerle, Türk Ceza Kanunu'nun 159. ve 312. maddeleri ile Terörle Mücadele Kanunu'nun 7. ve 8. maddeleri değiştirilmiştir. 159. maddeye yapılan değişikliklerle hapis cezaları azaltılmış ve Türk kanunlarının eleştirilmesine verilen para cezaları kaldırılmıştır. 159. maddeye Ağustos 2002'de yapılan ikinci değişikliklerle kurumlara yönelik eleştirilerin hakaret niyeti taşımadıkları sürece cezalandırılmayacakları belirtilmiştir. Ancak buradaki "niyet" kavramı yoruma açıktır ve bu değişikliğin etkilerini değerlendirmek için uygulamaya bakılması gerekmektedir. 312. maddedeki suç tanımı değiştirilmiştir. Sınıf, ırk, din, mezhep ya da din farklılıklarına dayanarak halkı düşmanlığa sürükleme suçuna, "kamu düzenine tehdit oluşturacak şekilde" hükmü eklenmiştir. Değiştirilmiş olan maddeye yeni bir paragraf eklenerek, 6 aydan 2 yıla kadar ceza öngörülen insan onuruna aykırı hakaretler de suç kapsamına alınmıştır.

Terörle Mücadele Kanunu'nun 7. ve 8. maddelerine yapılan değişikliklerle, "terörist faaliyetlere destek olacak şekilde terör örgütüyle bağlantılı propaganda yapmak" kavramı getirilmiştir. Bu tip suçların cezaları artırılmıştır. Diğer suçlara verilen hapis cezalarından başka korunmuş başka hafifletilmiş, televizyon ve radyo yayınlarına gelen yasaklar azaltılmış; ancak para cezaları artırılmış, ayrıca yeni bir kavram olarak "görsel propaganda" terimi oluşturulmuştur.

Şubat ayındaki yasal değişiklikleri takiben, değiştirilmiş kanunlara ilişkin birçok dava görülmüş ve bu davalarda, yasal değişikliklerin tutarlı bir şekilde uygulanmadığı gözlemlenmiştir. 159. ve 312. maddeler kapsamında yer alan davaların azaldığı ve davaların başka maddelere dayanarak açıldığı görülmüştür. Türk Ceza Kanunu'nun yasadışı örgütlere ilişkin 169. maddesi, geçtiğimiz aylarda ifade özgürlüğüne ilişkin davalarda sıkça kullanılmıştır. Adli makamların belirttiğine göre, Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikler, Yargıtay'ın 159. maddeye dayanarak verilen 50 kararı ve 312. maddeye dayanarak verilen 24 kararı iptal etmesine neden olmuştur. Ancak halen gazeteciler, yazarlar ve yayıncılara ifade özgürlüğüne ilişkin davalar açılmakta; bazı kaynaklara göre halihazırda bu kapsamda 100 dava bulunmaktadır.

Türk Editörler Birliği'nin 25 Mayıs'da yayınlanan raporuna göre, sadece Ocak ve Mayıs 2002 tarihleri arasında 39 yazarın yazdığı 40 kitap yasaklanmış ya da soruşturma açılmıştır. İçişleri Bakanlığının açıklamasına göre, 2001 yılında el koyulan kitap ve dergi sayısı 1309'dur.

Yasanın yorumlanması, gerçek anlamda ifade özgürlüğünün sağlanmasında büyük önem taşımaktadır. Hakimlerin kanunları yorumlarken, savunmanın haklarını tutarlı bir şekilde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamında ele adıklarını gösteren bir gelişme henüz yoktur.

Basın özgürlüğüne ilişkin ilk reform paketi Terörle Mücadele Kanunu'nun 8. maddesini değiştirmiş; terörizm propagandası yapmakla suçlanan yayıncılara getirilen para cezaları artırılmıştır. Basın Kanunu'na değişiklikler getiren ikinci reform paketi, basın özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırmaya yönelik çok az hüküm içermektedir. Söz konusu paket, milli bütünlüğün, cumhuriyet düzeninin ve ülkenin milli güvenliğinin temel prensiplerini ihlal eden yayınların basım teçhizatlarına el koyulması olanağını getirmiştir. Bu suçlarda yayınevlerine verilen asgari kapatma cezası ile yasaklanmış yayınları basmayı sürdürenlere verilen asgari hapis cezası azaltılmıştır. Üçüncü reform paketi, basına ilişkin suçlara uygulanan hapis cezasını ağır para cezasına çevirmiştir. Cezalandırma nedenleri konusunda bir değişiklik yapılmamış olup, Basın Kanunu basın özgürlüğünü kısıtlayan hükümleri barındırmayı sürdürmektedir. Basın mensupları baskı ve sansüre maruz kalmakta ve birçoğu tutuklanmaktadır. Gazeteciler, Terörle Mücadele Kanunu'nun 7. ve 8. maddeleri ile Türk Ceza Kanunu'nun 159. ve 169. maddelerinden yargılanmaktadır.

Olağanüstü hal bölgelerinde yetkililer, gazete ve diğer yayınların dağıtılmasını ve basımını yasaklama haklarını kullanmışlardır.

Temmuz 2002 tarihinde, F-tipi hücrelere ve açlık grevlerine ilişkin yayınlara uygulanan yasak kaldırılmıştır.

Yayın alanında, reform paketi Terörle Mücadele Kanunu'nun 8. maddesine değişiklikler getirmiştir. Devletin birliği aleyhinde yayın yapan radyo ve televizyonlara getirilen kapatma süreleri 15 günden 7 güne indirilmiştir.

Üçüncü reform paketinde, RTÜK Kanunu değiştirilerek, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapılmasına olanak tanınmıştır. Bu değişikliğin uygulanması, RTÜK Üst Kurulu'nun Kasım 2002 itibariyle kabul edeceği bir yönetmeliğe bağlıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkelerine ve devletin bölünmez bütünlüğüne aykırı yayınlar üzerindeki kısıtlamalar korunmuştur. Yayınlar üzerindeki yasakların kapsamı, karamsarlığı ve çaresizliği teşvik edici yayınlara yapılan göndermelerin kaldırılmasıyla daraltılmıştır.

Yabancı yayın kuruluşlarının yayınları üzerindeki yasaklar kaldırılmıştır. Bu hükmün uygulanması, en geç Ağustos 2003 tarihinde kabul edilecek bir yönetmeliğe bağlıdır. Uygulamada ise, BBC World ve Deutsche Welle istasyonlarının yayın yapmasına ilişkin yasaklar Mayıs 2002 itibariyle kaldırılmıştır. Söz konusu değişiklikler Mayıs 2002 tarihinde kabul edilen RTÜK Kanunu'nu takiben gerçekleştirilmiştir. İfade özgürlüğüne daha sıkı kısıtlamalar getiren Kanun, Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını ve bağımsızlığını, devletin bölünmez bütünlüğünü ve Atatürk ilke ve inkılaplarını ihlal eden ya da toplumu şiddet, terör ve etnik ayrımcılığa teşvik eden yayınları yasaklamış ve miktarını yükseltmiştir. RTÜK Kanunu aynı zamanda web sayfalarının yayınlanmadan önce yetkililere onay için sunulması kuralını getirerek İnternet'de de sansür uygulamasını başlatmıştır. RTÜK Kanunu'nun özel radyo ve televizyonların kapatılmasına olanak sağlayan maddeleri kapsamında Mart 2002'de birçok radyo ve televizyon istasyonu yasaklanmıştır.

Örgütlenme ve toplanma özgürlüğü kapsamında, ikinci reform paketi ile Dernekler Kanununda değişiklikler yapılmıştır. Uluslararası örgütlerle ilişkileri düzenleyen 7., 11. ve 12. maddeler Kanun'dan çıkartılmış ve böylece yabancı örgütlerle kurulan ilişkileri kısıtlayan hükümler kaldırılmıştır. Dernek kurmaya ve derneklere katılmaya ilişkin özgürlükler genişletilmiştir. Derneklerin yasaklanma nedenleri kısıtlanmış ve suç işleme olasılığına dair kapatılma nedeni kaldırılmıştır. Kanunla yasaklanmış dillere yapılan tüm göndermeler çıkartılmıştır. Toplantı düzenleme ya da dernek kurma yaşı 21'den 18'e düşürülmüştür. Dernekler Kanunu'nun 7., 11. ve 12. maddelerin kaldırılmasına rağmen, benzer kısıtlamaların Ocak 2002 tarihli Medeni Kanun'da yer aldığı görülmektedir.

Örgütlenme özgürlüğüne ilişkin kısıtlamalar halen sürmektedir. Değiştirilmiş kanuna göre, üniversite öğrencileri tarafından kurulan dernekler sadece eğitim alanında faaliyet gösterebilmektedir. Ceza Kanunu'nun 312. maddesinden hüküm giymiş kişilerin 5 yıl süreyle dernek kurması yasaktır. Dernekler Kanunu'nun 5. maddesiyle getirilen kısıtlamalar yeni yasada da değişmemiştir. Derneklerin resmi ilişkilerinde Türkçe'den başka dil kullanmaları yasaklanmakta ve bir konfederasyon kurmak için gerekli olan minimum federasyon sayısı 3'den 5'e çıkartılmaktadır.

Üçüncü reform paketi, Dernekler Kanunu'na yeni değişiklikler getirerek memurların dernek kurmalarına ilişkin kısıtlamaları ve sivil savunma nedeniyle dernek faaliyetlerine uygulanan yasakları kaldırmıştır. Dernekler Kanunu'nda yapılan değişiklikler ayrıca İçişleri Bakanlığı içinde derneklerle ilgili yeni bir birimin kurulmasına olanak vermiştir.

Değişiklikler aynı zamanda Ağustos 2003 tarihi itibarıyla düzenlenmek üzere derneklerin faaliyetlerinin ve hesaplarının kontrolüne yönelik yeni uygulamalar getirmiştir. İlgili kamu idareleri, derneklerin imkanlarını, kitaplarını ve hesaplarını inceleme ve kontrolüne ilişkin önemli oranda yetkiye sahiptir.

Dernekler Kanunu'nun genel kısıtlayıcı özelliği korunmuştur. Yabancı dernek faaliyetleri belirli alanlarla sınırlandırılmış ve derneklerin sahip olduğu dokümanların gizlilik haklarının ihlalini engelleyici tedbirlere yer verilmemiştir. Derneklerin yasaklanma nedenlerinin büyük bir kısmı değişmeden korunmuştur.

Uluslararası Af Örgütü'nün Mart ayında Türkiye'de temsilcilik açmasına izin verilmiştir. İlerleme Raporu'nun hazırlandığı dönemde sivil toplum örgütlerinin aktif oldukları görülmüştür. Örneğin TÜSİAD, Türkiye'de siyasi reforma ilişkin çeşitli çalışmalar yayınlamış; Haziran ayında ise 175 sivil toplum örgütünden oluşan Türkiye Platformu, politikacıları AB üyeliği yolunda cesur adımlar atmaya çağıran bir bildiri yayınlamıştır.

Bunlara rağmen Sivil Toplum Örgütleri, yetkililerle iletişim kurmakta güçlük çekmekte ve reform sürecinde daha aktif bir rol almayı istemektedir.

F-tipi hücrelere karşı yapılan protestoları destekledikleri gerekçesiyle bazı Sivil Toplum Örgütlerine yapılan baskılar kaldırılmış ve bu kapsamda STK'lara, gazetecilere ve doktorlara açılan davalar beraat ile sonuçlanmıştır. Ancak yasadışı yayınlar bulandırmaktan ötürü İnsan Hakları Derneği'ne açılan dava sürmektedir. Bazı insan hakları derneklerinin faaliyetleri halen kısıtlanmaktadır. Mezopotamya Kültür Merkezi, İnsan Hakları Derneği'nin Bingöl şubesi ve İnsan Hakları Derneği'nin merkez bürosu soruşturmayla tabi tutulmuştur.

STK'lar üzerindeki baskılar, Alman vakıflarına da uygulanmış; Konrad Adenauer, Friedrich Ebert, Heinrich Böll ve Friedrich Naumann Vakıfları ile Doğu Enstitüsü hakkında soruşturmalar başlatılmıştır.

Alevi ve Bektaşî Oluşumları Birliği'nin Kültürel Derneği, Anayasa'nın 14. ve 24. maddeleri ve Dernekler Kanunu'nun 5. maddesine dayanarak Şubat ayında kapatılmıştır. Konuyla ilgili dava, derneğin temyiz başvurusunu takiben Yargıtay'da beklemektedir. İkinci reform paketi, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkındaki Kanun'a değişiklikler getirmiştir. Bu çerçevede, söz konusu Kanun'un 21. maddesi iptal edilerek toplantı ve gösteri hakkı kamu kurumlarını da içine alacak şekilde genişletilmiştir. Üçüncü reform paketi diğer bazı değişiklikler de getirmiştir. Yabancıların toplantılara aktif katılımlarını düzenleyen prosedürler, "izin" şartının yerini alan 48 saat öncesinden "bildirim" uygulamasıyla kolaylaştırılmıştır. Yapılacak toplantılar için genel bildirim süresi 72 saatten 48 saate indirilmiştir.

Buna rağmen söz konusu Kanunun kısıtlayıcı özelliği devam etmektedir. Kanun, "organizasyon komitesi üyeleri ve başkanının kimlikleri, meslekleri, ikamet adresleri ve gerektiği durumlarda işyerleri"nin belirtilmesini şart koşmakta ve "bildirim"in organizasyon komitesinin tüm üyeleri tarafından imzalanmasını talep etmektedir. Ayrıca Komite'nin en az 7 üyeden oluşması gerektiği belirtilmektedir.

Yapılan değişikliklere rağmen yetkililer, toplantı ve gösteriler konusunda önemli oranda takdir yetkisine sahiptirler ve toplantı ve gösteri düzenleme önündeki engeller uygulamada devam etmektedir.

Ağustos 2002'de, kamuya açık yerlerde film gösterilmesi, konser ve tiyatro oyunları düzenlenmesi üzerindeki kısıtlamalar gevşetilmiştir. Gösteriler için önceden izin alma şartı yerine 48 saat öncesinden bildirim zorunluluğu getirilmiştir. Ancak gösterilerin devletin bölünmez bütünlüğüne karşı olduğunun kararlaştırılması durumunda yaptırımlar uygulanabilmektedir.

Üçüncü reform paketi, Türk vakıfları ve yurtdışında kurulmuş vakıflara uluslararası işbirliği kurma imkanı sağlamaktadır. Buna rağmen, bu işbirliği "yararlı" olmak, Bakanlar Konseyi'nde izin almış olmak ve yabancı vakıfların durumunda karşılıklılık ilkesini sağlamak gibi bazı şartlara tabi olmaktadır.

Anayasa'nın 68. maddesine getirilen değişiklikler doğrultusunda, ikinci reform paketi ile Siyasi Partiler Kanunu'nun 101. maddesi değiştirilmiştir. Yeni Kanun uyarınca, Anayasa Mahkemesi, siyasi partileri kapatmak yerine siyasi partileri mali yardımlardan mahrum bırakmaya karar verebilmektedir. Bu değişiklik, siyasi partilerin cezalandırılması konusuna temel bir değişiklik getirmemekte ancak siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştırmaktadır.

DEP'li vekillerin söz konusu partinin kapatılması sonucunda parlamenterlik yetkilerinden mahrum kaldıklarını öne sürerek Türkiye'ye karşı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde açtıkları davada Mahkeme, Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu'nun 3. maddesinin 1. Protokolü'nün ihlal edildiği kararına varmıştır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 31 Temmuz 2001 tarihinde Refah Partisi'nin kapatılmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine aykırı olmadığına dair kararının ardından Refah Partisi, davanın AİHM'nin üst kurumuna götürülmesini istemiştir. İlk oturum 19 Haziran 2002 tarihinde yapılmıştır. Dava sürmektedir.

HADEP hakkında Anayasa Mahkemesi'nde 1999 yılında açılan kapatma davası devam etmektedir. Şubat 2002'de kurulan HAK-PAR tüzük ve programında "devlet ve milletin bölünmez bütünlüğüne karşı" unsurlar içerdiği için kapatma davası ile karşı karşıyadır.

Din özgürlüğü güvence altındadır ancak gayri-Müslim dini cemaatler yasal engeller ile karşılaşmaktadır. Ağustos 2002'de kabul edilen reform paketi ile engellerin bazılarının kaldırılması amaçlanmıştır.

Lozan Antlaşması ile tanınan (Rum, Ermeni, Musevi) veya tanınmayan gayri-Müslim dini cemaatler, yasal kimlikleri ve mülkiyet haklarının olmaması ve Türkiye'de din adamı eğitmeleri üzerindeki yasak nedeniyle sorunlarla karşılaşmaktadır.

Gayri-Müslim cemaat vakıflarının sadece 2762 sayılı Kanun'a göre 1936 yılında beyan ettikleri mülkleri yasal olarak tanınmaktadır. 1936 yılında beyan edilmeyen mülklere devlet tarafından el koyulmaktadır. Ermeni, Rum ve Katolik mülkleri müsadere edilmiş veya müsadere edilme riski altındadır. Protestan cemaati ibadet yerleri kiralanması ve yeni kilise inşası konularında idari sorunlarla karşılaşmaktadır. Ancak yetkililer Temmuz 2002'de Diyarbakır'da yeni bir Protestan kilisesinin inşasının devam etmesine izin vermiştir.

Kilise ve okul binalarının restorasyonu üzerindeki kısıtlamalar azalmıştır.

Mülkiyet hakları ile ilgili problemlerin çözümü için üçüncü reform paketi ile Vakıflar Kanunu'nda değişiklik yapılmıştır. Ağustos 2002'den itibaren cemaat vakıflarının vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın taşınmaz mal almaları ve satmaları mümkün hale gelmiştir. Ayrıca bu vakıflar tasarrufları altında bulunan taşınmaz malları, mülkiyetleri altında olduğunu ispatladıkları takdirde vakıf adına tescil etme hakkına sahiptirler. Bu değişikliğin uygulanması bazı koşulların karşılanmasına tabidir. Taşınmaz mal edinme ve taşınmaz mallar üzerinde tasarrufta bulunmak için Bakanlar Kurulu'ndan izin alınması gerekmektedir, ancak bir temyiz prosedürü öngörülmemiştir. Üzerinde tasarrufta bulunan taşınmaz malların tescili için 6 ay süre tanınmış ancak başvuruların hangi makamlara yapılacağı belirtilmemiştir. 6 aylık süre 9 Ağustos 2002 tarihinde başladığı ve uygulanacak prosedürler de henüz belirlenmediği için, bu kısa süre pratikte bir engel oluşturmakta ve reform paketinin amacına ters düşmektedir.

Yeni hükümlerin kapsamı hem belirginleşmemiş olmasına rağmen sadece gayri-Müslim vakıfları ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Türk olmayan Katolik ve Protestan cemaatleri dahil olmak üzere vakıf statüsüne sahip olmayan diğer tüm dini cemaatler dışlanmış görünmektedir.

Vakıflar Kanunu, Ağustos 2002 reformu kapsamında yer almaması nedeniyle taşınmaz malların kiralanmasını yasaklamaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mütevelli heyeti üyelerinin görevine son verme dahil olmak üzere dini vakıflar üzerindeki yetkileri değişmeden devam etmektedir. Yapılan son değişiklik el koyulan taşınmaz malların iade edilmesini sağlamamaktadır.

Dini azınlıklar için din adamı eğitimi üzerindeki yasak devam etmektedir. Türk olmayan din adamları vize ve oturma izinleri konularında zorluklarla karşılaşmaktadır.

Dini cemaatler kendi okullarına sahip olabilmekte ancak bu okulların müdür yardımcılarının Milli Eğitim Bakanlığı'nın temsilcisi (Müslüman) olması gerekmektedir. Müdür yardımcısı cemaat mensubu müdürden daha yetkilidir. Süryani cemaati kendi okullarına sahip değildir ve dilini gençlerine öğretmekte güçlük çekmektedir.

Zorunlu din dersleri değişik dinlerin tanımlarını içermektedir. Ancak dini azınlıklar dersleri yanlı ve eksik bulmaktadır. Yeni bir girişim kapsamında Milli Eğitim Bakanlığı Hıristiyan cemaatlerinin din ders kitapları için yeni maddeler yazmasını teklif etmiştir. Bu girişimin takip edilmesi gereklidir.

Gayri-Müslim cemaatlerin de facto tanınmasının güçlendiğine dair işaretler vardır. Türkiye uluslararası düzeyde dinlerarası diyalogda daha etkin rol oynamakta ve din eğitiminde daha kapsayıcı bir yaklaşım benimsemektedir. Ekim 2001'de İçişleri Bakanlığı değişik dini cemaatlerin liderlerini istek ve düşüncelerini belirtmeleri için toplantıya çağırmıştır. Ancak girişimin devamı tam anlamıyla gelmemiş, istekler reddedilmiş veya cevaplandırılmamıştır.

Alevilerin durumuna yönelik herhangi bir gelişme olmamıştır.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar

Yeni Medeni Kanun 1 Ocak 2002'de yürürlüğe girmiştir. Kadın-erkek eşitliği konusunda, Ekim 2001 tarihinde Anayasanın 41. maddesinde yapılan değişiklikle, 'aile reisi' kavramı kaldırılarak ailede kadın ve erkek için eşit fırsatlar, haklar ve ödevler getirilmiştir. Babanın çocuğu reddetmesi durumunda annenin hamilelik ve doğum masraflarının karşılanması hakkı genişletilmiştir. Ancak evlilik süresince edinilen malların eşler arasında eşit paylaşımını öngören madde sadece Yeni Medeni Kanunun yürürlüğe girmesinden sonraki evlilikler için uygulanmaktadır.

Meclis, 3 Ocak 2002 tarihinde kadın kamu görevlilerinin iş yerinde pantolon giymelerini yasaklayan tüzüğü kaldırmıştır. Ancak Meclis iç tüzüğü henüz bu değişikimi yansıtmamaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı, Mayıs 2002'de kadınların toplu ibadetlere erkeklerle eşit şekilde katılabileceklerini belirtmiştir. Hemşire okullarındaki öğrencilerin bekaret kontrolüne tabi tutulmasına izin veren tüzük, Şubat ayında kaldırılmıştır.

Kadınların bazı iş alanlarında çalışmasını önleyen yasal engeller bulunmaktadır. Kadın ve erkekler uygulamada eşit ücretler almamaktadır. Kadınların politikaya aktif katılımı düşüktür. Halihazırdaki 550 Milletvekilinden sadece 23 tanesi kadındır.

Namus cinayeti işleyenler, ceza indirimine hak kazanmakta, reşit olmayan sanıkların ceza sürelerine ise ek bir indirim uygulanabilmektedir.

Yeni Medeni Kanun, çocukların korunması ve çocuk haklarını içeren değişiklikler içermektedir. Yeni 182. madde, ayrılık veya boşanma durumlarında 'çocuğun çıkarları' kavramını getirmektedir. 282. maddede yapılan değişikliklerle meşru ve gayri meşru çocukların yasal durumları arasındaki ayırım ortadan kaldırılmaktadır. Türkiye halen Avrupa Sosyal Şartı'nın "çocuğun korunma hakkı"nı düzenleyen 7. maddesi ile "anne ve çocuklarının sosyal ve ekonomik korunma hakkı"nı düzenleyen 17. maddesine uymamaktadır. Şart'ın 17. maddesi genç suçluların korunma hakkı ile ilgilidir; Türkiye'de ise suç işleyen gençler halen hapsedilmektedir.

Türkiye, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin İhtiyari Protokolü'nü Haziran ayında onaylamıştır. Türkiye'nin, çocuk işçiliğinin engellenmesi konusundaki gayretleri Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından memnuniyetle karşılanmaktadır. Ancak çocuk işçilerin sayısında kaydedilen düşüşe rağmen, Türkiye'de halen 893000 çocuk işçi çalıştırıldığı tahmin edilmektedir. Çocuk Masası, çocuk işçiliğine karşı mücadele etmek için ulusal bir program ve eylem planı hazırlamış, ancak henüz gerektiği gibi uygulamaya geçilmemiştir. Çocuk haklarını iyileştirme amaçlı Çocuk İşçiliğinin Engellenmesine Yönelik Uluslararası Program kapsamındaki çalışmalar devam etmektedir. Engelli kişilerin sosyal ve eğitim hakları konusunda ilerleme kaydedilmemiştir.

Sendikalar örgütlenme özgürlüğü ve grev hakkı konularında kısıtlamalara tabidirler. Sendikaların faaliyetleri, şirketlerle toplu sözleşme yapabilmeleri için şart koşulan %10'luk baraj nedeniyle engellenmektedir. Kamu çalışanları, grev hakkından yoksundur. Aralık 2002'de grev ve toplu sözleşme haklarını elde etmek için izinsiz grev yapan kamu görevlileri hakkında soruşturma açılmıştır. Yeni bir yasal statü kazanmış olmasına rağmen, Ekonomik ve Sosyal Konsey halen toplanmamıştır. Ayrıca Türkiye gözden geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nı henüz imzalamamıştır.

İşsizlerin sosyal korunması kapsamında bazı adımlar atılmıştır. Nisan 2002'de ilk kez işsizlik yardımı verilmiştir. Özelleştirme nedeniyle işten çıkarılan işçilerin Özelleştirme İdaresi'nden 6 aydan 8 aya kadar işsizlik yardımı alması planlanmıştır.

Kültürel haklar konusunda ise, "Kanunlar tarafından yasaklanmış hiçbir dilin, düşüncüyü ifade etme ve yaymakta kullanılamayacağı" kısıtlamasını kaldıran Anayasanın 26. maddesindeki değişikliği takiben üçüncü reform paketi, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin

radio ya da televizyonlarda yayınlanabilmesi imkanını getirmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu hükmün uygulanması, hazırlanmakta olan tüzüğün kabulüne bağlıdır. Ağustos 2002 reformlarının uygulamaya da yansıtıldığına dair işaretler mevcuttur.

Üçüncü reform paketi, Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi hakkındaki Kanun'da da değişiklik yaparak "devletin bölünmez bütünlüğü"ne aykırı düşülmemesi şartıyla Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi ve bu amaçla özel kurslar açılması imkanını getirmiştir. Bu hükmün uygulanmasına ilişkin tüzük 19 Eylül tarihinde kabul edilmiştir.

Üniversitelerde Kürtçe derslerinin seçmeli olarak okutulması için dilekçe veren öğrenciler hakkında açılmış olan davalar, bu kanun değişikliğinin kabul edilmesini takiben düşmüştür.

Anayasanın 42. maddesi ("Türkçe dışında başka hiçbir dilin anadil olarak herhangi bir eğitim veya öğretim kurumunda Türk vatandaşlarına öğretilmeyeceği") değişikliğe uğramadığı için, milli eğitimin Türkçe dışındaki dillerde yapılması hususu; değişiklik yapılan Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi hakkındaki Kanun kapsamında yer almamaktadır. Üçüncü reform paketinin kabul edilmesinden önceki dönemde Kürt dilinin kullanımı geniş kapsamlı kısıtlamalara maruz kalmaktaydı.

Azınlık hakları ve azınlıkların korunması

Farklı kültürel kimlik ve ortak geleneklere sahip etnik grup üyelerinin dilsel ve kültürel kimliklerini ifade etmeleri konusundaki gelişme pratikte sınırlı kalmıştır. Türkiye, Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Çerçeve Konvansiyonu'nu imzalamamış olup, 1923 Lozan Antlaşması'nda söz edilenler dışında azınlık tanımamaktadır.

Sözlüklerde, çingene topluluğu hakkındaki tüm küçük düşürücü ifadelerin kaldırılması için çağrı yapan Ekim 2001 tarihli Milli Eğitim Bakanlığı genelgesi takiben, bütün resmi sözlükler düzeltilmektedir. Bu konuda başka yasal adım atılmamıştır. 1934 yılındaki Yerleşim Kanunu'nun "göçmen çingeneler"e hala uygulanıyor olması, bu kişilerin hala Türkiye'de göçmen statüsünde kabul edilmediklerini göstermektedir. Türkiye'de Çingene topluluğuna karşı önyargılar bulunmaktadır ve mevcut yasalar yeterli koruma sağlayamamaktadır.

Meclis, Haziran ayında Milli Güvenlik Kurulu tavsiyesi üzerine Hakkari ve Tunceli illerindeki olağanüstü hal uygulamasını kaldırmaya karar vermiştir. Bu karar 30 Temmuz 2002 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Milli Güvenlik Kurulu, olağanüstü hal uygulamasının dört ay daha uzatıldığı Diyarbakır ve Şırnak illerinde de yıl sonuna kadar olağanüstü halin kaldırılacağını ifade etmiştir.

Güneydoğu'da, kültürel hakların kullanılması kapsamında olumlu gelişmeler gözlemlenmiştir: Örneğin daha önceden yasaklanmış olan Avrupa Film Festivali düzenlenmiştir.

Güneydoğu, gittikçe daha güvenli duruma gelmektedir. Hakkari ve Tunceli'deki olağanüstü hal uygulamasının kaldırılmasından sonra günlük hayatın biraz daha rahatladığı ifade edilmiştir. 1-4 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştirilen Tunceli Kültür ve Doğa Festivali'nde Kürtçe şarkılara hiçbir yasak getirilmemiştir. Daha önceden yasaklanmış olan dergi ve gazeteler, gazete bayilerinde bulunabilmektedir. Tüm bunlara rağmen, Tunceli Valisi, silahlı kuvvetlerin geri çekilmeyeceğini belirtmiştir. Hakkari ilindeki olağanüstü hal uygulamasının kaldırılması sonrasında, güvenlik güçlerinin bölgedeki faaliyetleri de değişmiştir. Kırsal alanda ordunun etkisi hala hissedilse de, atmosferin daha az gergin olduğu bildirilmektedir. Şehirden gelen bilgilere göre, yiyecek kotası kaldırılmıştır.

Terör nedeniyle yaşadığı yeri terketmek zorunda kalmış kişilerin durumlarını düzeltme yönündeki çabalar devam etmiştir. Yetkililere göre, "Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi"nin uygulanması sonucunda 37000 kişi köyüne dönmüştür. Bu kişilerin köylerine dönmelerini sağlayan prosedürler yavaş işlemektedir: altyapı eksiklikleri ve köylerin yeniden inşası için yeterli finansmanın olmamasından dolayı köylerine dönmüş olan kişi sayısı oldukça azdır.

Şu anda 4000'in üzerinde kişi, inşası yeni tamamlanmış "merkezi köyler"de yaşamaktadır. Yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalmış kırsal nüfusun büyük bir çoğunluğu, şehir merkezlerinde çok zor ekonomik ve sosyal şartlarda yaşamaya devam etmektedir. Yetersiz sağlık hizmetleri, temizlik sorunları, kötü beslenme, yetersiz içme suyu ve kanalizasyon ve atıkların gerektiği şekilde ortadan kaldırılamaması ortak sorunlardır. Bu durum, eğitim ve okur-yazarlık oranları yetersiz olan çocuklar üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

"Köy korucuları" sistemi, söz konusu kişilerin köylerine dönmelerini caydırıcı etkiye sahiptir. Şu anda bölgede bulunan 6000-7000 köy korucusunun disiplinsiz ve kötü niyetli davrandığı ifade edilmektedir. Kara mayınları halen bölgede mevcuttur ve sık sık patlamalar meydana gelmektedir. Bölgede faaliyette bulunan sivil toplum örgütleri, yetkililerin baskısı altında faaliyet göstermekte, kovuşturma ve geçici kapatmalarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu, Van gibi olağanüstü hal durumu uygulanan illerle sınırı olan yerler için de geçerlidir. Kültürel haklar ve örgütlenme özgürlüğüne yönelik bu kısıtlamaların çoğu, devletin bölünmezliğini koruma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Yetkililer, kısıtlamaların terörizmle mücadelenin bir parçası olduğunu belirtmektedir.

Türkiye'nin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği ile diyaloga girmesi arzu edilen bir gelişme olacaktır.

1.3. Kıbrıs

Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunması için Birleşmiş Milletler gözetimi altında sürdürülen görüşmelere ilişkin değerlendirmeler (Güney) Kıbrıs ilerleme raporunda yer almaktadır. Türk Hükümeti, iki Toplumun liderleri arasında sürdürülen doğrudan görüşmelere desteğini Nisan 2002 tarihli AB-Ortaklık Konseyi'nde dile getirmiştir. AB, (Güney) Kıbrıs'ın katılım müzakereleri sonuçlanmadan önce Kıbrıs sorununa çözüm bulunabilmesi için Türkiye'nin KKTC liderini teşvik etmesi gerektiğini sürekli vurgulamıştır.

1.4 Sınır sorunlarının barışçı yollarla çözülmesi

Türk-Yunan ilişkileri geçtiğimiz dönemde özellikle iki ülkenin dışişleri bakanları arasındaki yakın işbirliği nedeniyle gelişme kaydetmiştir. Geçtiğimiz yıl çeşitli alanlarda on adet ikili işbirliği anlaşması yürürlüğe girmiş, beş işbirliği anlaşması da imzalanmıştır. Yunanistan, Türkiye'ye AB müktesebatına ilişkin teknik destek sağlamayı sürdürmektedir.

İki ülke arasında fiziki bağın kurulmasına yönelik sembolik önemi olan doğal gaz petrol boru hattı anlaşması Mart ayında imzalanmıştır. 13 Şubat tarihinde Atina'da ilk kez bir araya gelen Türk-Yunan Ortak Ekonomi Komisyonu'nda enerji, sanayi, ulaştırma, KOBİ'ler, gümrükler ve bölgesel işbirliği alanlarını kapsayan bir protokol imzalanmıştır.

Bunun yanı sıra iki ülke arasında yasadışı göçmenlerin yeniden kabulüne ilişkin protokol onaylanarak yürürlüğe girmiş ancak henüz tam olarak uygulamaya geçmemiştir. Ege Denizi'nde askeri tatbikatların iptal edilmesi gibi iki taraf arasında güven artırıcı önlemlere ilişkin çabalar devam etmektedir. Her iki ülkenin dışişleri bakanları Ortadoğuya ortak bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ege Denizi konusunda AB-İKÖ Forumu çerçevesinde başlayan temaslar Mart ayında iki ülkenin dışişleri bakanları tarafından ele alınmıştır.

1.5. Genel Değerlendirme

Helsinki Zirvesi'nde adaylığının teyit edilmesi Türkiye'yi bir dizi temel reform gerçekleştirmesi konusunda teşvik etmiştir. 2001 yılı Ekim ayında gerçekleştirilen Anayasa değişikliğini takiben çeşitli reformlar içeren üç "uyum paketi" kabul edilmiştir. Bu reformlar Türk siyasilerin AB'nin değerleri ve normlarını benimseme konusundaki kararlılığını ortaya koymuştur. Özellikle Ağustos ayında kamuoyunun hassas olduğu konulardaki reform paketinin, içinde bulunulan zor ekonomik ve siyasi koşullara rağmen kabul edilmesi bu kararlılığın çok önemli bir göstergesi olmuştur.

Cezaevi sistemine ilişkin reformların sürdürülmesi, tutukluluk koşullarının iyileştirilmesi, Avrupa İşkenceyle Mücadele Komitesi'nin tavsiyelerinin uygulamaya koyulması gibi ilerlemelere rağmen F tipi cezaevlerindeki tutukluluk koşulları sorun yaratmaya devam etmektedir.

İşkenceyle mücadele çerçevesinde gözaltı süresinin kısaltılmasında bir ilerleme olmakla birlikte gözaltı süresinin başlamasını takiben en kısa sürede avukatın atanabilmesinin mümkün olmaması Devlet Güvenlik Mahkemelerinde "görüşmesiz gözaltı" sürdüğünü göstermektedir. Ayrıca olağanüstü halin uygulandığı bölgelerdeki gözaltı süreleri hala uzundur. İşkence ve kötü muamele henüz bütünüyle ortadan kalkmadığı gibi bu suçu işleyenlerin takibi yönünde hemen hemen hiç ilerleme kaydedilmemiştir.

Son reform paketi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin "İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklere İlişkin Konvansiyon"a aykırı bulunduğu yargı kararlarının yenilenmesine ilişkin düzenlemeler getirmektedir. RTÜK Kanunu'ndaki kısıtlamalar son reform paketi ile kaldırılmış olmakla birlikte halen gazeteciler, yazarlar ve yayıncılar adli kovuşturmayla uğrayabilmektedir. Dernekler Kanunu'nda yapılan değişikliklere rağmen Kanun, özellikle izin prosedürü hususunda kısıtlayıcı bir yapıya sahiptir. Yabancı dernekler halen Türkiye'de kontrollere ve kısıtlamalara maruz kalmaktadır.

Son reform paketi kapsamında Türkçe dışında başka dillerde öğretim ve yayın hakkına ilişkin sınırlama kaldırılırken, Vakıflar Kanunu'nda yapılan değişikliklere rağmen dini azınlıklar, tüzel kişilik, mülkiyet hakkı ve din adamı yetiştirme konularında bazı kısıtlamalarla karşılaşmaktadır.

Yeni Medeni Kanun kadın-erkek eşitliği ve çocuk haklarının güvence altına alınması konularında düzenlemeler içermektedir. Ayrıca her türlü ırk ayrımcılığına karşı BM Konvansiyonu onaylanmıştır. Bununla birlikte halen çocuk işçi çalıştırılmaktadır. Sendikalara yönelik kısıtlamalar sürmektedir ve namus cinayetlerine ilişkin ceza indirimleri hala kaldırılmamıştır.

DGM'lerin yetki alanlarının daraltılmasına ve geçici gözaltı süresinin kısaltılmasına rağmen söz konusu mahkemelerin işleyişleri uluslararası normlara uygun değildir. Komisyon'a ulaşan raporlarda, yargının her zaman bağımsız hareket etmediği belirtilmektedir. Ayrıca yargıçların ve memurların insan hakları konusunda eğitimi sınırlı düzeydedir.

Kamu idaresinin şeffaflığına ilişkin tüm girişimler, yolsuzluğun önemli bir sorun olmasını engelleyememiştir. Bu konudaki Avrupa Konseyi Konvansiyonu da onaylanmamıştır. Olağanüstü halin kaldırıldığı iki ilde insan haklarının korunmasına yönelik önlemlerin güçlendirilmesi gerekmektedir. MGK'lara ilişkin Anayasa değişiklikleri, MGK'nın uygulamadaki işlevinde bir değişiklik yaratmamıştır.

Türkiye, Kıbrıs Rum ve Türk kesimi liderleri arasında ortak bir çözüme varmak için gerçekleştirilen doğrudan görüşmelere desteğini sürdürmektedir. BM bildirimlerine uygun olarak Türkiye, Kıbrıs Türk kesiminin yöneticilerini katılım müzakerelerinden önce Kıbrıs sorunun çözülmesi yönünde desteklemeye devam etmelidir. Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler ise gittikçe iyileşmektedir.

Genel olarak Türkiye, 1998 yılı İlerleme Raporu'ndan bu yana, özellikle 2002 yılında, Kopenhag Kriterlerinin karşılanması yönünde önemli gelişmeler kaydetmiştir. Ağustos 2002'de kabul edilen reform paketi son derece önemlidir. İnsan haklarının korunması ve demokrasinin güçlendirilmesi yönünde gerekli çalışmaların büyük bölümü bu reformlarla gerçekleştirilmiştir. Kaydedilen ilerlemeler Türk vatandaşlarının AB'deki mevcut hak ve özgürlükler ile karşılaştırılabilir hak ve özgürlüklerden yararlanabilmesine imkan verecek diğer değişikliklere yol açacaktır.

Bununla birlikte Türkiye siyasi kriterlerin tamamını karşılamamaktadır. Yapılan reformlar insan hakları ve temel özgürlüklerin tam olarak uygulanması konusunda bazı kısıtlamalar içermektedir. Özellikle basın ve yayın organlarında ifade özgürlüğü, barışçı toplanma özgürlüğü, inanç özgürlüğü, ve adli yardıma erişim konularında kısıtlamalar mevcuttur.

Ayrıca bu reformların büyük çoğunluğu AB normlarına uygun biçimde uygulamaya yönelik düzenlemeler gerektirmektedir. Bazı düzenlemeler tamamlanmış, bazıları ise hazırlanma aşamasındadır. Reformların etkinliği açısından farklı seviyelerdeki idari yapılar ve yargı organları tarafından ülkenin tamamında uygulamaya koyulması gerekmektedir.

Yüksek Seçim Kurulu'nun önemli bir partinin genel başkanının 3 Kasım seçimlerine katılımını engelleyen kararı reformların ruhuna aykırıdır. İşkence ve kötü muamele ile mücadele, silahlı kuvvetler üzerinde sivil kontrol, düşünce suçluları ve, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarına uyum konularının, Kopenhag Kriterlerinin tam uyum için çözümlenmesi gerekmektedir.

Son yıllarda kaydedilen önemli ilerlemeler ve halihazırda çalışmaların sürdürülmesi gereken alanlar dikkate alındığında Türkiye, insan haklarının güvence altına alınması ve demokrasinin güçlendirmesi yönünde yasal düzeyde ve uygulamaya yönelik reform sürecini sürdürmesi için desteklenmektedir.

2. Ekonomik Kriterler

2.1. Giriş

Komisyon önceki İlerleme Raporları'ndaki aynı yöntemi izlemiş, 1997'den bu yana kaydedilen gelişmeleri ele almıştır.

2.2. 1997 İtibarıyla Ekonomik Gelişmelerin Özeti

1997-2001 döneminde ekonomik büyüme inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Ekonomideki büyük dalgalanmalara rağmen, turizm gelirleri, işçi dövizleri ve portföy yatırımlarının dış ticaretteki dengesizliklerin giderilmesine sağladığı katkı ile cari işlemlerdeki açık sınırlı kalmıştır. Yıllık ortalama GSYİH'nin %0.8'i olarak seyreden doğrudan yabancı yatırımlar önemsiz düzeydedir. Tüketici fiyatlarıyla 1998 Ocak ayında %101 ve 2001 Şubat ayında %33 olarak seyreden yıllık enflasyon, ortalama %69.9 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bütçe açığı ortalama olarak GSYİH'nin % 15.7'sini oluşturmaktadır. 2000 ve 2001'deki mali krizlerin ardından kısmen artan belirsizliği yansıtan yüksek faiz giderleri nedeniyle kamu maliyesi önemli ölçüde bozulmuştur. İç borcun GSYİH'ya oranı 1997'de %55.6 iken 2001'de %101.4'e yükselmiştir. Reel faizler yüksek kalmış, rapor döneminin ilk yarısında reel efektif döviz kuru nispeten istikrarlı seyretmiştir. 2000 yılında uygulanan kur çıpası TL'nin reel olarak değerlendirilmesi sonucunu doğurmuş, 2001 Şubat ayında dalgalı kur sistemine geçiş ile birlikte TL'de yaşanan değer kaybı, rekabet gücü kaybının büyük ölçüde telafi edilmesini sağlamıştır.

Temel Ekonomik Göstergeler								
Türkiye		1997	1998	1999	2000	2001	Ortalama	2002 en son veri
Reel GSYİH büyümesi	%	7.5	3.1	-4.7	7.4	-7.4	1.2	2.3-1. Çeyrek
Enflasyon oranı (TÜFE) ^c	%	85.7	84.9	64.2	57.3	57.6	69.9	:
- yıllık ortalama								
- aralık ayı (12 aylık değişim oranı)	%	99.9	68.9	66.9	41.3	74.2	70.2	:
İşsizlik oranı - (ILO tanımı)	%	6.7	6.8	7.7	6.6	8.5	7.3	9.6-2.Çeyrek
Bütçe Dengesi	GSYİH oranı	-13.4	-11.9	-18.7	-6.0	-28.7	-15.7	
Cari İşlemler Dengesi	GSYİH oranı	-1.4	1.0	-0.7	-5.3	2.3	-0.8	
	milyon EURO	-2,326	1,770	-1,280	-	3,792 ^b	-	-997 Oc-Mayıs. ^b
					11,510		1,911	
Dış Borç - dış borç/ihracat oranı	% o	155.9	156.0	206.6	200.3	:	:	
	milyon EURO	64,308	67,514 ^a	83,002	103,752	:	:	
Doğrudan Yabancı Yatırım Girişi - ödemeler dengesi	GSYİH oranı	0.4	0.5	0.4	0.5	2.2	0.8	
	milyon EURO	710	838	735	1,151	3,647 ^b	1,416	173 Oc.-Mayıs ^b

Kaynaklar: Eurostat, Ulusal Kaynaklar. OECD Dış Borç İstatistikleri

a.Tanımdaki bazı teknik değişiklikler sebebiyle seriler etkilenmektedir.

b.kaynak: www.tcmg.gov.tr

c.Endeks henüz uyumlaştırılmamıştır.

Gelecekte makroekonomik istikrara katkıda bulunabilecek temel yapısal reformlar kabul edilmiştir. Bankacılık ve tarım sektöründeki reformlarla önemli bir ilerleme kaydedilmiş, tütün, şeker, elektrik, telekomünikasyon ve gaz gibi temel piyasalar yeniden düzenlenmiş, sosyal güvenlik sisteminde reform yapılmış, emeklilik sisteminin sürdürülebilirliği iyileştirilmiş, işsizlik sigortası yürürlüğe koyulmuştur. Merkez Bankası'nın bağımsızlığının artırılması enflasyonist baskıların azaltılmasında önemli bir adım teşkil etmiştir. Bunun sonucunda özellikle 2001'de yaşanan mali krizden sonra devletin ve siyasi müdahalelerin rolü önemli ölçüde azalmıştır. Ayrıca kamu yönetiminin etkinliğini ve kamu sektörü hesaplarının şeffaflığını artırmak için önemli adımlar atılmıştır. Özellikle bankacılık sektörünü güçlendirmek için son dönemde alınan önlemlerle ekonominin şoklara karşı direnci iyileştirilmiştir.

Ekonomik büyümenin büyük ölçüde nüfus artışının altında kalması sonucunda kişi başına düşen gelir azalmıştır. Yüksek enflasyon ve ekonomik dalgalanma sonucunda sosyal ve bölgesel farklılıklar artmıştır. Satın alma gücü standartlarında kişi başına düşen GSYİH 2001 yılındaki AB ortalamasının sadece %22'sine denk düşmektedir. İş gücü piyasasındaki dengesizlikler artmış, çalışma yaşındaki (15-64) kişilerin faaliyet oranının ve istihdam oranının düşmesi 1997 yılında %6.7 olan işsizlik oranının 2001'de %8.5'e yükselmesine neden olmuştur. 2002 yılı ortalarında işsizlik oranı % 9.6'ya yükselmiş, kentsel alanda %13.5 tarımsal kesimde %4.5 olarak gerçekleşmiştir. 15-24 yaş arası işsizlik oranı yaklaşık olarak %17 dolayındadır. Kayıtdışı sektör ve tarım sektöründeki marjinal işgücünün varlığının yaygın olması sebebiyle işgücü arz ve talebindeki mevcut dengesizlikler daha yüksek olabilir.

2001 Yılında Ekonomik Yapının Temel Belirleyici Göstergeleri		
Nüfus (ortalama)	Bin	68,618
Kişi başı GSYİH ^a	Satın Alma Gücü Paritesi AB ortalamasına oranı	5,200 22
Tarımın payı ^b :		
- brüt katma değer içerisinde	%	12.1
- istihdamda	%	35.4
Brüt Sabit Sermaye Oluşumu/GSYİH	%	17.8
Dış borç/GSYİH ^c	%	47.7
Mal ve hizmet ihracatı/GSYİH	%	33.2
Uzun dönem işsizlik oranı	İşgücüne oranı	1.8

^aDeğerler ulusal hesaplamalardaki nüfus verileri baz alınarak hesaplanmıştır. Bu nedenle demografik istatistiklerden farklı olabilir.

^btarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık.

^c 2000.yılına ait veriler

2.3 Kopenhag Kriterleri Çerçevesinde Değerlendirme

İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı

İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı, fiyatların ve ticaretin serbestleşmesinin yanı sıra, mülkiyet haklarını da içeren uygulanabilir bir yasal sistem gerektirmektedir. Makroekonomik istikrar ve ekonomi politikaları ile ilgili görüş birliği piyasa ekonomisinin performansını güçlendirmektedir. Gelişmiş bir finansal sistem ile piyasaya giriş ve çıkışta herhangi bir engelin olmaması ise ekonominin verimliliğini artırmaktadır.

Son 5 yılda özellikle 2001 yılı Şubat ayındaki finansal krizden sonra ekonomi politikasının temel unsurları konusunda varılan consensus genişlemiştir. 1999 yılı Mayıs ayında kurulan 3 partili koalisyon hükümeti ekonomiyi istikrara kavuşturmak ve iyileştirmek için çeşitli önlemler uygulamıştır. Politika öncelikleri ve reformların sosyal maliyetinin dağılımı konusundaki anlaşmazlıklara rağmen tüm siyasi partiler enflasyonist baskıların azaltılması ve kamu finansmanının konsolidasyonunun gerekliliği konularında hemfikirdir. Ancak koalisyon hükümeti içerisindeki anlaşmazlıklar programın uygulanabilmesi konusundaki güvenilirliği azaltmış, ekonomik konsolidasyonu geciktirmiştir. 2001 ve 2002 yıllarında sunulan Katılım Öncesi Ekonomik Programlar orta vadede tutarlı bir politika çerçevesi geliştirmenin öneminin giderek daha fazla bilincinde olduğunu göstermektedir.

GSYİH'deki reel büyüme dalgalı bir seyir izlemiştir. 1997-2001 arasında GSYİH ortalama %1 büyümüş; yıllık büyüme oranları +%7.5 ile -%7.4 arasında dalgalanmıştır. Bu yüksek dalgalanma şoklara karşı kırılabilirliği ortaya koyduğu gibi bu tür şoklardan sonra çabuk toparlanabilme yeteneğini de göstermektedir. Bu süreçte büyümenin en önemli kaynağı ortalama %9.7 artan mal ve hizmetler ihracatı olmuştur. Brüt sabit yatırım yıllık ortalama %5.8 oranında düşmüş, üretimde yüksek dalgalanma yaşanmış, özel tüketim yıllık olarak ortalama %0.5 oranında artmıştır. Kamu maliyesinin konsolidasyonu amacıyla ücret dışı cari harcamalarda gerçekleştirilen kesintiler sonucunda kamu tüketimi 2001 yılında düşüş göstermiştir. 2002 yılının ilk çeyreğinde reel GSYİH yıl bazında %2.3 oranında artmıştır. Brüt sabit yatırım düşmeye devam ederken gerçekleşen bu ekonomik toparlanma mal ve hizmetlerin ihracatı ile yeniden stoklamadan kaynaklanmaktadır.

Cari işlemlerde genelde denge sağlanmıştır. Cari işlemler açığı 2000 yılında ekonomi büyürken GSYİH'nin %5.3'ü oranında gerçekleşmiş, 2001 yılındaki ekonomik durgunluk döneminde ise GSYİH'nin %2.3 oranında fazla kaydetmiştir. 2002 yılının ilk yarısında cari işlemlerde dengeye yaklaşmıştır. Cari işlemler dengesi ve ticari açık arasındaki farkın 1997-2001 arasında GSYİH'ye oranı yaklaşık % 6 olmuş ve genelde turizm gelirleri ve işçi dövizleriyle kapatılmıştır. Yabancı sermaye girişlerinin ana kaynağını yüksek faiz oranları sebebiyle portföy yatırımları oluşturmuş, uluslararası piyasalardan alınan kamu sektörü kredileri de önemli bir rol oynamıştır. Bu yaklaşım finansman maliyetlerinin düşürülmesini sağlamış olmasına rağmen kamu sektörünün dış borcunu ve onun döviz kuru risklerine açık olmasını artırmıştır. Cari işlemler açığının finansmanında doğrudan yabancı yatırımlar önemli bir rol oynamamıştır.

1999 ve 2001 yıllarındaki ekonomik durgunluk döneminde işsizlik yükselmiştir. Son krizler işsizlik oranında önemli bir artışa neden olmuştur. Ancak 2002 yılının ilk çeyreğinde %11.8 ile en yüksek seviyesine ulaşmış olan işsizlik oranı ikinci çeyrekte %9.6'ya düşmüştür. Kırsal alanda kısmen düşük kalan işsizlik kentsel alanda artış göstermiştir. 25 yaşın altındaki genç nüfusun işsizlik oranı, 1997'deki % 14.3'lük seviyesinden 2001'de %16.7'ye yükselmiştir. Son dönemde işsizlik oranında meydana gelen artışta bankacılık sektörü ile kamu işletmelerinin yeniden yapılandırılması önemli bir etken olmuştur.

Kaydedilen bazı ilerlemelere karşın enflasyonist baskılar yüksek düzeyde kalmış ve dalgalanma göstermiştir. Enflasyon 1997-2001 yılları arasında ortalama %70 olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılı Şubat ayında enflasyon %33'e düşmüş, dalgalı kur sisteminin uygulamaya koyulması ile TL'de yaşanan değer kaybı sonucunda enflasyon 2002 yılı Ocak ayında tekrar %73'e yükselmiştir. Ancak 2002 yılının ilk yarısında kaydedilen enflasyon oranları dikkate alındığında hükümetin %35 oranındaki yıl sonu enflasyon hedefine ulaşması mümkün görülmektedir.

1999 yılı Aralık ayında kur çipası uygulamasına geçilmiş, 2001 yılı Şubat ayında dalgalı kur sistemine geri dönmüştür. Halihazırda Merkez Bankası para tabanını çıpa olarak kullanarak, para ve döviz kurunda aşırı dalgalanmanın hafifletilmesi üzerinde odaklanmaktadır.

Sürdürülebilir kamu maliyesine ulaşmak için gösterilen çabalar, 1999 yılındaki deprem ve 2001 yılında bankacılık sektöründe yaşanan kriz gibi nedenlerle engellenmiştir. Faiz dışı harcamaları kontrol etmek ve gelirleri artırmak için alınan başarılı önlemlere rağmen kamu açığı, GSYİH'nin %6 ila %28.4'ü arasında dalgalanmaktadır. Ancak faiz ödemeleri çıkarıldığında dönemin büyük bölümünde Türkiye'nin önemli ölçüde fazla verdiği görülmektedir. Daha önceki ekonomik istikrar çabalarına kıyasla bu önemli bir başarıdır. Yerel yönetimlerin ve sosyal güvenlik fonunun genel açığa yaptığı katkı %1/4-3/4 civarındadır. Yükselen mali ihtiyaçlar çerçevesinde vergi oranlarının yükseltilmesi, vergi istisnalarının kaldırılması, vergi kaçırmalarına karşı önlemler alınması ve vergi idaresinin etkinliğinin artırılması kabul edilmiştir. Bunun sonucunda vergi gelirlerinin GSYİH'ye olan oranları artmış, en önemli katkı ise dolaylı vergilerden gelmiştir. Faiz dışı gelir GSYİH'nin %20'si oranında seyretmiştir.

Bu süreçte özellikle 2001 yılındaki finansal kriz nedeniyle iç borç artış göstermiştir. AB muhasebe standartlarına göre iç borcun GSYİH'ye oranı 1997 yılında %55.6 olarak gerçekleşirken aynı oran 2001 yılında %102.4'e çıkmıştır. Türkiye'nin dış borcunun vade kompozisyonu iyileşmiş, 2002 yılı ortalarında kısa vadeli dış borcun tüm dış borca oranı %12 olarak gerçekleşmiştir. Finansal sektörün güçlendirilmesi için gerekli olan fonların büyük bir kısmı iç piyasadan sağlanmıştır.

Artan mali şeffaflık kamu maliyesinin durumu konusunda daha gerçekçi bir tablo ortaya çıkarmıştır. Son dönemde kamu ihaleleri, finansman yönetimi ve mali kontroller alanında kabul edilen yasalar Türk mevzuatının uluslararası standartlarla aynı çizgiye getirilmesinde önemli bir gelişme sağlamıştır. 60'tan fazla bütçe dışı fon 2002 itibarıyla 5'e indirilmiştir.

1998 yılından beri ekonominin istikrara kavuşturulması için sürekli çaba gösterilmektedir. 2001 yılı Mayıs ayında açıklanan ve yapısal reformlara daha temel bir yaklaşımda bulunan son program daha güçlü siyasi destek görmektedir. 2002 yılı Ocak ayında IMF ile yeni stand-by düzenlemeleri yapılmıştır. Bu yeni düzenlemeler 1999 yılı Aralık ayında onaylanan bir önceki programa dayanmakta ve Türkiye'nin yapısal reform gündemini desteklemektedir. Uygulanmakta olan program ile enflasyonist baskıların azaltılmasında başarı kaydedilmiş, zor koşullara rağmen mali disiplin muhafaza edilmiştir. Buna rağmen siyasi belirsizlik kamu sektörü borcunun çevrilmesinde hızla yüksek finansman maliyetine dönüşmektedir.

Piyasa güçlerinin serbest etkileşimi artmıştır. Son 5 yılda devlet bankaları üzerindeki siyasi etki azaltılmış, fiyatlar daha fazla arz talep ilişkisi esasına dayanmaya başlamış ve önemli piyasaların serbestleşmesi başlamıştır. Bağımsız piyasa düzenleyici ve rekabeti denetleyici kurumlar oluşturulmuş, ancak bu süreç henüz tamamlanmamıştır. Kamu iktisadi teşebbüsleri halen bankacılık ve temel sektörlerde etkilidir. Bankacılık sektöründe toplam varlıkların üçte biri devlet bankalarında. İmalat sanayinde tamamı devlete ait teşebbüsler sektörün katma değerinin dörtte birini yaratmaktadır. Sektördeki istihdamın %12'sini elinde bulunduran kamu iktisadi teşebbüsleri yetersizdir ve aşırı istihdam mevcuttur. Bu şirketlere olan bütçe transferleri fiyat çarpıklıklarına ve faktörlerin etkin olmayan kullanımına neden olmakta aynı zamanda önemli bir bütçe yükünü temsil etmektedir. Bankacılık sektöründe devlet kurumları halen tarımsal sektöre ve KOBİ'lere verilen kredilere hakimdir.

Fiyatlandırmadaki aksaklıklar azalmıştır: Fiyat yapısında önemli bozukluklara yol açan tarım destekleme fiyatları sistemi büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Bugün tütün ve şeker fiyatları arz ve talep tarafından belirlenmektedir. Kamu işletmelerince üretilen ürünlerin fiyatları gerçek maliyeti yansıtıcı şekilde artırılmaktadır. Ancak, enerji fiyatları ekonomik programın sosyal maliyetlerini hafifletme doğrultusunda desteklenmeye devam etmektedir. Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) sepetindeki fiyatların dörtte biri idari prosedürlerce belirlenmektedir.

Özelleştirmeye ilişkin çeşitli girişimlere rağmen ilerleme sınırlı düzeyde kalmıştır. 1985 yılından itibaren birikmiş özelleştirme gelirleri tutarı GSYİH'nın sadece %3'ünü oluşturmaktadır. Küçük çaplı özelleştirmelerin dışında yakın zamanda bu alanda yürütülen en önemli çalışmalar POAŞ'ın kalan devlet hisselerinin satılması ile TÜPRAŞ'ın %31,5 oranındaki hisselerinin halka arzını içermiştir. Bankacılık sektöründe iki büyük kamu bankası yeniden yapılandırılarak özelleştirme için hazırlanmış, diğer bir bankanın ise 2002 yılının sonuna kadar satışı öngörülmüştür. Özelleştirmeye ilişkin hukuki çerçeve geliştirilmiş, uluslararası tahkim ve enerji firmalarının özelleştirilmesine ilişkin Anayasal değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca Türk Telekom özel yatırımcılar için daha cazip hale getirilmiştir. Yeni kanunlarla getirilen reformlar sonucunda şeker, tütün, elektrik ve gaz piyasalarına özelleştirme imkanı getirilmiştir.

Pazara giriş ve çıkışın önündeki engeller azaltılmıştır. Pazara giriş ve çıkışlar yüksek düzeyde gerçekleşmekte, mevcut firmaların yaklaşık %10'una tekabül etmektedir. Bu, Türk girişimcilerin esnekliğinin yanı sıra pazara erişimdeki liberal rejimi de göstermektedir. Buna karşın özellikle KOBİ'ler ve yabancı firmalar açısından yeni işletme kurma aşamasında bürokrasi ve kredi tahsisi gibi alanlarda hala sorunlar yaşanmaktadır. Yakın zamana kadar devlet kontrolünde olan elektrik, gaz, tütün, alkol ve şeker piyasaları rekabete açılma ürecindedir. Bankacılık sektöründe çıkış prosedürlerinin güçlendirilmesi ve uluslararası murakabe standartlarının daha sıkı bir şekilde uygulanmasıyla pazara giriş ve çıkış önündeki engellerin azaltılmasında ilerleme sağlanmıştır.

Fikri haklardaki düzenlemeleri de içeren hukuki sistem mevcuttur ancak kanunların ve sözleşmelerin uygulanmasında bazı düzenlemelere hala ihtiyaç duyulmaktadır.

Toparlanma sürecinde olan mali sektör henüz üretken yatırımlara yeterli tasarruf yönlendirememektedir. Karmaşık sahiplik yapısı murakabe ve şeffaflık standartlarına uyumun değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Bankacılık sektörünün genel karlılığı yakın yıllarda önemli ölçüde azalmıştır.

2000-2001 döneminde bankacılık sektöründe kriz yaşanmıştır. Sorunlu bankaların mali portresinin yeniden yapılandırılması ve sektörde sermaye tabanının güçlendirilmesi gereği ortaya çıkmış, sektöre yönelik çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. 19 banka Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu'na devredilmiş; sorunlu krediler konusunda hükümet İstanbul Yaklaşımı çerçevesinde işbirliğini desteklemiştir. Kamu bankalarının özelleştirilmesi yönünde girişimler başlatılmıştır. Devam eden çalışmalar sektörün konsolidasyonu yönündeki kararlılığı ortaya koymaktadır. Bankacılık dışındaki mali sektör ise hayli sınırlı bir rol oynamaktadır.

AB'deki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile mücadele etme kapasitesi

Pazarın ve kurumların işleyişinin güçlendirilmesinde ilerleme kaydedilmesine rağmen makroekonomik istikrar henüz sağlanmamıştır. 1997 yılından beri bir çok yapısal reform kabul edilmiş olmakla birlikte siyasi istikrarsızlık nedeniyle ekonomik istikrar sağlanamamıştır. Kamu sektörünün yüksek finansman gereksinimi, özel yatırımın verimli şekilde kullanılmasını engellemektedir. Enflasyonist baskılar ve genel ekonomik dalgalanmanın hala çok yüksek oluşu, ekonomik aktörlerin öngörülü ve istikrarlı bir ortamda karar almalarına olanak tanımamaktadır.

İnsan kaynağına yatırım yetersiz düzeydedir. Güçlü bir nüfus artışına karşın eğitim ve sağlık ihtiyaçlarına yönelik bütçe tahsisatı çok sınırlı düzeyde kalmaktadır. 1997-2001 döneminde eğitime ayrılan kamu harcamaları GSYİH'nin %4'ü civarındadır. 1997 yılından beri temel eğitim süresi 5 yıldan 8 yıla çıkartılmış, maddi kaynaklar sınırlı olmakla birlikte özellikle kırsal kesimlerde temel eğitimin artırılması için büyük çaba sarfedilmiştir. Çocuk işçi sayısı azalmış, resmi kayıtlara göre 12-17 yaş arası çocuk işçilerin sayısı işgücü piyasasının % 4'üne tekabül eden 890.000'e düşmüştür. Eğitim müfredatı işletmelerin ihtiyaçlarını yeterli ölçüde karşılamamakta, liseden terk gençler arasında yüksek işsizlik oranı bulunmaktadır. Yüksek kalifiye eleman konusunda ise beyin göçü sorun teşkil etmektedir.

Sürdürülebilir rekabet ve potansiyel büyüme açısından insan kaynağı başta gelen faktörler arasında yer almakta ve öngörülen hedeflere ulaşılması için bu alanda gelişme kaydedilmesi önem taşımaktadır.

İşgücü piyasaları az gelişmiştir. İşsizlik sigortasının başlatılması, Ekonomik ve Sosyal Konsey'in oluşturulması gibi olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak kentsel alanlarda yüksek işsizlik oranları gibi konular makroekonomik istikrara öncelik verilmesi sebebiyle fazla ele alınmamıştır.

Fiziki sermaye stoklarındaki büyüme yavaşlamıştır. Brüt sabit yatırımlar son beş yılda yıllık ortalama %5,8 oranında azalmış, GSYİH'ya oranı 1997 yılında %26,4'den 2001'de %17,8'e düşmüştür. Göreceli olarak en fazla yatırım inşaat sektöründe olmuştur. Türkiye'nin fiziki sermaye stoku ihracata yönelik çalışan ve uluslararası piyasalarda rekabet edebilen işletmeler, geleneksel yönetim teknikleri ile iç pazara yönelik, yetersiz sermaye ile çalışan çok yüksek sayıda aile şirketleri ve sermaye yoğunluğu az, önemli bir kayıt dışı sektör arasında dağılmaktadır. AR-GE alanındaki yatırımlar geçtiğimiz yıllarda GSYİH'nin sadece %1/2 si gibi düşük bir oranda gerçekleşmiştir.

Önemli düzeyde doğrudan yabancı yatırım girişi olmamıştır. Doğrudan yabancı yatırım girişi Türkiye'nin potansiyelinin çok altında kalarak GSYİH'nin %1/2'si gibi az bir oranda gerçekleşmiştir. Yeterli düzeyde yabancı sermayenin çekilememesi, sermaye stoğunun modernleştirilmesi ve pazara erişimin iyileştirilmesinde kaçırılmış bir fırsat oluşturmakta ve Türkiye'nin büyüme potansiyeli açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. AR-GE alanındaki yatırımlar itibariyle yabancı know-how eksikliği ayrı bir dezavantaj oluşturmaktadır. Ekonomik dalgalanmaların yüksekliği, siyasi belirsizlik ve karmaşık bürokrasi doğrudan yabancı sermayenin yavaş akışının temel nedenleri arasında yer almaktadır. Yabancı yatırımcıları ülkeye çekmek üzere bir dizi düzenlemeye gidilmiş, yatırım teşvikleri alanında bürokrasi hafifletilmiş ve yabancılar için çalışma izni konusunda mevzuat hazırlanmıştır.

Altyapı yatırımları ülke içerisinde eşit bir şekilde dağılmamaktadır. Gelişmiş karayolu ağına karşın demiryollarının acil bir şekilde geliştirilmesi gerekmektedir. Gaz ve petrol boru hatları geçtiğimiz yıllarda yaygınlaştırılmıştır. Enerji dağıtım ağları önemli bir enerji tasarruf potansiyeline sahiptir.

İşletmelerin yeniden yapılandırılması yapısal reformlar ve bütçe kısıtlamaları nedeniyle hız kazanmıştır. Bankacılık, tarım ve enerji sektörlerindeki yapısal reformlar sonucunda bu alanlarda işletmelerin yeniden yapılandırılması hızlanmıştır. Tarım ve enerji piyasalarının düzenlenmesi ile birçok anonim şirket kurulmuş, kamu işletmelerindeki işgücü fazlası azaltılmıştır.

Tarım ekonomisinden hizmet odaklı ekonomiye geçiş devam etmiştir. 1997-2001 yılları arasında tarım sektöründe düşüş yaşanırken, hizmet sektörünün toplam katma değerdeki payı %56,3'den %59,3'e çıkmıştır. Yine aynı şekilde istihdamın hizmetler sektöründeki payı %35,1'den %41'e ulaşmıştır.

Küçük ve çok küçük ölçekli işletmeler Türk ekonomisinde istikrar sağlayıcı bir unsurdur. İhracata yönelik çalışan büyük firmalar ve kamu işletmeleri önem taşımakla birlikte 250'den az çalışanı olan küçük ve çok küçük ölçekli işletmeler ekonominin belkemiğini oluşturmaktadır. Bu işletmeler imalat sanayiinde yaratılan katma değer in sadece %30'unu oluşturmakta ancak sektördeki istihdamın yaklaşık %60'ını temsil etmektedir. Küçük ölçekleri sebebiyle değişen iş ortamına uyum sağlamada esnek olan bu işletmeler genelde aile şirketi olup, ekonomideki şokları karşılamada önemli bir işlev yerine getirmektedir. Sermaye piyasasının dar olması ve kamu sektörü borçlanma gereksiniminin özel yatırımı azaltıcı etki yaratması sebebiyle işletmelerin krediye erişimi sınırlıdır. Bu işletmelerin birçoğu sosyal, sağlık, çevre gibi alanlarda AB standartlarına uyumda zorluklarla karşılaşabilecektir.

Devletin ekonomiye müdahalesi azalmaya başlamıştır. Tarım, enerji ve telekomünikasyon gibi önemli pazarlarda devlet müdahalesi azalmıştır. Bağımsız düzenleme ve kontrol kurumları devletin piyasa kontrolünün yerini almış, devlet teşvikleri ve yardımları azaltılmıştır.

AB ile ticari entegrasyon yüksek düzeydedir. Toplam mal ihracatı içinde Türkiye'nin AB'ye ihracatı 1997'de %46.6'dan 2001'de %51.6'ya yükselmiştir. Aynı dönem itibariyle Türkiye'nin AB'den mal ithalatı %51.2'den %44.6'ya inmiştir. İthalattaki bu düşüş büyük ölçüde 1999 ve 2001 ekonomik krizlerinden kaynaklanmıştır.

İhracatın kompozisyonunda iyileşme kaydedilmiştir. Sınai ürün ihracatı büyük ölçüde motorlu taşıtlar ihracatındaki artış nedeniyle %87.6'dan %91'e yükselmiştir. Tekstilin toplam mal ihracatındaki payı %38.4'den %33.1'e inmiştir. Tarım ürünlerinin payı %11'den %8'e düşmüş, metal ürünler ve makine gibi yatırım malları ve sanayi girdilerinin payı %20.2'den %16.2'ye inmiş, ham petrolde ise %5.7'den %10.5'e bir artış kaydedilmiştir. Mal ithalatının kompozisyonundaki değişiklikler ise büyük ölçüde zayıf iç talebi ve petrol fiyatlarındaki artışı yansıtmaktadır.

Türk ihraç ürünlerinin fiyat rekabeti önemli ölçüde dalgalanmıştır. Kur çıpası ve yüksek enflasyon ile birlikte reel döviz kurunun değerlendirilmesi 2000'de fiyat rekabetini olumsuz etkilemiştir. İthalat hızla artarken, Türkiye önemli ihracat pazarlarında pay kaybetmiştir. Şubat 2001'de dalgalı kur uygulamasına geçilmesi sonrasında TL'de yaşanan ani değer kaybı, rekabet gücü kaybının büyük ölçüde telafi edilmesini sağlamıştır. Zayıf sermaye birikimi ve düşük üretim çıktısının yansması olarak işgücü verimliliği azalmıştır.

2.4. Genel Değerlendirme

Türkiye, Avrupa Birliği'ndeki rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle mücadele etme kapasitesini güçlendirecek olan işleyen piyasa ekonomisinin uygulamaya koyulması yönünde ilerleme kaydetmiştir. Ancak ekonomik istikrarı bozan iki mali krizin etkileri halen devam etmektedir.

Ekonominin istikrara kavuşması amacıyla uygulamaya koyulan, yeni ekonomik program olumlu sonuçlar yaratmış ve büyüme yeniden tesis edilmiştir. Bütçe disiplini sağlanmış, kamu hesaplarının şeffaflığı artmış ve enflasyonist baskılar yavaşlamıştır. Ayrıca, ekonomik istikrarsızlığın temel kaynaklarından olan siyasi müdahale azaltılmış, yapısal zayıflıklarla mücadeleye başlanmış, mali piyasaların denetimi güçlendirilmiştir.

Türkiye, piyasaların işleyişi ve rekabet edebilirliğini iyileştirmek için makro ekonomik istikrar ve bütçe dengesini sağlamaya yönelik reform sürecini devam ettirmelidir. Bu doğrultuda; kronik enflasyon sorununu çözmeli ve bütçe disiplini korumalı, bankacılık sektöründeki ihtiyati normları ve muhasebe uygulamalarını uluslararası standartlarla uyumlaştırmalı, kamu bankalarının ve kamu teşebbüslerinin özelleştirme çalışmalarını hızlandırmalıdır. Ekonomik büyüme potansiyeli ve rekabet edebilirliğin artırılması için eğitim çalışmalarına önem verilmeli, verimli yatırımlar artırılmalıdır. Ayrıca idari işlemlerin basitleştirilmesi ve mevcut engellerin kaldırılması yoluyla yabancı sermaye girişi güçlendirilmelidir.

3. Üyelik Yükümlülüklerini Üstlenme Kapasitesi

Bu kısımda Türkiye'nin üyelik yükümlülüklerini üstlenme kapasitesi ile geçen yıl kaydedilen ilerlemeler değerlendirilmekte ve yapılması gerekenler vurgulanmaktadır. Türkiye'nin AB müktesebatını uygulamaya yönelik kurumsal ve hukuki kapasitesi 29 başlık altında incelenmektedir.

3.1. Müktesebatın Bölümleri

Bölüm 1: Malların Serbest Dolaşımı

Geçen İlerleme Raporu'ndan bu yana Türkiye, özellikle uygunluk değerlendirmesi ve piyasa denetimi konularında kabul ettiği yatay mevzuatla müktesebat uyumunda ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak uygunluk değerlendirme sistemi ile piyasa denetim mekanizmaları ve kurumlarının oluşturulması konusunda çok az gelişme olmuştur.

Yatay tedbirler kapsamında, ürünlere ilişkin teknik mevzuatın hazırlanması ve uygulanmasına dair Kanun, Ocak 2002'de yürürlüğe girmiştir. Sektörel mevzuat açısından da gerek Eski gerek Yeni Yaklaşım kapsamına ilişkin önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Kamu ihaleleri alanında ise kamu kaynaklarından daha etkin bir şekilde faydalanılmasını sağlayacak Ocak 2002 tarihli Kamu İhaleleri Kanunu kabul edilmiş olup, Ocak 2003'de yürürlüğe girmesi beklenmektedir.

Genel Değerlendirme

Alkollü içeceklerin ithaline ilişkin şartlar ve TEKEL konusunda yaşanan gecikmeler, bu sektörde önemli ticari engellere neden olmaktadır. Türkiye, aynı zamanda ikinci el otomobillere ilişkin ithalat rejimi hükümlerini başka ürünlere de uygulamakta ve bu nedenle AB ile önemli ticari anlaşmazlıklar yaşamaktadır.

Sanayi ürünlerindeki mevzuatın etkin bir şekilde uygulanabilmesi için yetkililerin gerekli idari ve kurumsal reformları gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Bu kapsamda uygunluk değerlendirme yapıları ve piyasa denetim mekanizmaları bir an önce kurulmalıdır.

Standardizasyon alanında, piyasa denetim mekanizmalarının yokluğunda TSE'nin öngördüğü standartların uygulanması ticari problemler yaratmaktadır. Türk Akreditasyon Kurumu 2000 yılında kurulmuş olmasına karşın, henüz tam anlamıyla faaliyete geçmemiştir. Ayrıca ulusal yetkililer (Bakanlıklar, vs.) tarafından görevlendirilen belgelendirme birimleri de henüz kurulmamıştır.

Gıda mevzuatının uygulanması kapsamında idari kapasitenin güçlendirilmesi; laboratuvar koşulları ve yetkililerin eğitimi gibi konularda gelişmeler kaydedilmesi gerekmektedir.

1998 yılı Raporu'ndan bugüne dek Türkiye ve AB arasındaki ticari engellere ilişkin sorunlar sürmüştür. Yatay mevzuata ilişkin bazı değişikliklerle ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye, özellikle teknik düzenlemeler ve kamu ihaleleri alanında AB müktesebatının kabulü yönündeki çalışmalarını hızlandırmıştır. Ancak, her iki alanda da henüz tam uyum sağlanamamıştır.

Türkiye, genelde mevzuat uyumunda oldukça ilerlemiş olmakla birlikte, tam bir uyum için yoğun çaba sarfetmelidir. Türkiye, özellikle ticarete teknik engellerin kaldırılmasına yönelik tedbirler almalı, piyasa denetleme mekanizmaları geliştirmeli ve yasal metroloji sistemini kurmalıdır.

Bölüm 2: Kişilerin Serbest Dolaşımı

Rapor döneminde bu alanda herhangi bir gelişme yaşanmamıştır.

Genel Değerlendirme

Türkiye'nin bu alandaki mevzuat uyumu çok kısıtlı kalmıştır. Mesleki niteliklerin karşılıklı tanınması ile ilgili olarak, ulusal meslek standartları ajansı henüz kurulmamıştır. Sosyal güvenliğin koordinasyonu alanında da idari yapının güçlendirilmesi ve çalışmaların devamı gereklidir.

Bölüm 3: Hizmetlerin Serbest Dolaşımı

Son İlerleme Raporu'ndan bu yana mali hizmetler ve idari kapasitenin güçlendirilmesi kapsamında bazı ilerlemeler kaydedilmiş, Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı çerçevesinde söz konusu sektörde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ancak sigortacılık, kişisel bilgilerin korunması ve bilgi toplumu düzenlemeleri alanlarında herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır.

Genel Değerlendirme

Başta yasal hizmetler ve sağlık olmak üzere mali olmayan birçok sektörde, yabancıların Türkiye'de hizmet sunmasını engelleyen düzenlemeler bulunmaktadır. Bununla birlikte, yabancı işletmeciler, mali hizmetler sektörüne rahatlıkla girebilmektedir.

Yatırım hizmetleri ve menkul kıymetler piyasası kapsamında gerçekleştirilen ilerlemeler memnuniyet verici olmakla birlikte, Türk mevzuatının özellikle sermaye yeterliliği ve yatırımcıların zararlarının tazminine ilişkin sistemler gibi alanlarda uyumlaştırılması gerekmektedir.

1998 yılından itibaren mali hizmetler alanında kaydedilen ilerlemeler, mali olmayan hizmetler alanında görülmemiştir. Bankacılık sektöründe gerçekleştirilen reformlar Türk bankacılık sektörü mevzuatını uluslararası standartlara ve Topluluk mevzuatına yakınlaştırmaktadır. Ancak yatırım hizmetleri ve sigortacılık gibi alanlarda ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir.

Bölüm 4: Sermayenin Serbest Dolaşımı

Son İlerleme Raporu'ndan bu yana Türkiye, Topluluk müktesebatına daha fazla uyum konusunda sınırlı bir ilerleme kaydetmiştir. Sermaye hareketleri ve ödemeleri alanında geniş kapsamlı bir reform programı kabul edilmiş; ancak söz konusu Program henüz ilgili mevzuatta değişikliklere yol açmamıştır. Ödeme sistemleri ve kara para aklamaya ilişkin herhangi bir ilerleme gözlemlenmemektedir.

Genel Değerlendirme

Sermayenin serbest dolaşımına ilişkin Türk mevzuatının belirli ölçüde Topluluk mevzuatı ile uyumlaştırılmasına karşın, madencilik, enerji, telekomünikasyon, deniz ulaşımı, havacılık ve radyo-televizyon sektörlerinde yabancı sermayeye ilişkin kısıtlamalar devam etmektedir. Gayrimenkul sektöründe ise yabancıların varlığı kısıtlı tutulmaktadır. Türkiye'nin işleyen bir mali istihbarat birimi (Mali Suçları Tetkik Kurulu) bulunmaktadır. Söz konusu kurulun bilgi toplama ve depolama sistemini, ayrıca tektik yöntemlerini geliştirmesi gerekmektedir.

Bölüm 5: Şirketler Hukuku

Türkiye fikri mülkiyet hakları alanında yeni ilerlemeler kaydetmiştir. Şirketler hukuku alanında ise önemli bir gelişme gözlemlenmemiştir.

Sermaye Piyasası Kurulu, yüksek enflasyon dönemlerinde limited şirketlerin konsolide mali durumlarına uygulanacak muhasebe standartlarını belirleyen iki tebliğ çıkarmıştır. Türkiye Muhasebe Kurulu oluşturulmuştur.

Mart 2002'de Türkiye'deki 70 ilde, korsanlıkla mücadele için vilayet Komiteleri oluşturulmuştur. Sahtekarlık ve korsan yayınlarla mücadele ile ilgili olarak kamuoyunu bilgilendirme kampanyası başlatılmıştır.

Genel Değerlendirme

Türkiye, şirketler hukuku ve muhasebe alanlarında AB müktesebatına uyum çalışmalarını hızlandırmalıdır.

Korsan ve taklit ürünler Türkiye'de ciddi sorun oluşturmaya devam etmektedir. Bu alandaki mevzuat ve AB müktesebatının uygulanması yetersiz düzeydedir. Bu çerçevede telif hakkı ve diğer ilgili hakların ihlali durumunda Türkiye'nin yaptırım uygulaması ve gerekli tazmin işlemlerini yapması önem taşımaktadır.

Fikri mülkiyet hakları alanında, yetkililerin, gümrük görevlilerinin, polislerin ve yargının izleme ve uygulama yetkileri güçlendirilmelidir. Korsan yayınlar ve taklit ürünlerle mücadele ve sınır kontrolleri geliştirilmelidir.

Türkiye, fikri mülkiyet hakları alanında gerekli yasaları hazırlayacak ve ilgili yerlere bilgi sağlayacak olan Fikri Mülkiyet Hakları Enstitüsü'nün kurulması konusunda teşvik edilmektedir. Sınai mülkiyet haklarına uyum konusunda daha fazla çaba gösterilmelidir.

Bölüm 6: Rekabet Politikası

Türkiye'de anti-tröst politikası alanında önemli ilerlemeler kaydedilmesine karşın, devlet yardımları konusunda herhangi bir gelişme gözlemlenmemiştir. Bir önceki İlerleme Raporu'nda TEKEL'in durumuna ilişkin olarak dile getirilen endişeler sürmektedir. 2001 yılında kabul edilen yasa, ilerleme olarak kabul edilemeyeceği gibi bu yasanın yürürlüğe girmesi pratik nedenlerden ötürü ertelenmiştir.

NUTS 2 sınıflamasına uygun bölgesel kalkınma amaçlı geçici haritaya yönelik çalışmaların tamamlanması ise memnuniyet verici bir gelişmedir.

Genel Değerlendirme

Türkiye, anti-tröst alanındaki yasal çerçevenin önemli bir kısmını AB müktesebatı ve Katılım Ortaklığı Belgesi'nden doğan yükümlülükleri ile uyumlu hale getirmiştir. Ancak Türk Rekabet Kanunu ile çelişkili olan bazı sektörel yasalarda değişiklik yapılması gerekmektedir. Ayrıca, Kamu İşletmeleri, devlet tekelleri ve özel haklara sahip şirketlerin rekabet kurallarını ihlallerine etkin bir şekilde müdahale edilebilmesi amacıyla Rekabet Kurulu'nun yetkileri artırılmalıdır.

Devlet yardımları alanında ise Türkiye'nin yasalarını müktesebat ve Gümrük Birliği'nden doğan yükümlülükleriyle uyumlu hale getirmesi ve devlet yardımlarını izleme idaresi oluşturması gerekmektedir. Devlet tekelleri konusunda kayda değer bir ilerleme olmamıştır. TEKEL tütün, alkol ve tuz ticaretinde tekel statüsünü sürdürmektedir.

Bölüm 7: Tarım

Yasal uyum konusunda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Türk Hükümeti, 2000 yılında başlatılan tarım politikası reformunu uygulamaya devam etmiştir. Tüm ülkeyi kapsayan çiftçi ve toprak kayıt sistemi uygulanmaktadır. Kırsal alanlarda tapu ve kadastro çalışmaları devam etmektedir.

Yatay Konular: Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu ve Entegre İdare ve Kontrol Sistemi'ne uyum konularında ilerleme gözlemlenmemiştir. Çiftlik Muhasebesi Veri Tabanına ilişkin ilerleme kaydedilmemiştir.

Ortak Piyasa Düzenlemesi: Hükümet doğrudan gelir desteği uygulamasını sürdürmüştür. Hayvansal ürünler ve ekilebilen ürünlerle ilgili ortak piyasa düzenlemelerine ilişkin hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir. Özel ürünlerle ilgili olarak Ocak 2002'de Tütün Yasası kabul edilmiştir. Şeker konusunda, 2002 yılında iki uygulama yasası kabul edilmiştir.

Kırsal Kalkınma ve Ormancılık: Bu alanda herhangi bir gelişme gözlenmemiştir.

Hayvan ve Bitki Sağlığı ve Gıda Güvenliği: Hayvan kayıtları sürdürülmüştür. Hayvan hastalıkları ciddi bir endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. 2002 yılından itibaren yeni bir BSE izleme sistemi uygulamaya koyulmuştur. Mart 2001'deki hayvancılıkla ilgili yasanın onaylanmasını takiben 7 uygulama yasası kabul edilmiştir. Hayvan refahı ve hayvan atıklarının işlenmesi konularında gelişme kaydedilmemiştir. Sınır bölgelerinde oluşturulan izleme programları ve hayvan sağlığı ve kontrolü hakkındaki yasal değişikliklerle hayvan sağlığı ve hastalıklarının kontrolünün güçlendirilmesi yönünde çaba sarf edilmiştir. Kamu sağlığının korunması alanında, özel veterinerlerin mezbalarda kamu denetimleri ve kontrolleri gerçekleştirmesine imkan veren bir yasa kabul edilmiştir. Bitki hastalıklarına ilişkin durum değişmemiştir. 2002 yılından itibaren tüm karantina büroları ortak veritabanına bağlanmışlardır. Gıda güvenliği alanında, birkaç uygulama yasası kabul edilmiştir. Fındık, fıstık ve kuru incirde aflatoksinle mücadele doğrultusunda bir eylem planı hazırlanmıştır. Gıda güvenliğinin kontrolü konusunda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir.

Genel Değerlendirme

Türkiye, tarımsal fiyat ve girdi desteği sistemlerinden, doğrudan gelir desteği sistemine geçerek tarım reformlarında ilerleme gerçekleştirmiştir. Ancak genel anlamda, tarım, ormancılık ve kırsal kalkınma politikalarının AB müktesebatına uyumu ve tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi konularında önemli bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Türkiye, tarım reformu sürecinde, özellikle de doğrudan gelir desteği ve alternatif ürün projesi sistemlerinin uygulanması, kooperatiflerin yeniden yapılandırılması ve devlet işletmelerinin özelleştirilmesi yönündeki çabalarını sürdürmeli, tarım politikalarının uygulanması için gerekli mekanizmaların oluşturulmasını sağlayacak önlemleri almalıdır.

Bölüm 8: Balıkçılık

Kaynak yönetimi, denetimi ve kontrolü, yapısal eylemler, pazar politikası, devlet yardımları ve uluslararası balıkçılık anlaşmaları konularında hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir.

Türkiye'nin 2001 yılında pilot uygulamasına başladığı filo kayıt sisteminde ilerlemeler kaydedilmekle birlikte henüz AB gereklerine tam uyum gösterilmemiştir.

Genel Değerlendirme

Türkiye, balıkçılık politikasının müktesebata uyumu konusunda çok az bir gelişme göstermiştir. Bu nedenle, filo kayıt sisteminin modernleştirilmesi, üretici örgütlerinin kurulması ve bu alanda müktesebata uyum konularında daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Ayrıca, yönetim, denetim ve kontrol sistemleri geliştirilmeli, ilgili çalışmaların sonuçlandırılabilmesi için bu alana daha fazla kaynak aktarılmalıdır.

Bölüm 9: Taşımacılık Politikası

Son İlerleme Raporu'ndan bu yana taşımacılık alanında önemli bir ilerleme olmamıştır.

Hava ve demiryolu taşımacılığında yeni bir gelişme kaydedilmemiş, deniz taşımacılığında AB müktesebatının ulusal mevzuata aktarılmasına yönelik bir düzenleme gerçekleştirilmemiştir. Güney Kıbrıs bandıralı gemiler ile Güney Kıbrıs ticaretine hizmet sunan gemilere uygulanmakta olan sınırlamalar kaldırılmamıştır. Kıyı ticaretinin ise halen sadece Türk bandıralı gemiler tarafından yapılmasına izin verilmektedir.

Genel Değerlendirme

Karayolu ulaşımında uluslararası konvansiyonların onaylanması ve uygulanması yeterli değildir ve bunların AB'nin karayolu müktesebatı ile tamamlanması gerekmektedir. Uyumun tamamlanmasına ilişkin olarak bir faaliyet planının kabul edilmesi ve bir takvim doğrultusunda uygulanması önerilmektedir.

Türkiye'nin karayolu taşımacılığı filosunun adaptasyonu konusundaki sorunlar halen devam etmektedir. Uluslararası trafiğe çıkan araçlar, çevre normları, takograf ve hız sınırı ekipmanı gibi uluslararası normlara ve Avrupa normlarına uymaktadır. Ancak bu uygulama yurtiçi taşımacılık filoları için geçerli değildir. Sosyal mevzuat alanında da Türkiye ve AB arasındaki farklılıklar sürmektedir. Teknik ve güvenlik mevzuatında AB müktesebatı ile uyum tamamlanmalıdır. Özellikle karayollarında tehlikeli malların taşınması sistematiğine uyumda Türkiye henüz başlangıç aşamasındadır. Türk taşımacılık sektörüne sağlanan devlet yardımları, özellikle de otobüs işletmecilerine verilen yardımlar ilgili AB müktesebatı ile aynı seviyeye getirilmelidir.

Demiryolu sektörü için gözden geçirilmiş demiryolu müktesebatının Türk yasasına aktarılması ve uygulanmasını sağlamak için önemli ölçüde çaba sarfedilmesi gerekmektedir. Mevzuat uyumu devam etmeli ve altyapı idaresinin önemli işlevlerinin nasıl organize ve icra edildiğine dikkat edilmelidir. Ayrıca demiryolu idaresinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Hava ulaşımı alanında Türkiye, AB müktesebatına uyum sürecine devam etmeli ve Birleşik Havacılık Gereklerini uygulamayı sürdürmelidir. Türkiye rekabetin gelişmesini sağlayacak bir sivil havacılık otoritesi oluşturmayı hedeflemektedir.

Denizyolu ulaşımının güvenliği için müktesebatın önemli bölümlerinin Türk mevzuatına aktarılması ve Türk filolarının Bayrak Devleti performansının geliştirilmesi gerekmektedir. Türk yetkililer ayrıca deniz ulaşımı güvenliğini artırmak için bir eylem planı hazırlamalı ve uygulamalıdır.

Tüm ulaşım sektörlerinde özellikle denizyolu ulaşımı güvenliğinde mevzuatın uygulanması için idari kapasitenin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Bölüm 10: Vergilendirme

Son İlerleme Raporu'ndan bu yana Türkiye dolaylı vergiler alanındaki mevzuatını, AB müktesebatı ile uyumlu hale getirmede önemli aşama kaydetmiştir. 2002 yılı Haziran ayında vergi yasasında değişiklik yapılarak tüketim vergilerinin kapsamı AB mevzuatı ile uyumlulaştırılmış, mineral yağlar için özel vergi, tütün ve sigara ürünleri için katma değer vergisi uygulamaya koyulmuştur.

Doğrudan vergilendirme, idari kapasite ve karşılıklı yardım alanlarında ilerleme kaydedilememiştir.

Genel Değerlendirme

1998 yılından beri KDV ve tüketim vergileri alanında; özellikle şirket birleşmeleri, ayrılmaları ve hisse değişimleri alanında ortaya çıkan maddi kazançlar konusunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Dolaylı ve dolaysız vergilendirmede müktesebata uyum sınırlıdır. Tüm vergi mükelleflerinin ilgili kurallara uymasını sağlayacak şekilde idaresini modernize edilmesi ve güçlendirilmesi gerekmektedir.

Bölüm 11: Ekonomik ve Parasal Birlik

Türkiye, AB'nin Ekonomik ve Parasal Birlik mevzuatının kabulü yönünde bazı ilerlemeler kaydetmiştir.

2002 yılı Nisan ayında Kamu Sektörü Finansmanı ve Borç Yönetimi'ne ilişkin yasa kabul edilmiştir. Kamu sektörünün finansmanının doğrudan Merkez Bankası tarafından yapılmasının sona ermesine yönelik tam bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Kamu sektörünün finansal kurumlara imtiyazlı erişiminin yasaklanması ve Merkez Bankası'nın bağımsızlığı konularında AB müktesebatına uyum yönünde bir önceki rapordan bu yana daha fazla bir ilerleme gözlenmemiştir.

Genel Değerlendirme

Türkiye, Merkez Bankası'nın bağımsızlığını artıran yasayı uygulamaya başlamıştır. Buna rağmen enflasyon hedefi halen hükümetle anlaşmaya gidilerek belirlenmektedir. Merkez Bankası, yeni yasa gereğince kamu sektörünü doğrudan finanse edememekle birlikte, olağanüstü koşullar halinde Mevduat Sigorta Fonu'na devredilen bankalardaki devlet borçlarını finanse etme olasılığını barındırmaktadır.

Türkiye, Merkez Bankası yasasını AB müktesebatı ile uyumlulaştırma konusunda çabalarını sürdürmelidir. Kişisel ve kurumsal bağımsızlık alanlarında AB müktesebatına tam uyum sağlayabilmek için diğer değişikliklerin de yapılması gerekmektedir. Bu değişiklikler Merkez Bankası guvernörünün azli ve kurulun dönem süresi uzunluğu gibi hususları içermektedir.

Bölüm 12: İstatistik

Türkiye bu alanda ilerleme kaydetmiştir, ancak halen yapılması gereken çalışmalar bulunmaktadır.

Genel Değerlendirme

Verilerin tarafsızlığı ve güvenilirliği, istatistiklerin şeffaflığı ve kişisel verilerin güvenliği, DİE'nin metodoloji tekniklerinde, verilerin üretim ve depolanmasında tam bağımsızlığının ve özerkliğinin güvence altına alınması gibi temel prensiplerin uygulanabilmesi için mevcut mevzuatın AB müktesebatına uyumlaştırılması gerekmektedir. DİE'nin personel kapasitesi yeterli olmakla birlikte eğitimin yaygınlaştırılması için çaba sarfedilmesi, bilgi teknolojileri sisteminin yenilenmesi gerekmektedir.

Bölüm 13: Sosyal Politika ve İstihdam

İş hukuku konusunda önemli bir ilerleme sağlanamamışsa da İş Kanunu'nun gözden geçirilmesi için bir Bilimsel Komite kurulması olumludur.

2002 yılı Ocak ayında yürürlüğe giren Medeni Kanun'da yapılan bazı temel değişiklikler ile kadın ve erkeklere eşit muamele alanında ilerleme kaydedilmiştir. İş yaşamı alanında ise kadın ve erkeğe eşit muamele konusunda kaydedilen ilerleme sınırlı kalmıştır.

Kamu sağlığı alanında 2002 yılı Ocak ayında kabul edilen tütün yasasının müktesebatla uyumlu olmaması nedeniyle AB müktesebatının aktarılması konusunda sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir.

İstihdama ilişkin sorunlar sürmektedir. İstihdam oranları düşük, kadın ve genç işsiz oranı ise yüksektir. Ayrıca kayıt dışı sektörün kapsamı ve resmi işsiz oranı konuları önemlidir.

Sosyal koruma alanında Nisan 2002'de işsizlik sigortasının yürürlüğe girmesiyle işsiz kalan sigortalıyı kapsayan sistemde ilk defa işsizlik yardımı ödenmiştir.

Engelliler konusunda hiçbir ilerleme olmamış, ayrımcılıkla mücadelede kaydedilen ilerlemeler ise sınırlı kalmıştır.

Genel Değerlendirme

İş yasası alanında ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye, AB müktesebatındaki Avrupa Şirketi, bilgilendirme ve müzakerelere çalışanların da katılımı konularını içeren son gelişmeleri mevzuatına aktarmalıdır.

Çocuk işçilerin sayısı son dönemde düşüş gösterse de Türkiye'nin bu konudaki reformlarını sürdürmesi gerekmektedir.

İşyeri sağlığı ve güvenliği konusunda Türkiye çerçeve yasasını yürürlüğe koymalı ve bu alandaki Türk mevzuatını müktesebatla daha uyumlu hale getirebilmek için gerekli düzenlemeleri yerine getirmelidir.

Sosyal diyalog alanında serbest bölgelerdeki sendika hakları konusunda ilerleme kaydedilmiş olsa da Türkiye tüm sendikal hakların tesisi için diğer adımları atmalıdır. Kamu çalışanlarının sendikalaşmasına ilişkin 2001 yılı Haziran ayında kabul edilen yasa, Topluluk müktesebatı ve Türkiye tarafından da onaylanan ilgili ILO Konvansiyonlarına uyumlu olmamasına rağmen henüz değiştirilmemiştir.

Hükümetin, Ekonomik ve Sosyal Konsey'deki hakim durumu gibi yapısal eksikliklerin, tüm sosyal ortaklarla birlikte gözden geçirilmesi gerekmektedir. Özel sektör, kamu yetkilileri ve sosyal ortaklar, sosyal diyalog kavramına ve uygulamalarına sorumlulukla yaklaşmalıdır.

Bu bağlamda Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen İŞKUR yeniden yapılandırma yasasının yerine hala yeni bir yasa hazırlanmamış olması hayal kırıklığı yaratmaktadır. Ayrıca personel ve mali kaynak eksikliği İŞKUR'un etkin çalışmasını engellemektedir.

Sosyal güvenlik sistemindeki temel sorunlar genel makroekonomik dengesizliklerden kaynaklanan mali istikrarsızlık, kayıt dışı sektörün varlığı ve yönetim problemleridir. Türkiye, sosyal sigorta sisteminin mali istikrarını sağlamak ve farklı sosyal güvenlik sistemleri arasındaki eşgüdümü gerçekleştirmek için gerekli önlemleri almalıdır.

Türkiye'nin özellikle sosyal diyalog ve sağlık koruması alanında AB müktesebatını mevzuatına aktarması gerekmektedir. Sosyal katılımın desteklenmesi ve Avrupa İstihdam Stratejisi ile uyumlu bir ulusal istihdam stratejisinin oluşturulması temel öncelikler arasında yer almaktadır.

Bölüm 14: Enerji

Türkiye iç enerji piyasası başta olmak üzere bu alanda AB müktesebatına uyum sağlamakta önemli ilerleme kaydetmiştir.

Arz güvenliği ve petrol stokları konularında uyum yönünde gelişme yaşanmamıştır. Enerji arz güvenliği kapsamında İran ve Rusya'dan doğal gaz alımına yönelik projeler yürütülmektedir.

POAŞ'ın özelleştirmesi devam etmiş, TÜPRAŞ'ın özelleştirme takvimi belirlenmiştir.

Eylül 2002'de elektrik piyasasında rekabeti artırıcı karar alınmış ve dağıtım sistemine doğrudan bağlı veya yıllık tüketimleri asgari 9 GWh olan tüketiciler için piyasa serbestleştirilmiştir. Ancak tüketicilerin Türkiye dışından elektrik alması veya üreticilerin elektrik ihraç etmesi önündeki sınırlamalar kalkmamıştır.

Doğal gaz piyasasının serbestleştirilmesi Kasım 2002'ye ertelenmiştir.

Katı yakıtlar, etkin enerji kullanımı, yenilenebilir kaynaklar ve nükleer enerji alanlarında gelişme olmamıştır.

Genel Değerlendirme

Elektrik ve doğal gaz sektörlerinde tam işleyen bir enerji iç pazarının kurulması için gerekli olan düzenleyici çerçevenin tamamlanması ve idari kapasitenin güçlendirilmesi öncelik taşımaktadır.

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun bağımsızlığının sağlanması ve kadrosunun güçlendirilmesi önemlidir.

Enerji santrallerinin mali yapılarını güçlendirilmesi, bazı bölgelerde yüksek oranlarda ödenmeyen elektrik faturaları sorununun çözülmesi ve kömür sektörüne yapılan devlet desteğinin devlet yardımları müktesebatına uyumunun sağlanması yönünde çalışılması gereklidir.

Bölüm 15: Sanayi Politikası

Geçen İlerleme Raporu'ndan beri sınırlı ilerleme sağlanmıştır.

2001-2002 yıllarında yaşanan ekonomik krizler ve olumsuz uluslararası koşullarda özelleştirme çalışmaları kısıtlı kalmıştır. Kamu işletmelerinin yeniden yapılandırılması alanında belirli bir gelişme yaşanmıştır.

AKÇT Antlaşması'nın Temmuz 2002'de sona ermesi ile 1996 yılında AKÇT ile Türkiye arasında yapılan anlaşmasının uyarlanması gerekmektedir. Demir ve çelik ürünlerinin Gümrük Birliği kapsamına alınması konusunda ilke kararı alınmıştır. Bu konuya öncelik verilmelidir.

Genel Değerlendirme

Türk sanayi politikası büyük ölçüde AB sanayi politikasının ilkeleri ile uyumludur. Ancak makro-ekonomik sorunlar bu ilkelerin etkin bir sanayi stratejisi ile uygulanmasını engellemektedir.

Türk sanayii ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, finansmana erişimdeki engeller, kısıtlı altyapı yatırımları, yenilikçiliğe sağlanan düşük destek ve yetersiz kalite ve belgeleme hizmetleri nedeniyle zorluk çekmektedir. İstikrarsızlık, idari ve yasal engeller doğrudan yabancı yatırımların düşük kalmasına neden olmaktadır.

Bölüm 16: KOBİ'ler

Son ilerleme raporundan bu yana KOBİ'lerle ilgili olarak sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. KOBİ politikası oluşturulması konusunda Türkiye, Nisan 2002'de küçük işletmeleri desteklemeye yönelik faaliyetleri için Avrupa Küçük İşletmeler Şartı'nı temel almayı kararlaştırmıştır.

Türkiye, Girişim ve Girişimcilik Programına katılmak üzere Eylül 2002'de Çerçeve Anlaşma'yı onaylamıştır.

Türk Hükümeti eAvrupa+ çerçevesinde eTürkiye girişimi başlatmış, KOBİ'ler ve e-ticaret konusunda çalışma alt grubu oluşturmuştur.

İş ortamının basitleştirilmesi konusunda gelişme olmamıştır. Finansmana erişim önemli bir sorun olarak devam etmiş, özel bankacılık sektöründe risk sermayesi fonlarının geliştirilmesi konusundaki çabalar kısıtlı kalmıştır.

KOBİ tanımında AB ile uyum sağlanamamıştır.

Genel Değerlendirme

KOBİ'lerin iş ortamının iyileştirilmesi, idari prosedürlerin azaltılması, KOBİ politikalarının koordinasyonunun sağlanması, strateji oluşturulması, teknoloji ve sermayeye erişimlerinin kolaylaştırılarak rekabet güçlerinin artırılması gerekmektedir.

Bölüm 17: Bilim ve Araştırma

Haziran 2002'de TBMM, Araştırma ve Teknolojik Gelişme Altıncı Çerçeve Programı'na Türkiye'nin katılımına olanak tanıyan yasayı onaylamış, yasa 1 Eylül 2002 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. TÜBİTAK ulusal temas noktası olarak faaliyet göstermektedir. Türkiye Beşinci Çerçeve Programı'na proje bazında katılmaya devam etmektedir.

Genel Değerlendirme

Türkiye'deki AR-GE harcamalarının GSYİH'ye oranı AB ortalamasının üçte birinden düşüktür. AR-GE'nin artırılması için çaba gösterilmeli, daha çok kaynak aktarılmalı ve özel sektörün bilim ve araştırma faaliyetlerine katılımı desteklenmelidir.

Bölüm 18: Eğitim

Ocak 2002'de Bakanlar Kurulu kararı ile DPT bünyesinde AB Eğitim ve Gençlik Programları Müdürlüğü kurulmuştur. Müdürlüğün gelecekte Socrates, Leonardo ve Youth Programlarını yürütecek Ulusal Ajans olarak faaliyet göstermesi planlanmıştır. DPT'nin kuruluşu ve görevleri hakkındaki kanunda yapılacak değişiklik ile birime yasal statü verilmesi ve operasyonel etkinliğinin sağlanması öngörülmüştür.

Göçmen işçilerin çocuklarının eğitimi konusunda müktesebat uyumu sağlanamamıştır.

Eğitim sistemi reformu devam etmiş, 2005'e kadar zorunlu eğitimin 8 yıldan 12 yıla çıkarılması planlanmıştır.

İdari açıdan değerlendirildiğinde Türkiye'de eğitim sisteminin oldukça merkezi olduğu görülmektedir.

Genel Değerlendirme

Türkiye'nin 2004 yılında eğitim programlarına katılımı için, gerekli yasal düzenlemeler tamamlanmalı ve eğitim programlarından sorumlu Ulusal Ajans faaliyete geçmelidir.

Eğitim sisteminin genel ilkeleri AB ile uyumludur. Ancak eğitim alanında bölgesel eşitsizlikler büyük ölçekte. Maddi durumu yetersiz öğrencilerin ve özellikle kız çocuklarının eğitimi desteklenmelidir.

Temel ve mesleki eğitim alanlarında reform tedbirleri etkin bir şekilde uygulanmalıdır. Bu doğrultuda Milli Eğitim Bakanlığının kurumsal kapasitesi güçlendirilmeli, eğitim sisteminin yönetimi merkezi olmaktan çıkarılmalı, istihdam pazarı ile mesleki eğitim arasındaki bağ güçlendirilmelidir.

Bölüm 19: Telekomünikasyon ve Bilgi Teknolojisi

Telekomünikasyon piyasasının serbestleşmesi ile ilgili olarak bir önceki rapor dönemine kıyasla daha fazla bir ilerleme olmamıştır. Sabit telefon hizmetleri rekabete Ocak 2004'den önce açılmayacaktır.

Telekomünikasyon sektörünün gelişimi yavaş ilerlemektedir. İnternet ve kablolu televizyona erişim oranları AB adayları arasında en düşük ülke Türkiye'dir.

Geçtiğimiz dönemde telekomünikasyon hizmet lisansları ile ilgili düzenleyici çerçeve oluşturulmuştur.

Genel Değerlendirme

Mobil telefon hizmetlerinde piyasanın liberalizasyonu alanında, GSM operatörleri Turkcell ve Telsim'in piyasaya yeni giren operatörler ile roaming anlaşması yapmaması AB müktesebatının uygulanmasında en önemli engeldir. Bu konuda Mart 2002'de kabul edilen tüzük yetersiz kalmıştır. Telekomünikasyon Yasası'nda ulusal roaming anlaşmalarında oluşan sorunların çözümüne yönelik değişiklik yapılması gerekmektedir.

Lisanslama faaliyetlerinde pazara giriş önündeki engeller en aza indirilmelidir.

Telekomünikasyon Kurumu'nun idari yapısı güçlendirilmelidir.

Sabit telefon hizmetlerinin liberalizasyonuna hazırlık yapılmalı, posta hizmetlerinin serbestleştirilmesine başlanmalı ve AB'nin güncelleştirilmiş telekomünikasyon müktesebatına uyum sağlanmalıdır.

Bölüm 20: Kültür ve Görsel-İşitsel Politika

Bu alanda belirli bir ilerleme sağlanmıştır. Cumhurbaşkanı'nın yeni RTÜK Kanunu'nu veto etmesinden sonra kanun TBMM tarafından ikinci defa kabul edilmiştir. Yasanın iptali için Cumhurbaşkanı Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. RTÜK'ün yapısında Parlamento'nun rolü azaltılmış, Milli Güvenlik Kurulu'nun etkisi ise güçlendirilmiştir.

Genel Değerlendirme

Ağustos ayında RTÜK Kanunu'nda yapılan değişiklik ile Türkçe dışında dillerde yayın yapılmasına olanak sağlanması ve yabancı yayınların yeniden iletilmesi üzerindeki yasağın kalkması olumlu gelişmelerdir.

Ancak RTÜK Kanunu'nun TBMM tarafından tekrar kabul edilmesi bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Yeni kanun uluslararası standartlar ve Avrupa Konseyi'nin radyo televizyon yayınları konusundaki tavsiyeleri ile uyumlu değildir. Tanımlar, vatandaşlığa bağlı ayrımcılık, Avrupa ve bağımsız eserlerin desteklenmesi, reklamlar, tele-alışveriş, çocukların korunması ve radyo televizyon kurumlarında yabancı sermaye payı üzerindeki kısıtlamalar alanlarında RTÜK Kanunu'nda sorunlar bulunmaktadır.

Kanunda program standartlarının tanımları AB'nin Sınırsız Televizyon Direktifi ile Avrupa Konseyi Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi'nin ötesine geçmekte, yayın özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Yasada oransallık ilkesine ters düşen ağır cezalar yer almaktadır.

Yeniden iletim konusundaki hükümler Avrupa Konseyi Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi ile gelişmektedir.

Türkiye AB müktesebatını mevzuatına aktarmalı ve RTÜK Kanunu'nu değiştirmelidir.

Bölüm 21: Bölgesel Politika ve Yapısal Enstrümanların Esgüdümü

2001 yılı İlerleme Raporu'ndan bu yana AB yapısal politikaları doğrultusunda sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Bu alandaki AB müktesebatının uygulanmasını sağlayacak yasal çerçeve kabul edilmemiştir. Kurumsal yapılar, programlama, izleme ve değerlendirme, mali idare ve kontrol alanlarında daha fazla bir gelişme kaydedilmemiştir NUTS sisteminin kabul edilmesi Türkiye'nin bölgesel istatistiklerinin diğer Avrupa bölgesel istatistikleriyle kıyaslanabilir hale gelmesinde önemli bir adımdır.

Genel Değerlendirme

Türkiye'nin yapısal politikaların düzenlenmesi ve uygulanması ile ilgili çerçeveyi geliştirmesi gerekmektedir. Bölgesel farklılıklarla mücadele için kapsamlı ve uzun vadeli stratejiler geliştirilmelidir. Öncelikli olarak AB standartlarıyla uyumlu, etkin ve modern bir bölgesel politika oluşturulmasına önem verilmelidir. İdari kapasite açısından, merkezi planlamanın yanı sıra kapsamlı bir bölgesel yaklaşımla özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Bölüm 22: Çevre

Türkiye başta idari kapasitenin geliştirilmesi olmak üzere AB çevre müktesebatının Türk mevzuatına aktarılması konusunda ilerleme kaydetmiştir.

Genel Değerlendirme

Yatay mevzuat, doğanın korunması ve idari kapasite alanlarında aşama kaydedilmiştir. Buna karşın Türkiye'nin, su kalitesi, sanayi kirliliği ve risk yönetimi, hava kalitesi, gürültü, genetik olarak değiştirilmiş organizmalar, atık yönetimi, nükleer güvenlik ve radyasyondan korunma alanlarında çalışmalarını hızlandırması gerekmektedir. İdari kapasitedeki gelişmelere karşın, alınan önlemlerin uygulamasının değerlendirilmesi için henüz erkendir. Çevre mevzuatının uygulanması için orta vadede önemli ölçüde yatırım yapılması gerekmektedir. 1998 yılı İlerleme Raporu'ndan bu yana, Türkiye, AB çevre müktesebatının aktarılmasında sınırlı düzeyde ilerleme kaydetmiştir. Türkiye başta, Hava Kirliliği, Sanayi Kirliliği, Atık Yönetimi, Doğayı Koruma ve Yatay Mevzuat olmak üzere, AB çevre mevzuatının aktarılması ve uygulanması üzerine odaklanmalıdır.

Bölüm 23:Tüketicinin Korunması ve Sağlık

Türkiye'nin bu alanda son ilerleme raporundan bu yana kaydettiği gelişme çok sınırlıdır. Ürün güvenliğine yönelik tedbirler kapsamında teknik mevzuatın hazırlanması ve uygulanmasına ilişkin bir kanun çıkarılmıştır.

Genel Değerlendirme

Yasal çerçevenin müktesebata uyumu ve uygulamanın altyapısı alanlarında çalışmaların artırılması ve özellikle piyasa gözetimi enstrümanlarında yoğunlaştırılması gerekmektedir. Piyasa gözetimi alanında idari yapı oluşmamıştır. Genel olarak tüketici kanununun uyumlaştırılması sınırlıdır ve uygulama kapasitesi yetersizdir.

Bölüm 24: Adalet ve İçişleri Alanında İşbirliği

Genel olarak geçen yıldan bu yana belirli bir ilerleme sağlanmıştır.

Vize politikası konusunda Türkiye, vize rejiminin AB ile uyumlaştırılması alanında gelişme kaydetmiştir. Eylül ayından itibaren altı ülkeden vize talep etmeye başlamıştır. Dış sınırların kontrol sorumluluğunun Jandarmadan Kara Kuvvetleri Komutanlığına geçmesi süreci devam etmektedir. Suriye ile İran sınırlarının kontrolü bu şekilde düzenlenirken Irak sınırlarının kontrolü Jandarmada kalmıştır.

Bazı eğitim faaliyetleri yürütülmekle birlikte Schengen Anlaşması'na uyum konusunda önemli bir gelişme katedilmemiştir.

Sahte ve tahrif edilmiş belgelerin saptanması amacıyla çalışmalar sürdürülmektedir.

Yeniden kabul alanında ilerleme söz konusudur. Birçok ülke ile ikili anlaşmalar yapılmaktadır.

Yunanistan'la göç alanında işbirliği çerçevesinde geçen yıl imzalanan yeniden kabulle ilgili protokol bu yıl onaylanmıştır. Türkiye ile birçok ülke arasında transit geçiş düzenlemeleri sonuçlandırılmıştır. Türkiye, son yıllarda artan kaçak göç akımlarında önemli bir geçiş ve varış ülkesi olmuştur. Kaçak göçle mücadeleye yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Sınır kontrollerinin güçlendirilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir. Türkiye Doğu'dan Batı'ya olan hareketlerin denetlenmesi amacıyla kontrol noktaları oluşturmuştur.

Türkiye, AB ile uyuşturucuların yasa dışı imalatında kullanılan kimyasal maddelerle ilgili bir anlaşmayı imzalamaya hazırlanmaktadır. Söz konusu anlaşma yasa dışı uyuşturucu madde imal ve ticaretine karşı mücadelede izleme ve karşılıklı bilgi alışverişini amaçlamaktadır.

Gümrüklerde işbirliği alanında Türkiye, Gümrük Kontrol Merkezleri Güvenlik Sistemi Projesini başlatmıştır ve geliştirmeyi planlamaktadır. AB ve AB üyesi olmayan ülkelerle idari işbirliği anlaşmaları sonuçlandırmak için çalışmalarını yoğunlaştırmaktadır.

İnsan hakları konusunda Türkiye Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılmasına Yönelik Birleşmiş Milletler Sözleşmesini, Çocuk Hakları Sözleşmesi isteğe bağlı protokolünü, Kadına Yönelik Ayrımcılığın Kaldırılmasına Yönelik Sözleşmeyi onaylamıştır.

Genel Değerlendirme

Verilerin korunması alanında somut bir gelişme meydana gelmemiştir. Türkiye, 1981 yılında imzaladığı Avrupa Konseyi Kişisel Verilerin Korunması Sözleşmesini henüz onaylamamıştır.

Vize politikası konusunda Türkiye hazırlık çalışmaları yapmaktadır. Sınırlarda vize verilmesi ve havaalanlarında transit vize işlemleri yapılması gibi bazı uygulamalar AB müktesebatına uygun değildir. Bu konuda uyuma yönelik çabalar sürmektedir.

Dış sınırlar alanında, bütünleştirilmiş bir sınır yönetimi stratejisi geliştirilmesi önemli bir adımdır. Bu stratejide 2002 Schengen Kataloğu'nun da dikkate alınması gerekmektedir.

Göç konusunda birçok olumlu girişimde bulunulmuştur. Bu çerçevede Türkiye ile AB arasında imzalanan yeniden kabul anlaşması önemli yer tutmaktadır. Ceza Kanununda son olarak kabul edilen değişikliklere karşın Türkiye insan kaçakçılığının önlenmesine ilişkin minimum standartları karşılayamamaktadır.

Türkiye, idari kapasiteyle ilgili olarak kaçak göç ve insan kaçakçılığıyla mücadele alanında etkinliğini artırmalıdır. İltica talebinde bulunanlara ilgili formların doldurulması için konulan zaman sınırlaması önemli bir sorun olmaya devam etmektedir.

Polisle işbirliği ve organize suçlar alanında Türkiye, Birleşmiş Milletler 2000 yılı Organize Suçlar Sözleşmesini kabul için teşvik edilmektedir. Olumlu gelişmelere karşın Türkiye'nin organize suçlarla ilgili mücadelesini güçlendirmesi gerekmektedir.

Terörizmle mücadelede Türkiye'nin terörizmin mali kaynaklarını ortadan kaldırma ve bu konudaki kurumsal kapasitesini artırma çalışmaları çok gelişmiştir.

Dolandırıcılık ve yolsuzluğun önlenmesi ile ilgili olarak Türkiye, önleyici tedbirlerin yanı sıra şeffaflık ve hesap verilebilirliğin geliştirilmesine de önem vermelidir.

Uyuşturucu alanında Türkiye ulusal politikasını gözden geçirmekte ve 2002-2004 AB Uyuşturucu Stratejisi'ne uyumlu bir ulusal strateji oluşturmaktadır. Türkiye'nin bu çabaları AB tarafından desteklenmektedir. Türkiye, Kara Para Aklanmasının Önlenmesi Kanununu ilgili suçların tanımının AB müktesebatıyla uyumlu olacak şekilde geliştirilmesini teminen gözden geçirmelidir.

Gümrük Kontrolleri alanında Türkiye, gümrük çıkış kapılarındaki otomasyonu büyük ölçüde tamamlamıştır.

Ceza hukuku ve medeni hukuk ile ilgili adli işbirliği alanında Türkiye'nin, Topluluk araçlarının uygulanması için daha ileri önlemler alması gerekmektedir. Adalet Bakanlığının idari kapasitesinin artırılması, Adalet Akademisinin ve Temyiz Mahkemesinin kurulması tavsiye edilmektedir.

İnsan Hakları alanında Türkiye'nin, Kişisel Verilerin Otomatik İşlenmesi ile ilgili 1981 Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin yanı sıra idam cezasının kaldırılmasına yönelik İnsan Haklarının Korunmasına dair 1983 Avrupa Sözleşmenin 4. ve 7. Protokollerini onaylaması gerekmektedir.

Türkiye, 1998 yılından beri kaçak göçle mücadelede önemli adımlar atmış ve bu alanda AB ve üye ülkeler ile işbirliğini geliştirmiştir. Türkiye, iltica konusunda da çeşitli adımlar atmış olmasına karşın halen sığınmacılarla ilgili Cenevre Sözleşmesiyle ilgili çekincelerini sürdürmektedir. Gerçekleştirilen Anayasal reform ve bunu takip eden yasal değişiklikler çerçevesinde Ceza Kanunu ve ilgili kanunda değişiklikler yapılmıştır.

Türkiye, verilerin korunması ile ilgili yasal çerçevesini uyumlaştırma, kaçak göçle mücadele, sınır kontrollerinin sıkılaştırılması ve özellikle iltica ve göç ile ilgili müktesebatın kabulü konularına ağırlık vermelidir. Türkiye aynı zamanda, yargı organları arasındaki eşgüdümün artırılması ve adli sistemdeki reformların sürdürülmesi üzerine yoğunlaşmalıdır.

Bölüm 25: Gümrük Birliği

2001 yılı İlerleme Raporu'ndan bu yana Türk Gümrükler mevzuatının AB müktesebatı ile uyumlaştırılması yönünde ilerleme kaydedilmiştir.

Genel Değerlendirme

Türkiye OGT ile uyumu tamamlamak üzeredir. Ayrıca gümrük mevzuatı AB müktesebatı ile büyük ölçüde uyumludur. Ancak serbest bölgeler ve ekonomik etkisi olan gümrük usulleri konularındaki hükümlerin uygulanması yönünde eksiklikler bulunmaktadır.

İdari ve operasyonel kapasite açısından son üç yılda akılcı programlar ve yeniden yapılandırma çalışmaları gerçekleştirilmiş, Gümrük idareleri sayısında belirgin bir azalma kaydedilmiştir.

Çift kullanımlı malların kontrolü, taklit ve korsan mallar ve kültürel malların gümrüklenmesi konularında ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir. Ayrıca gümrük dışı mallar mevzuatının serbest bölgeler ve ekonomik etkisi olan gümrük usulleri hükümleri ile ilgili bölümlerinin müktesebatla uyumlaştırılmasına da çaba gösterilmelidir.

Gümrük hizmetlerinde idari yapının geliştirilmesi ve modernize edilmesi yönünde çalışmalar yoğunlaştırılmalıdır. Taklit ve kültürel mallara yönelik kontrollerin uygun yapılabilmesi için etkin bir eşgüdümün sağlanması önemlidir. Türkiye sınır yönetimi, gümrüklerdeki genel düzensizliklerle mücadele ve tacirlerin Gümrük Birliği Anlaşması'na uyum kontrolünün sıklaştırılması gibi alanlarda gösterdiği çabayı güçlendirmelidir. Türkiye ayrıca üye devletlerin yetkilileriyle işbirliği içinde yolsuzluk, rüşvet ve ekonomik suçlarla mücadelesine devam etmelidir.

Bölüm 26: Dış İlişkiler

2001 yılı İlerleme Raporundan bu yana dış ilişkiler alanında ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye, Hırvatistan ile Mart 2002'de serbest ticaret anlaşması imzalamış diğer üçüncü ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları imzalanmasına yönelik hazırlık ve girişimlerini sürdürmüştür. Ancak, Türkiye ve (Güney) Kıbrıs arasında ticaret anlaşması yapılması yönünde hiçbir gelişme yaşanmamıştır. Genelleştirilmiş Tercihler Sistemine ilişkin yönetmelik kabul edilmiş ancak AB ile uyum sağlanamamıştır. GATS çerçevesinde herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir.

Genel Değerlendirme

Türkiye'nin dış ticaret politikası AB ile büyük ölçüde uyumludur. Ancak Gümrük Birliği yükümlülüklerinden doğan üçüncü ülkelerle serbest ticaret anlaşmalarının sonuçlandırılmasına ilişkin müzakere süreçleri ağır işlemektedir. Bazı durumlarda söz konusu müzakerelerde Türkiye'nin göstermiş olduğu çabalara rağmen ilerleme kaydedilememektedir.

Başta Doha Kalkınma Gündemi hazırlıkları olmak üzere Türkiye AB'nin DTÖ çerçevesindeki tutumunu ve politikalarını desteklemiştir. Bu alandaki işbirliğine devam edilmelidir.

GATS alanında Türkiye'nin taahhütleri ile AB'nin taahhütleri ve en çok kayırılan ülke muafiyetleri hususlarında uyumun sağlanması için işbirliğine ihtiyaç vardır.

Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi çerçevesinde verilen tercihler aşamalı olarak AB ile uyumlu hale getirilmelidir.

Türkiye bir çok ülke ile serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. Ticaret politikası konularında iletişimin ve bilgi akışının sağlanması amacıyla AB ve Türkiye arasında danışma mekanizması oluşturulmuştur. Orta ve uzun vadeli ihracat kredilerinde AB ile iyi bir uyum söz konusudur. Firmalara yönelik ihracat kredilerinde AB müktesebatı ile uyum sağlanmalıdır.

Bölüm 27: Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası

Türkiye dışişleri ve güvenlik politikası alanındaki tutumunu AB ile uyumlu hale getirmeye devam etmiştir. Türkiye, AB'nin açıklama ve bildirimlerini benimsemiş, Birliğin bazı ortak eylem ve tutumlarına katılmıştır. Türkiye ve Yunanistan arasındaki ikili ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınırı hala kapalıdır. Ancak ikili ilişkiler çerçevesinde olumlu gelişmeler yaşanmış, işbirliklerinin geliştirilmesi yönünde sivil girişimler ortaya çıkmıştır.

Geçen rapordan bu yana Türkiye terörle mücadele alanındaki uluslararası kampanyada etkin bir rol oynamıştır. Türkiye Balkan İstikrar Paktı'nı desteklemeye devam etmiş, savunma işbirliğine ilişkin çeşitli operasyonlarda görev almıştır. Şubat 2002'de AB ve İslam ülkelerinin yakınlaştırılması amacıyla medeniyetlerin uyumu konusunda ortak forum düzenlemiştir.

Genel Değerlendirme

Bölgesel işbirliği projelerine katılmaya devam eden Türkiye, İsrail ve Afganistan'la ikili savunma işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. Bölgesel siyasi diyalog bağlamında; Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'da istikrarın ve güvenliğin sağlanması alanlarında açısından önemli rol oynayan Türkiye bu konudaki girişimlerini sürdürmüştür. Komşu ülkelerle ilişkilerde (Yunanistan, Ermenistan, İran, Suriye) gelişmeler kaydedilmiştir.

Ortak dış ve güvenlik politikası ile ilgili hükümlerinin uygulanması bağlamında Dışişleri Bakanlığı işleyiş ve personel bakımından etkindir. Türkiye bundan sonraki çabasını Birliğin gelişen dış ve güvenlik politikası ile uyumlaştırmaya ve gerekli idari yapılanmayı sonuçlandırmaya yoğunlaştırmalıdır.

NATO imkanlarının kullanıldığı AB'nin düzenlediği hareketlar için Türkiye'nin karar alma süreçlerine katılımı gibi önemli konular öncelikle çözüme kavuşturulmalıdır.

Bölüm 28: Mali Denetim

Geçen rapora göre bu alanda çok az bir ilerleme kaydedilmiştir.

Kamu kesiminin mali iç denetim sistemine ilişkin olarak Kamu Mali Yönetimi ve Mali Denetim Yasası Meclise sunulmuştur. Bazı düzenleyici kurulların Sayıştay'ın denetim alanı dışında tutulmasına ilişkin hükmün, yeni BBDK kanununda da yer alması dolayısıyla dış kontrol kapsamındaki olumsuz eğilim devam etmiştir.

Sayıştayın Yüksek Denetim Kurumlarına ilişkin Lima Bildirisi'ne uygun olarak yeniden yapılandırılmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır.

Türkiye yapısal yardımların kontrolü konusunda çok az ilerleme kaydetmiştir.

AB'nin mali çıkarlarının korunmasına yönelik bir gelişme sağlanamamıştır.

Genel Değerlendirme

Kamu yönetimi ve denetim mekanizmaları sistemleri konularında Türkiye ve AB arasında belirgin farklılıklar vardır. Bu farklılık özellikle idari hesap verme sorumluluğunun ve modern iç denetimin olmaması ile Maliye Bakanlığı ile Sayıştay arasındaki yetki paylaşımı ve yetki çatışması gibi alanlarda belirgindir.

Kamu kesiminin mali iç denetim sistemi geçen rapordan bu yana bir değişiklik göstermemiştir. Meclis onayına sunulan Kamu Mali Yönetimi ve Mali Kontrol hakkındaki kanun, mevcut sistemde daha önceki ilerleme raporlarında belirtilen hususlar doğrultusunda düzenlemeler getirmektedir. Ancak bu alandaki değişikliklerin kısa vadede uygulamaya geçmesi beklenmemektedir. Teftiş kurullarının çoğalmasına ve Maliye Bakanlığı'nın merkezi ön (ex ante) kontrollerine rağmen, düzensizliklerin nasıl ortadan kaldırılacağına dair sistemli ve etkin bir yaklaşım oluşturulamamıştır.

Mali denetim sisteminde reformların devamı ve AB standartlarına yaklaşılması için Türkiye asgari gerekleri yerine getirmelidir. Tüm gelirler, harcamalar, varlıklar ve borçlar tek bir ulusal bütçe altında toplanmalıdır. Esasen bu alanda bütçe dışı fonlar ve borç yönetimine ilişkin hükümlerin reformu çerçevesinde ilerleme kaydedilmiştir. Sayıştay'ın yetki alanının özerk kurumları ve tüm kamu harcamalarını kapsayacak şekilde genişletilmesine devam edilmelidir. Ulusal bütçenin tümüne yönelik bütünsel bir yönetim ve denetim yaklaşımı getirilmelidir.

Bağlı oldukları kurumun mali yönetimini denetlemekle görevli ve fonksiyonel özerkliğe sahip tüm iç denetim birimlerinin tüm bütçe merkezleriyle etkileşim içinde olması sağlanmalıdır. İç denetim prosedürleri uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmelidir. Ayrıca bütçe merkezleri, Maliye Bakanlığı ve Sayıştay arasında açık bir yetki ayırımı yapılmasına ihtiyaç vardır.

Yapısal harcamaların kontrolü kapsamında katılım öncesi mali desteğin adem-i merkezîyetçi bir yapıda uygulanmasına yönelik anlaşma sağlanmıştır. Yine de Türkiye'nin mevcut mali denetim sistemini gelecekte harcamalarını etkin bir şekilde yönetebilmesi için yeniden yapılandırması gerekmektedir.

Topluluğun mali çıkarlarının korunması konusunda Türkiye, ilgili mevzuatı ortaya koymalı ve gerekirse Topluluk'la işbirliği içinde müktesebatin uygulanabilmesi için yeterli idari kapasiteyi oluşturmalıdır. Türkiye Kamu Mali Yönetimi ve Mali Denetim hakkındaki kanun tasarısının yasallaşması ve etkin uygulanması yönünde çabalarını yoğunlaştırmalıdır.

Bölüm 29: Mali Kontrol ile Mali ve Bütçesel İşler

Türkiye geçen rapordan bu yana bu alanda bazı ilerlemeler kaydetmiştir.

Ulusal bütçe konusunda ilerleme sağlanmıştır. Mart 2002 tarihinde TBMM Kamu Borç Yönetimi kanununu kabul etmiştir. Yine aynı tarihte Maliye Bakanlığı tarafından altı pilot kuruluşta yeni bütçe kanunu yapısının uygulanmasına ilişkin yönetmelik yayınlanmıştır.

Öz kaynaklar alanında herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Genel Değerlendirme

Türkiye'nin bütçe uygulamaları, AB'de genellikle uygulanan standartlar ile uyumlu değildir. TBMM'ye sunulan esas bütçeye, döner sermaye ve bütçe dışı fonlar hala dahil edilmemektedir. Ancak bu sınıfa giren fonların sayısı azaltılmıştır. Hali hazırda Meclis kalan 5 bütçe dışı fon için mevzuat değişikliğine gitmeyi değerlendirmektedir.

Mali yönetime ilişkin sorumluluklar farklı bakanlıklar arasında dağılmış durumdadır. Kamu kesimi bütçesinin tamamına yönelik bir sorumlu bulunmamaktadır. Bütçenin kapsadığı alanların yukarıda bahsedilen hususlar çerçevesinde genişletilebilmesi için bütçe ve muhasebe standartlarında şeffaflığın geliştirilmesi ve kapasitelerin artırılmasına öncelik verilmelidir. Buna karşın genel durumda iyileşme kaydedilmiştir. Bütçenin konsolidasyonu sürecinin tamamlanması çalışmalarına ve geçen raporda belirtilen kamu sektörünün yeniden yapılandırılmasına ilişkin reformlara devam edilmelidir.

Bütçe raporlaması; zamanında, anlaşılır, güvenilir ve bütçe sapmaları belirtilecek şekilde yapılmalıdır. Türk Hükümeti bu çerçevede ele alınacak aşamaları belirlemiştir.

Öz kaynaklar konusunda Türkiye dolaylı vergilendirme alanında mevzuatını AB ile uyumlaştırma yönünde ilerleme sağlamıştır. Aynı şekilde istatistik alanında da ilerleme gösterilmiştir. Türkiye'nin öz kaynak sisteminin uygulanmasına ilişkin kurumları mevcuttur ancak KDV ve GSYİH kaynaklarının doğru hesaplanması için ek düzenlemelere ihtiyaç vardır.

Türkiye'nin bütçe kodu yapısı başta olmak üzere şeffaflığını artırmak ve muhasebe standartlarını iyileştirmek yönündeki çabalarını güçlendirmesi gerekmektedir.

3.2. Genel Değerlendirme

1998 yılı İlerleme Raporu'ndan bu yana Türkiye, Gümrük Birliği'nin kapsadığı alanlarda, ayrıca telekomünikasyon, enerji, tarım ve bankacılık sektörlerinde önemli adımlar atmış, diğer alanlarda çok az ilerleme kaydetmiştir. Geçtiğimiz dönemde iç pazar, kamu ihaleleri, iç işleri alanlarında da gelişme sağlanırken, idari kapasitenin güçlendirilmesine yönelik çok sınırlı ilerleme gözlenmiştir.

İç Pazar kapsamında, malların serbest dolaşımı alanında 2001 yılında Çerçeve Kanun'un yürürlüğe girmesi ve uygulanmasına yönelik çeşitli yönetmeliklerin kabul edilmesi önemli bir gelişmedir. Ancak halen gıda maddeleri, farmasötik ürünler, kozmetikler gibi bazı sektörlerde önemli teknik engeller bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli alanlarda yeni kurumların oluşturulması, standartlar, uygunluk değerlendirmesi ve homologasyon alanlarındaki kuruluşların etkinliğinin artırılması gerekmektedir. Halen piyasa denetimine yönelik bir sistem oluşturulmamış, dağıtım öncesi kontrol sistemi geliştirilmemiştir. Kamu ihaleleri yasınının AB müktesebatına uyumlu olmayan noktalarının değiştirilmesi gerekmektedir. Kişilerin serbest dolaşımı alanında ise hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir.

Sermayenin serbest dolaşımı konusunda, çeşitli sektörlerde yabancı sermayeye ilişkin önemli kısıtlamalar bulunmaktadır. Kara para aklamayla mücadeleyle ilişkin mevzuatın yürürlüğe koyulmasına öncelik verilmelidir. Mali hizmetler alanında gelişmeler olmuş, ancak mali olmayan sektörlerde ilerleme sağlanmamıştır.

Şirketler hukuku alanında korsan ve taklit ürünlerle mücadele edilmiştir. Bu alandaki mevzuat uyumunun sürdürülmesi ve Türk Patent Ofisi'nin bütünüyle bağımsız olması gerekmektedir. Rekabet hukuku alanında anti-tröst önlemlerinin uygulanmasında kaydedilen gelişmeler tatminkardır. Ancak devlet yardımlarına ilişkin mevzuat uyumu yetersizdir. Devlet yardımlarından sorumlu bağımsız bir otoritenin oluşturulması gerekmektedir.

Tarım sektöründe arazi ve hayvan kayıtları başlatılmıştır. Ancak bitki pasaportu sistemine geçilmemiştir. Bu alanda Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan diğer öncelikler de yerine getirilmemiştir. Hayvan ve bitki sağlığı konularında Topluluk mevzuatının aktarılması ve yürürlüğe koyulması gerekmektedir. Genel olarak tarım alanında Topluluk müktesebatına uyum sınırlı düzeydedir.

Balıkçılığa ilişkin mevzuat uyumunda ilerleme sağlanmamıştır. Balıkçı teknelerinin kayıt sisteminin modernize edilmesi gerekmektedir. Halen Topluluk müktesebatı ile özellikle kaynakların idaresi kontrol, pazar politikası ve yapısal politikalar alanlarında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Ulaştırma politikasına ilişkin olarak Türkiye mevzuat uyumu çalışmalarını yoğunlaştırmalı, idari kapasitesini artırarak tüm sektörlerde etkin bir biçimde uygulanmasını sağlamalıdır. Özellikle kara ve deniz ulaşımı konularında müktesebata sınırlı düzeyde uyum söz konusudur.

Vergilendirme konusunda KDV ile dolaylı vergilendirme alanlarında belirli ilerleme kaydedilmiştir ancak dolaysız vergilerin artırılması ve ayırıcı kuralların kaldırılması gerekmektedir. Genel olarak dolaylı ve dolaysız vergilerde müktesebat uyumu sınırlıdır. Gümrük Birliği alanında ise yasal düzeyde müktesebata büyük oranda uyum sağlanmış olmasına rağmen uygulamada sorunlar bulunmaktadır.

Türkiye'nin istatistik altyapısı AB'den büyük ölçüde farklılıklar göstermektedir. Eurostat ile Türkiye'deki yetkililer arasındaki işbirliği çok yenidir. Bu alanda müktesebat uyumu çalışmaları başlamış olmakla birlikte henüz sınırlı düzeyde ilerleme sağlanmıştır.

Sosyal politika ve istihdam alanında bazı önlemler alınmıştır. Ancak müktesebat ile tam uyumlu değildir. Tüm seviyelerde gerçek bir sosyal diyalogun geliştirilmesi aciliyet arz etmektedir.

Enerji alanında elektrik ve gaz sektörlerinde iki temel yasa çıkarılmış ve bağımsız bir düzenleme otoritesinin oluşturulması yönünde ilerleme kaydedilmiştir. Ancak bu konuda daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Telekomünikasyon sektöründe cep telefonu ve sabit telefon piyasalarının özelleştirilmesi yönünde hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir. Ayrıca telekomünikasyondan sorumlu otoritenin insan kaynakları ve eğitimine yönelik idari kapasitesi artırılmalıdır.

Kültür ve görsel işitsel politika alanlarında yeni RTÜK Kanunu AB müktesebatına uyumlu değildir. Müktesebata uyum genel olarak da sınırlı düzeydedir.

Bölgesel politikalar konusunda Türkiye NUTS'a uyumlu bir bölgesel kalkınma haritası oluşturmuştur. Eurostat tarafından kabul edilen bu harita, henüz bölgesel politika ve planlama çalışmalarında kullanılamamaktadır. Türkiye bu alanda Topluluk standartlarına uygun bir strateji oluşturamamıştır.

Çevre alanında yeni bir Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği'nin kabul edilmesi müktesebat uyumuna ilişkin idari kapasitenin artırılması yönünde olumlu bir adımdır. Ancak çevre konusunda müktesebat uyumu yetersizdir.

Tüketicinin korunması ve sağlık alanında ek çabalar gerekmektedir. Ayrıca idari kapasite artırılmalı ve tüketiciler bilinçlendirilmelidir.

Adalet ve İçişleri alanında yasa dışı göç, sığınma hakkı, organize suçlarla mücadele, uyuşturucu kaçakçılığı, ve yolsuzlukla mücadele konularında ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak vize politikası hususunda yapılması gereken önemli çalışmalar bulunmaktadır. Yasa dışı göçle mücadelenin de güçlendirilmesi gerekmektedir.

Dış ekonomik ilişkiler alanında genelleştirilmiş tercihler sistemine uyumun sürdürülmesi gerekmektedir.

Mali kontrol konusunda Türk idari sisteminin finansal ve bütçe kontrol mekanizmalarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu alanda müktesebat uyumuna yönelik çalışmalar artırılmalıdır.

Farklı sektörlerdeki idari kapasitenin müktesebatın etkin bir biçimde yürürlüğe koyulması ve uygulanmasını güvence altına alabilmek için güçlendirilmesi gerekmektedir. Devlet yardımları, bölgesel kalkınma gibi bazı alanlarda yeni yapılar oluşturulmalı, bazı sektörlerde ise yeni kurumların, yeterli sayıda personel ve mali kaynak temini ile, özerkliği artırılmalıdır.

C. SONUÇ

Helsinki Zirvesi'nde adaylığının teyit edilmesi Türkiye'yi bir dizi temel reform gerçekleştirmesi konusunda teşvik etmiştir. 2001 yılı Ekim ayında gerçekleştirilen Anayasa değişikliğini takiben çeşitli reformlar içeren üç "uyum paketi" kabul edilmiştir.

Bu reformlar Türk siyasilerin AB'nin değerleri ve normlarını benimseme konusundaki kararlılığını ortaya koymuştur. Özellikle Ağustos ayında kamuoyunun hassas olduğu konulardaki reform paketinin, içinde bulunulan zor ekonomik ve siyasi koşullara rağmen kabul edilmesi bu kararlılığın çok önemli bir göstergesi olmuştur.

Cezaevi sistemine ilişkin reformların sürdürülmesi, tutukluluk koşullarının iyileştirilmesi, Avrupa İşkenceyle Mücadele Komitesi'nin tavsiyelerinin uygulamaya koyulması gibi ilerlemelere rağmen F tipi cezaevlerindeki tutukluluk koşulları sorun yaratmaya devam etmektedir.

İşkenceyle mücadele çerçevesinde gözaltı süresinin kısaltılması bir ilerleme olmakla birlikte, gözaltı süresinin başlamasını takiben en kısa sürede avukatın atanabilmesinin mümkün olmaması, Devlet Güvenlik Mahkemelerinde "görüşmesiz gözaltı" sürdüğünü göstermektedir. Ayrıca olağanüstü halin uygulandığı bölgelerdeki gözaltı süreleri hala uzundur. İşkence ve kötü muamele henüz bütünüyle ortadan kalkmadığı gibi bu suçu işleyenlerin takibi yönünde hemen hemen hiç ilerleme kaydedilmemiştir.

Son reform paketi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin "İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklere İlişkin Konvansiyon"a aykırı bulunduğu yargı kararlarının yenilenmesine ilişkin düzenlemeler getirmektedir.

RTÜK Kanunu'ndaki kısıtlamalar son reform paketi ile kaldırılmış olmakla birlikte halen gazeteciler, yazarlar ve yayıncılar adli kovuşturmayla uğrayabilmektedir.

Dernekler Kanunu'nda yapılan değişikliklere rağmen Kanun, özellikle izin prosedürü hususunda kısıtlayıcı bir yapıya sahiptir. Yabancı dernekler halen Türkiye'de kontrollere ve kısıtlamalara maruz kalmaktadır.

Son reform paketi kapsamında Türkçe dışında başka dillerde eğitim ve yayın hakkına ilişkin sınırlama kaldırılırken, Vakıflar Kanunu'nda yapılan değişikliklere rağmen dini azınlıklar, tüzel kişilik, mülkiyet hakkı, eğitim ve din adamı yetiştirme konularında bazı kısıtlamalarla karşılaşmaktadır.

Yeni Medeni Kanun kadın-erkek eşitliği ve çocuk haklarının güvence altına alınması konularında düzenlemeler içermektedir. Ayrıca her türlü ırk ayrımcılığına karşı BM Konvansiyonu onaylanmıştır. Bununla birlikte halen çocuk işçi çalıştırılmaktadır. Sendikalara yönelik kısıtlamalar sürmektedir ve namus cinayetlerine ilişkin ceza indirimleri hala kaldırılmamıştır.

DGM'lerin yetki alanlarının daraltılmasına ve geçici gözaltı süresinin kısaltılmasına rağmen söz konusu mahkemelerin işleyişleri uluslararası normlara uygun değildir. Komisyon'a ulaşan Raporlarda, yargının her zaman bağımsız hareket etmediği belirtilmektedir. Ayrıca yargıçların ve memurların insan hakları konusunda eğitimi sınırlı düzeydedir.

Kamu idaresinde şeffaflığa ilişkin tüm girişimler, yolsuzluğun önemli bir sorun olmasını engelleyememiştir. Bu konudaki Avrupa Konseyi Konvansiyonu da onaylanmamıştır.

Olağanüstü halin kaldırıldığı iki ilde insan haklarının korunmasına yönelik önlemlerin güçlendirilmesi gerekmektedir.

MGK'lara ilişkin Anayasa değişiklikleri, MGK'nın uygulamadaki işlevinde bir değişiklik yaratmamıştır.

Türkiye, Kıbrıs Rum ve Türk kesimi liderleri arasında ortak bir çözüme varmak için gerçekleştirilen doğrudan görüşmelere desteğini sürdürmektedir. BM bildirimlerine uygun olarak Türkiye, Kıbrıs Türk kesiminin yöneticilerini katılım müzakerelerinden önce Kıbrıs sorunun çözülmesi yönünde desteklemeye devam etmelidir.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler ise gittikçe iyileşmektedir.

Genel olarak Türkiye, 1998 yılı İlerleme Raporu'ndan bu yana, özellikle 2002 yılında, Kopenhag Kriterlerinin karşılanması yönünde önemli gelişmeler kaydetmiştir. Ağustos 2002'de kabul edilen reform paketi son derece önemlidir. İnsan haklarının korunması ve demokrasinin güçlendirilmesi yönünde gerekli çalışmaların büyük bölümü bu reformlarla gerçekleştirilmiştir. Kaydedilen ilerlemeler Türk vatandaşlarının AB'deki mevcut hak ve özgürlükler ile karşılaştırılabilir hak ve özgürlüklerden yararlanabilmesine imkan verecek diğer değişikliklere yol açacaktır.

Bununla birlikte Türkiye siyasi kriterlerin tamamını karşılamamaktadır. Yapılan reformlar insan hakları ve temel özgürlüklerin tam olarak uygulanması konusunda bazı kısıtlamalar içermektedir. Özellikle basın ve yayın organlarında ifade özgürlüğü, barışçı toplanma özgürlüğü, inanç özgürlüğü, ve adli yardıma erişim konularında kısıtlamalar mevcuttur.

Ayrıca bu reformların büyük çoğunluğu AB normlarına uygun biçimde uygulamaya yönelik düzenlemeler gerektirmektedir. Bazı düzenlemeler tamamlanmış, bazıları ise hazırlanma aşamasındadır. Reformların etkinliği açısından farklı seviyelerdeki idari yapılar ve yargı organları tarafından ülkenin tamamında uygulamaya koyulması gerekmektedir.

Yüksek Seçim Kurulu'nun önemli bir partinin genel başkanının 3 Kasım seçimlerine katılımını engelleyen kararı reformların ruhuna aykırıdır.

İşkence ve kötü muamele ile mücadele, askeri işlerin sivil kontrolü, düşünce suçları ve, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarına uyum konularının, Kopenhag Kriterlerine tam uyum sağlayacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

Son yıllarda kaydedilen önemli ilerlemeler ve halihazırda çalışmalar sürdürülmesi gereken alanlar dikkate alındığında Türkiye, insan haklarının güvence altına alınması ve demokrasinin güçlendirmesi yönünde yasal düzeyde ve uygulamaya yönelik reform süreci de desteklenmektedir.

Türkiye, Avrupa Birliği'ndeki rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle mücadele etme kapasitesini güçlendirecek olan işleyen piyasa ekonomisinin uygulamaya koyulması yönünde ilerleme kaydetmiştir. Ancak ekonomik istikrarı bozan iki mali krizin etkileri halen devam etmektedir.

Ekonominin istikrara kavuşması amacıyla uygulamaya koyulan, yeni ekonomik program olumlu sonuçlar yaratmış ve büyüme yeniden tesis edilmiştir. Bütçe disiplini sağlanmış, kamu hesaplarının şeffaflığı artmış ve enflasyonist baskılar yavaşlamıştır. Ayrıca, ekonomik istikrarsızlığın temel kaynaklarından olan siyasi müdahale azaltılmış, yapısal zayıflıklarla mücadeleye başlanmış, mali piyasaların denetimi güçlendirilmiştir.

Türkiye, piyasaların işleyişi ve rekabet edebilirliğini iyileştirmek için makro ekonomik istikrar ve bütçe dengesini sağlamaya yönelik reform sürecini devam ettirmelidir. Bu doğrultuda; kronik enflasyon sorununu çözmeli ve bütçe disiplinini korumalı, bankacılık sektöründeki ihtiyati normları ve muhasebe uygulamalarını uluslararası standartlarla uyumlaştırmalı, kamu bankalarının ve kamu teşebbüslerinin özelleştirme çalışmalarını hızlandırmalıdır. Ekonomik büyüme potansiyeli ve rekabet edebilirliğin artırılması için eğitim çalışmalarına önem verilmeli, verimli yatırımlar artırılmalıdır. Ayrıca idari işlemlerin basitleştirilmesi ve mevcut engellerin kaldırılması yoluyla yabancı sermaye girişi güçlendirilmelidir.

1998 yılı İlerleme Raporu'ndan bu yana Türkiye, Gümrük Birliği'nin kapsadığı alanlarda, ayrıca telekomünikasyon, enerji, tarım ve bankacılık sektörlerinde önemli adımlar atmış, diğer alanlarda çok az ilerleme kaydetmiştir. Geçtiğimiz dönemde iç pazar, kamu ihaleleri, iç işleri alanlarında da gelişme sağlanırken, idari kapasitenin güçlendirilmesine yönelik çok sınırlı ilerleme gözlenmiştir.

İç Pazar kapsamında, malların serbest dolaşımı alanında 2001 yılında Çerçeve Kanun'un yürürlüğe girmesi ve uygulanmasına yönelik çeşitli yönetmeliklerin kabul edilmesi önemli bir gelişmedir. Ancak halen gıda maddeleri, farmasötik ürünler, kozmetikler gibi bazı sektörlerde önemli teknik engeller bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli alanlarda yeni kurumların oluşturulması, standartlar, uygunluk değerlendirmesi ve homologasyon alanlarındaki kuruluşların etkinliğinin artırılması gerekmektedir. Halen piyasa denetimine yönelik bir sistem oluşturulmamış, dağıtım öncesi kontrol sistemi geliştirilmemiştir. Kamu ihaleleri yasasının AB müktesebatına uyumlu olmayan noktalarının değiştirilmesi gerekmektedir. Kişilerin serbest dolaşımı alanında ise hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir.

Sermayenin serbest dolaşımı konusunda, çeşitli sektörlerde yabancı sermayeye ilişkin önemli kısıtlamalar bulunmaktadır. Kara para aklamayla mücadeleyle ilişkin mevzuatın yürürlüğe koyulmasına öncelik verilmelidir. Mali hizmetler alanında gelişmeler olmuş, ancak mali olmayan sektörlerde ilerleme sağlanmamıştır.

Şirketler hukuku alanında korsan ve taklit ürünlerle mücadele edilmiştir. Bu alandaki mevzuat uyumunun sürdürülmesi ve Türk Patent Ofisi'nin bütünüyle bağımsız olması gerekmektedir. Rekabet hukuku alanında anti-tröst önlemlerinin uygulanmasında kaydedilen gelişmeler tatminkardır. Ancak devlet yardımlarına ilişkin mevzuat uyumu yetersizdir. Devlet yardımlarından sorumlu bağımsız bir otoritenin oluşturulması gerekmektedir.

Tarım sektöründe arazi ve hayvan kayıtları başlatılmıştır. Ancak bitki pasaportu sistemine geçilmemiştir. Bu alanda Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan diğer öncelikler de yerine getirilmemiştir. Hayvan ve bitki sağlığı konularında Topluluk mevzuatının aktarılması ve yürürlüğe koyulması gerekmektedir. Genel olarak tarım alanında Topluluk müktesebatına uyum sınırlı düzeydedir.

Balıkçılığa ilişkin mevzuat uyumunda ilerleme sağlanmamıştır. Balıkçı teknelerinin kayıt sisteminin modernize edilmesi gerekmektedir. Halen Topluluk müktesebatı ile özellikle kaynakların idaresi kontrol, pazar politikası ve yapısal politikalar alanlarında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Ulaştırma politikasına ilişkin olarak Türkiye mevzuat uyumu çalışmalarını yoğunlaştırmalı, idari kapasitesini artırarak tüm sektörlerde etkin bir biçimde uygulanmasını sağlamalıdır. Özellikle kara ve deniz ulaşımı konularında müktesebata sınırlı düzeyde uyum söz konusudur.

Vergilendirme konusunda KDV ile dolaylı vergilendirme alanlarında belirli ilerleme kaydedilmiştir ancak dolaysız vergilerin artırılması ve ayırıcı kuralların kaldırılması gerekmektedir. Genel olarak dolaylı ve dolaysız vergilerde müktesebat uyumu sınırlıdır. Gümrük Birliği alanında ise yasal düzeyde müktesebata büyük oranda uyum sağlanmış olmasına rağmen uygulamada sorunlar bulunmaktadır.

Türkiye'nin istatistik altyapısı AB'den büyük ölçüde farklılıklar göstermektedir. Eurostat ile Türkiye'deki yetkililer arasındaki işbirliği çok yenidir. Bu alanda müktesebat uyumu çalışmaları başlamış olmakla birlikte henüz sınırlı düzeyde ilerleme sağlanmıştır.

Sosyal politika ve istihdam alanında bazı önlemler alınmıştır. Ancak müktesebat ile tam uyumlu değildir. Tüm seviyelerde gerçek bir sosyal diyalogun geliştirilmesi aciliyet arz etmektedir.

Enerji alanında elektrik ve gaz sektörlerinde iki temel yasa çıkarılmış ve bağımsız bir düzenleme otoritesinin oluşturulması yönünde ilerleme kaydedilmiştir. Ancak bu konuda daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Telekomünikasyon sektöründe cep telefonu ve sabit telefon piyasalarının özelleştirilmesi yönünde hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir. Ayrıca telekomünikasyondan sorumlu otoritenin insan kaynakları ve eğitimine yönelik idari kapasitesi artırılmalıdır.

Kültür ve görsel işitsel politika alanlarında yeni RTÜK Kanunu AB müktesebatına uyumlu değildir. Müktesebata uyum genel olarak da sınırlı düzeydedir.

Bölgesel politikalar konusunda Türkiye NUTS'a uyumlu bir bölgesel kalkınma haritası oluşturmuştur. Eurostat tarafından kabul edilen bu harita, henüz bölgesel politika ve planlama çalışmalarında kullanılamamaktadır. Türkiye bu alanda Topluluk standartlarına uygun bir strateji oluşturmamıştır.

Çevre alanında yeni bir Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği'nin kabul edilmesi müktesebat uyumuna ilişkin idari kapasitenin artırılması yönünde olumlu bir adımdır. Ancak çevre konusunda müktesebat uyumu yetersizdir.

Tüketicinin korunması ve sağlık alanında ek çabalar gerekmektedir. Ayrıca idari kapasite artırılmalı ve tüketiciler bilinçlendirilmelidir.

Adalet ve İçişleri alanında yasa dışı göç, sığınma hakkı, organize suçlarla mücadele, uyuşturucu kaçakçılığı, ve yolsuzlukla mücadele konularında ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak vize politikası hususunda yapılması gereken önemli çalışmalar bulunmaktadır. Yasa dışı göçle mücadelenin de güçlendirilmesi gerekmektedir.

Dış ekonomik ilişkiler alanında genelleştirilmiş tercihler sistemine uyumun sürdürülmesi gerekmektedir.

Mali kontrol konusunda Türk idari sisteminin finansal ve bütçe kontrol mekanizmalarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu alanda müktesebat uyumuna yönelik çalışmalar artırılmalıdır.

Farklı sektörlerdeki idari kapasitenin müktesebatın etkin bir biçimde yürürlüğe koyulması ve uygulanmasını güvence altına alabilmek için güçlendirilmesi gerekmektedir. Devlet yardımları, bölgesel kalkınma gibi bazı alanlarda yeni yapılar oluşturulmalı, bazı sektörlerde ise yeni kurumların, yeterli sayıda personel ve mali kaynak temini ile, özekliği artırılmalıdır.

D. Katılım Ortaklığı ve Ulusal Program: Genel Değerlendirme

(Aşağıda, Katılım Ortaklığı'nda geçen ifadeler *italik* harflerle belirtilmiştir)

1. Katılım Ortaklığı

Kısa vadeli öncelikler

Güçlendirilmiş siyasi diyalog ve siyasi kriterler

Türkiye, Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulunması için iki toplumun liderleri arasında sürdürülmekte olan ikili görüşmelere desteğini sürdürmeye devam etmiştir.

İfade, dernek kurma ve barışçı toplantı özgürlüğünü güçlendirmeye yönelik olarak yapılan Anayasa reformlarını takiben, 2002 yılının Şubat, Mart ve Ağustos aylarında üç reform paketi onaylanmıştır. Türk Ceza Kanunu'nun 159. ve 312. Maddelerinde yapılan değişikliklerle ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalar hafifletilmiştir. Terörle Mücadele Kanunu, Basın Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu ve Dernekler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle dernek kurma, basın ve yayın üzerindeki bazı kısıtlamalar hafifletilmiştir. Dernekler Kanunu'nda ki kısıtlamaların bir kısmı kaldırılmış olmasına karşın, dernek kapatılmasına ilişkin çeşitli gerekçeler geçerliliğini korumaktadır. Bütün bunlara rağmen, reformların etkileri hala sınırlıdır ve yeni hükümlerin tutarlı bir şekilde yorumlanması ve uygulanması yönünde şimdiye kadar çok az belirtiye rastlanmıştır.

Şiddet yanlısı olmayan görüşleri dile getirmekten hüküm giymiş kişilerin durumuna değinilmemiştir. *Sivil toplum* ile diyalogu geliştirmek üzere bazı girişimlerde bulunulmuştur. *İşkenceyle mücadeleye* ilişkin hukuki hükümler güçlendirilmiştir. İşkenceyi caydırmak üzere bazı tedbirler alınmıştır; Ancak, işkence zanlılarının kovuşturulduğu yönünde çok az delil vardır. *Duruşma öncesi gözaltı ile ilgili* hukuki süreç, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümleriyle ve İşkencenin Önlenmesi Komitesi'nin tavsiyeleriyle daha uyumlu hale getirilmiştir. Ancak Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde hüküm giymiş mahkumlar için erişimsiz (incommunicado) tutukluluk hala bulunmaktadır. Hükümet, Ocak 2002'de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 5. maddesine (özgürlük ve güvenlik hakkı) olağanüstü hal uygulaması kapsamındaki iller için getirdiği çekincesini kaldırmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, tutukluların hakları iyileştirilmiştir.

İnsan hakları ihlallerinin tazminine ilişkin hükümlerinin güçlendirilmesi yönünde ilerleme kaydedilmiştir. Mahkumiyet kararlarının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile uyumlu olması durumunda duruşmanın yinelenmesini sağlamak amacıyla yasal değişiklikler yapılmıştır. Ancak, bu hükümler Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına sadece Ağustos 2003 tarihinden sonra yapılan başvurular için uygulanacaktır. İnsan hakları ihlallerinin izlenmesi için yeni idari kurumlar oluşturulmuştur. Polis memurları ve hakimler için insan hakları konularında kurslar düzenlenmiştir. Polis Akademilerindeki eğitim süresi 9 aydan 2 yıla çıkarılmıştır. *Yargının işlevselliğini ve verimliliğini* geliştirmek üzere adımlar atılmış ve *Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin* yetki alanı konusunda değişiklikler yapılmıştır. Buna rağmen Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin işleyişi hala uluslararası standartlara uygun değildir. *İdam cezasına* ilişkin moratoryum, raporlama süresince devam etmiştir. *Türk vatandaşlarının anadillerini kullanmalarını yasaklayan hukuki düzenlemeleri* kaldıran Anayasa reformu, televizyon ve radyo yayıncılığında Türkçe dışında diğer dillerin kullanılması hakkındaki yasağın kaldırılmasıyla uygulamaya geçirilmiştir. Yetersiz bilgi, *Güneydoğu* için geliştirilen eylem planı ile ilgili yeterli bilgi elde edilememiştir ve bu durum, planın etkisinin değerlendirilmesini güçleştirmektedir.

Ekonomik Kriterler

Yapısal reformları içeren mali ve ekonomik programla beraber Mart 2001 tarihinde kamu harcamalarının kontrol altına alınması için hükümet tarafından planlanan vergi ve para politikası IMF'nin öngördüğü şekilde uygulanmaya devam etmektedir. Mali sektörün yeniden yapılandırılması süreci IMF reformlarıyla daha da sağlamlaştırılmıştır. Yeni Banka Kanunu'nun uygulanması, bankacılık sektörünün güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur. Çeşitli bankalar Mevduat Sigorta Fonu'na devredilmiş, bazı devlet bankaları özelleştirilmiştir. Kamu bankaları üzerindeki siyasi etki azaltılmıştır. Merkez Bankası'nın bağımsızlığını kuvvetlendirmek amacıyla Merkez Bankası Kanunu'nda değişiklik yapılmıştır. Türkiye, mali durumun yıllık olarak bildirimini içeren bir *katılm öncesi mali gözetim uygulanmasına* katılmaktadır. Hükümet, yapısal tarım reformları sürecini başlatmıştır. *Toprak kayıt ve hayvan belirleme sistemi* başlatılmıştır. *Hayvan ve bitki sağlığıyla ilgili uyuma ilişkin bir stratejisi oluşturulması çalışmalarına* devam edilmektedir. Ekonomi ve tarım sektörlerinde özelleştirilmede fazla ilerleme kaydedilmemiştir. Hayvan ve bitki sağlığı konusundaki AT mevzuatının uygulanması, Türk hukuk sistemine aktarılması ve uygulanmasının takibi konusunda çok az ilerleme kaydedilmiştir. Alkollü içkiler ve tütün üretimi, ithalatı, fiyatlandırması ve dağıtımı üzerindeki devlet tekeline ilişkin endişeler sürmektedir. Bu sayılan önceliklerin bazıları yerine getirilmiştir.

Üyelik taahhütlerini üstlenme kapasitesi

Başlık 1: Malların serbest dolaşımı: Malların serbest dolaşımı alanında KOB öncelikleri kısmen karşılanmıştır. Özellikle piyasa gözetimi, standardizasyon, akreditasyon ve uygunluk değerlendirmesi alanlarında çeşitli kurumların oluşturulması ve işleyişlerinin güçlendirilmesi konusunda çalışma yapılması gerekmektedir. Ticarete teknik engeller halen mevcuttur. Ayrıca yeni ihale kanunu ve müktesebat arasındaki önemli farklılıkların ele alınması gerekmektedir.

Başlık 5: Şirketler Hukuku: Fikri mülkiyet haklarına ilişkin mevzuatın uyumlaştırılması, korsancılık ve taklitçilik ile mücadelede yasal çerçevenin tamamlanması gerekmektedir. Uygulama ve yürütme kapasitesinin güçlendirilmesine ve Türk Patent Enstitüsü'nün tam bağımsızlığının sağlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Devlet yardımlarına ilişkin KOB öncelikleri kısmen karşılanmıştır.

Başlık 6: Rekabet: AT ilke ve kriterlerine dayalı, etkin bir devlet yardımları kontrol politikasını sağlayacak mevzuat kabul edilmemiş, ulusal kontrol birimi oluşturulmamıştır. Rekabet alanında KOB önceliği karşılanmamıştır.

Başlık 7: Tarım: Arazi kayıt sistemi ve hayvan kimlik kayıt sistemi başlatılmış ancak bitki pasaport sistemi ile ilgili hazırlıklar henüz başlamamıştır. Uygulama kapasitesinde bir gelişme gerçekleşmemiştir. KOB'un tarımla ilgili öncelikleri kısmen karşılanmıştır.

Başlık 8: Balıkçılık: Öncelik karşılanmamış, kaynak yönetim politikasının uygulanması ve balıkçılık filosunun kayıt sisteminin modernleştirilmesi gibi az sayıda somut eylem gerçekleştirilmiştir.

Başlık 9: Ulaşım: Ulaşım alanında KOB öncelikleri karşılanmamıştır.

Başlık 10: Vergilendirme: KOB öncelikleri kısmen karşılanmıştır. Tüketim vergileri ve KDV'de uyum başlamış, oranlar, vergilendirilebilir miktar ve vergi yapısı alanlarında ilerleme sağlanmıştır. Dolaylı vergilendirme alanında uyum çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Başlık 12: İstatistikler: Bu öncelik kısmen karşılanmıştır. Eurostat ile Türk yetkililer arasında işbirliği başlamış, ilk yıllık çalışma planı 2001'de hazırlanmıştır. Ancak önemli ölçüde çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Başlık 13: Sosyal politika ve istihdam: KOB öncelikleri kısmen karşılanmıştır. İç hukuka aktarım konusunda sektöre özel bir program hazırlanılmasına başlanmamıştır. Çocuk bürosunun görevlerini yerine getirebilmesi için kurumsal ve idari kapasitesinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Kamu çalışanları sendikalarına ilişkin kanunda kamu çalışanları için toplu sözleşme ve grev hakkı tanınmamaktadır. Ayrıca toplu sözleşme için %10'luk eşik sendikal faaliyetlere engel olmaktadır. Yeni Ekonomik ve Sosyal Konsey henüz bir araya gelmemiştir.

Başlık 14: Enerji: KOB öncelikleri kısmen karşılanmıştır. Enerji alanında müktesebat uyumuna yönelik sistematik bir program geliştirilmemiştir. Önemli ilerlemeler kaydedilmekle birlikte uyum yönünde bazı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bir zaman takvimine göre yürütülecek uygulama enerji iç pazarıyla uyumlu ilkelerin oluşturulmasını sağlayacaktır.

Başlık 19: Telekomünikasyon ve bilgi teknolojileri: KOB öncelikleri kısmen karşılanmıştır. Türk telekomun özelleştirilmesi konusunda bir ilerleme olmamıştır. Lisans, ara bağlantı ve evrensel hizmet alanında yeni mevzuat kabul edilekle birlikte ilgili hükümlerin AB müktesebatıyla uyumunun sağlanması gerekmektedir. Ayrıca Telekomünikasyon Üst Kurumu'nun idari kapasitesinin iyileştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Başlık 20: Kültür ve görsel-işitsel politika: Öncelik karşılanmamıştır. Yeni RTÜK kanunu müktesebatı dikkate almamakta ve önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Başlık 21: Bölgesel politika ve yapısal araçların koordinasyonu: KOB öncelikleri karşılanmamıştır. NUTS sınıflandırmasına ilişkin hazırlıklar tamamlanmış ve EUROSTAT tarafından onaylanmış ancak NUTS haritası özellikle NUTS 2 düzeyinde bölgesel istatistikler, bütünleştirilmiş bölgesel kalkınma planları, kamu yatırımlarının bölgesel dağılımı ve AT rekabet kurallarıyla uyumlu bölgesel teşvikler için öncelikli alanların tanımlanmasında bölgesel kalkınmaya yönelik olarak henüz kullanılmamıştır. Geri kalmış bölgelerde temel sorunları ele alan AB standartlarıyla uyumlu etkin bir bölgesel politika stratejisi geliştirilmemiştir.

Başlık 22: Çevre: KOB öncelikleri kısmen karşılanmıştır. Çerçeve Kanun ve Çevresel Etki Değerlendirme Direktifine uyum sağlamaya yönelik mevzuat kabul edilmiştir. Türkiye yatırımların finansmanına ilişkin planın hazırlanmasına yönelik çalışmaları sürdürmektedir.

Başlık 24: Adalet ve İçişleri: KOB öncelikleri kısmen karşılanmıştır. Özellikle iltica ve yasadışı göç olmak üzere AB'de adalet ve içişleri alanındaki mevzuat ve uygulamalara ilişkin bilgilendirme programları daha da geliştirilmiştir. İnsan kaçakçılığı ile mücadelede yasal temel oluşturulmuş; organize suç, uyuşturucu trafiği, yozlaşma ile mücadele ve para aklama konusunda kapasitesinin güçlendirilmesine yönelik çabalar artırılmıştır.

Başlık 25: Gümrük Birliği: Öncelik kısmen karşılanmıştır. Serbest bölgelere ilişkin mevzuatın uyumlaştırılmasında ilerleme kaydedilmemiştir. Gümrükler alanında idari kapasitenin geliştirilmesi gerekmektedir.

Başlık 28: Mali kontrol: İç mali kontrole ilişkin yeni yasa hazırlanmış ancak henüz Meclis tarafından kabul edilmemiştir.

Orta Vadede Öncelikler

Güçlendirilen Siyasi Diyalog ve Siyasi Kriterler

Sınır sorunlarının barışçı yöntemlerle çözümlenmesi ilkesi çerçevesinde, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler iyileşmeye devam etmiştir.

Ayırım yapılmadan tüm vatandaşların temel hak ve özgürlüklerden yararlanabilmeleri için yasal adımlar atılmıştır. Ayırım yapılmaması ve kadın-erkek eşitliği yeni Medeni Kanun'da yer almıştır. Vakıflar Kanunu'nda yapılan değişikliklerle ibadet özgürlüğüne daha fazla imkan tanınmıştır. Müslüman olmayan bazı azınlıkların mülkiyet hakkına sahip olmaları Bakanlar Konseyi'nin iznine tabi kılınmıştır. Buna rağmen Müslüman olmayan azınlıklar, tüzel kişilik, mülkiyet hakları, din adamlarının eğitimi konularında sorunlarla karşılaşmaktadırlar.

TC. Anayasası'nda, başta insan hakları ve özgürlükler alanında olmak üzere çeşitli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen söz konusu Anayasal ve yasal reformlar, ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü, ibadet özgürlüğü ve kanuni tazminatı içine alan temel hak ve özgürlükler bakımından önemli sınırlamaları içermektedir. Türkiye, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi henüz onaylamamıştır. Hapishanelerde gözaltında tutulma sürelerinde yeni düzenlemelere gidilmesine rağmen, BM'nin Mahkumlara Asgari Davranış Kuralları Standardı'na tam uyumlu hale getirilememiştir. MGK'nın Anayasal rolünde değişikliklere gidilmesine rağmen, uygulamada henüz bir farklılık görülmemektedir. Eğitimi de içine alan kültürel haklar ve kültürel farklılığın sağlanmasında gelişmeler kaydedilmiştir.

Buna rağmen, etnik gruplara dahil olanların dil ve kültürel kimliklerini ifade etmeleri açısından uygulamada sınırlı gelişme sağlanmıştır. Yasama alanında, orta dönemli öncelikler kapsamında ilerleme kaydedilmiş olmasına rağmen yeni yasal değişimlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Ekonomik Kriterler

Özelleştirme süreci kapsamında sınırlı gelişme kaydedilmiştir. Mali sektörde reform devam etmektedir ve hali hazırda önemli gelişmeler sağlanmıştır. Tarım alanındaki reform süreci henüz tamamlanmamıştır. Arazi ve canlı hayvanların kaydının tutulması alanında sınırlı gelişme sağlanmıştır. Gıda işleme kuruluşlarının modernleştirilmesi açısından gelişme olmamıştır. Eğitim ve sağlığın genel durumunda yalnızca sınırlı bir ilerleme sağlanmıştır. Emeklilik ve sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliği alanında ilerleme kaydedilmiştir. Orta vadeli ekonomik kriterler karşılanmamıştır.

Üyelik Yükümlülüklerinin Yerine Getirilme Yeteneği

1. Başlık: Malların Serbest Dolaşımı: Daha fazla ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir. Kamu ihaleleri konusunda yasalar, müktesebatın gerekliliklerini yerine getirememektedir.

4. Başlık: Sermayenin Serbest Dolaşımı: Bazı sektörler de yabancı yatırımı engelleyen kısıtlamalar sürmektedir.

5. Başlık: Şirketler Hukuku: Söz konusu öncelik halen yerine getirilememiştir.

6. Başlık: Rekabet: Devlet yardımının müktesebatla uyumu henüz başlangıç seviyesindedir. İmtiyazlardan faydalanan tekeller ve firmalar için de aynı durum söz konusudur. Söz konusu öncelik halen yerine getirilememiştir.

7. Başlık: Tarım: Müktesebatla uyum halen tamamlanamamıştır. Gıda işleme kuruluşlarının daha modern hale getirilmesi için yeni adımlar atılmalıdır. Söz konusu öncelik yerine getirilememiştir.

8. Başlık: Balıkçılık: Balık ürünlerinin kalitesinin ve sağlığa uygunluğunun iyileştirilmesi için girişimlerde bulunulması gerekmektedir. Söz konusu öncelik yerine getirilememiştir.

9. Başlık: Ulaştırma Politikası: Tüm sektörlerde yasa düzenlemeleri ilk aşamada bulunmaktadır. Öncelikle deniz güvenliği konusunda önemli bir gelişme olmamıştır. Türkiye'nin taşımacılık filoları müktesebata kısmen uyumlu hale getirilmiştir. Söz konusu öncelik yerine getirilememiştir.

10. Başlık: Vergilendirme: Doğrudan vergilendirme alanında önemli gelişmeler sağlanmış olmasına rağmen, uyum tam olarak yerine getirilememiştir. Bu alandaki öncelikler kısmen yerine getirilmiştir.

11. Başlık: Ekonomik ve Parasal Birlik: Türkiye Avrupa Merkez Bankaları Sistemi'ne katılmamaktadır. Merkez Bankası'nın özerkliği gerçekleştirilmek üzeredir. Bu alandaki öncelikler kısmen yerine getirilmiştir.

12. Başlık: İstatistik: Devlet İstatistik Enstitüsü idari kapasite bakımından iyi organize olmuş ve iletişim teknolojisi araçları iyi durumdadır. AB'nin gerekliliklerine göre resmi istatistiklerin hazırlanması gerçekleştirilmektedir. Buna rağmen öncelikle makroekonomi alanında daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Bu öncelik kısmen yerine getirilmiştir.

13. Başlık: Sosyal Politika ve İstihdam: İş hukuku çerçevesinde, kadın-erkek eşitliği, ayrımcılık yapılmaması, mesleki sağlık ve güvenlik, sosyal diyalog ve halk sağlığı konularında ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir. İdari yapıların güçlendirilmesi ve sosyal politika ve istihdam ile ilgili müktesebatın yerine getirilmesine yönelik daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin sosyal güvenlik sisteminde mali istikrarı sağlayabilmesi için gerekli tedbirleri alması gerekmektedir. Türkiye'nin, Avrupa İstihdam Stratejisi'ne uyum sağlaması için ulusal istihdam politikasında ilerlemeler kaydetmesi gerekmektedir. Bu öncelik kısmen yerine getirilmiştir.

14. Başlık: Enerji :Türkiye'nin tek enerji piyasası çerçevesinde yasama, idari ve ekonomik çerçevenin geliştirilmesi yönünde kaydettiği ilerlemenin, yasama alanında daha fazla adım atılarak tamamlanması gerekmektedir. Türk yasal sisteminin geri kalan enerji müktesebatında da ilerleme kaydetmesi gerekmektedir. Bu öncelik kısmen yerine getirilmiştir.

19. Başlık: Telekomünikasyon :Tüm iletişim sektörünü kapsayan detaylı bir politika henüz geliştirilmemiştir. Bu öncelik yerine getirilmemiştir.

20. Başlık: Kültür ve Görsel İşitsel Politika : RTÜK'ün işleyişi ile ilgili olarak Parlamento'ya daha az yetki vermesinin yanı sıra, MGK'nın yetkilerini artıran yeni prosedür, RTÜK'ün bağımsızlığı ve güvenilirliği açısından sorun teşkil etmektedir. Bu öncelik yerine getirilmemiştir.

21. Başlık: Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Eşgüdümü: Çok yıllık bütçeleme prosedürlerini kapsayan ekonomik ve sosyal uyum için ulusal bir politika henüz geliştirilmemiş ve izleme yapıları kurulmamıştır. Bu öncelik yerine getirilmemiştir.

22. Başlık: Çevre :Orta dönemli öncelikler kapsamında herhangi bir gelişme olmamıştır. Bu öncelik yerine getirilmemiştir.

24. Başlık: Adalet ve İçişleri:Öncelikle iltica ve yasadışı göç konularını içeren, AB Hukuku ve müktesebatı ile ilgili eğitim programları geliştirilmiştir. Adalet ve İçişleri kurumlarının güçlendirilmesi ile ilgili olarak, öncelikle polisin güvenilirliğinin sağlanması bakımından çeşitli gelişmeler olmuştur. Verilerin korunması alanında AB müktesebatı ile uyum açısından herhangi bir gelişme olmamıştır. Vize mevzuatı ile uyum ve göçmenlerin dernekleri konularında aşama kaydedilmiştir. Sınır yönetiminin güçlendirilmesinde çeşitli girişimlerde bulunulmasına rağmen, Schengen Anlaşması'nın uygulanmasına yönelik hazırlık yapılmamıştır. Türkiye'nin 1951 Cenevre Konvansiyonu'na koyduğu çekince kaldırılmamıştır. Yozlaşma, uyuşturucu ile mücadele, örgütlü suçlar, para aklama ve yargı alanında işbirliği konularında müktesebata uyum amacıyla girişimlerde bulunulmuştur. Bu öncelikler kısmi olarak yerine getirilmiştir.

25. Başlık: Gümrük Birliği :Bu öncelikle ilgili herhangi bir gelişme olmamıştır. Söz konusu öncelik yerine getirilmemiştir.

28. Başlık: Mali Kontrol : İç mali kontrol konusunda bir yasa hazırlanmış; ancak Parlamento tarafından henüz onaylanmamıştır. Bu yasa, dış kontrol rejiminde sınırlayıcı etki yaratacaktır. İç kontrol işlevlerinin uyumlu hale getirilmesini hedefleyen merkezi bir kurum oluşturulmamıştır. İç denetim mekanizmaları kurulmamış ve denetleyicilerin işlevsel bağımsızlıkları sağlanmamıştır. Bu öncelik yerine getirilmemiştir.

2. Ulusal Program

2001 yılının Mart ayından beri Ulusal Program gözden geçirilmemiştir. Türkiye'nin Ulusal Programı katılım öncesi stratejisi çerçevesinde devam eden bir süreçtir. Türkiye, son gelişmeleri dikkate alarak söz konusu metni yeniden gözden geçirmeli ve gerekli planlamaları yapmalıdır. Bu sayede, detaylı izleme çizelgeleri hazırlayıp, yatırımlar için gerekli olan bütçeleri oluşturma imkanı ortaya çıkacaktır. Katılım Ortaklığı Belgesi'nin öncelikleri Ulusal Program'ın yeniden gözden geçirilmesi sürecinde dikkate alınmalıdır.

**Aday Ülkeler Tarafından Onaylanmış Olan İnsan Hakları Sözleşmeleri,
15 Eylül 2002**

<i>Aşağıdaki sözleşmeler ve protokollere katılım</i>	BG	CY	CZ	EE	HU	LV	LT	MT	PL	RO	SK	S I	TK
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (ECHR)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Protokol 1 (mülkiyet hakkı)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Protokol 4 (dolaşım özgürlüğü ve diğer konular)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
Protokol 6 (idam cezası)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
Protokol 7 (ne bis in idem)	X	X	X	X	X	X	X	O	O	X	X	X	O
Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmesi	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Avrupa Sosyal Şartı	O	X	X	O	X	X	O	X	X	O	X	O	X
Revize Edilmiş Avrupa Sosyal Şartı	X	X	O	X	O	O	X	O	O	X	O	X	O
Ulusal Azınlıklara Dair Çerçeve Sözleşmesi	X	X	X	X	X	O	X	X	X	X	X	X	O
Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Anlaşma (ICCPR)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
ICCPR'a İlişkin İhtiyari Protokol (bireysel haberleşme hakkı)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
ICCPR'a ilişkin İkinci İhtiyari Protokol (idam cezası)	X	X	O	O	X	O	X	X	O	X	X	X	O
Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Anlaşma (ICESCR)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
İşkenceye Karşı Sözleşme (CAT)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Her Türlü Irk Ayırıcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (CERD)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırıcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (CEDAW)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
CEDAW'a İlişkin İhtiyari Protokol	O	X	X	O	X	O	O	O	O	O	X	O	O
Çocuk Hakları Sözleşmesi (CRC)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

X = Sözleşme onaylanmıştır.

O = Sözleşme onaylanmamıştır.

BG=Bulgaristan; CY=(Güney) Kıbrıs; CZ=Çek Cumhuriyeti; EE=Estonya; HU=Macaristan; LV=Letonya; LT=Litvanya; MT=Malta; PL=Polonya; RO=Romanya; SK= Slovakya; SV=Slovenya; TK=Türkiye

İstatistiki Veriler (Türkiye)

	1997	1998	1999	2000	2001
Temel Veriler	1000 kişi				
Nüfus (ortalama)	63,989	65,145	66,304	67,469	68,618
			Km²		
Toplam Alan	769,604	769,604	769,604	769,604	769,604

	1000 Milyon Türk Lirası				
Cari fiyatlarla GSYİH	28,835.88	52,224.94	77,415.27	124,583.46	181,408.56
	In 1000 Milyon ECU/Euro				
Cari fiyatlarla GSYİH	168	178	173	217	165
	ECU/Euro				
Cari fiyatlarla (1) kişi başına düşen GSYİH	2,700	2,800	2,700	3,200	2,400
	% Bir Önceki Yıla Göre Değişim				
Sabit fiyatlarla GSYİH (ulusal para birimi)	7.5	3.1	-4.7	7.4	-7.4
İstihdam Büyümesi	:	:	:	:	:
Verimlilik Artışı	:	:	:	:	:
	Satın Alma Gücü Standartlarına Göre				
Cari fiyatlarla (1) kişi başına düşen GSYİH	5,600	5,800	5,600	5,600	5,200
	Brüt Katma Değer (%) (2)				
Üretim Yapısı					
- Tarım	13.8	16.5	14.5	13.6	12.1
- Sanayi (inşaat hariç)	24.1	21.7	22.0	22.6	23.8
- İnşaat	5.8	5.7	5.3	5.0	4.8
- Hizmetler	56.3	56.2	58.2	58.8	59.3
	GSYİH'ye Oranı (%)				
Harcamaların Yapısı					
- Nihai Tüketim Harcamaları	80.3	81.9	87.4	85.6	86.5
- hanehalkı ve NPISH	68.0	69.2	72.3	71.5	72.3
- genel kamu harcamaları	12.3	12.7	15.2	14.1	14.2
- Gayrisafi sabit sermaye	26.4	24.6	21.9	22.4	17.8
- Stok değişimi (3)	-1.3	-0.4	1.5	2.2	-1.3
- Mal ve hizmet ihracatı	24.6	24.3	23.2	24.1	33.2
- Mal ve hizmet ithalatı	30.4	27.9	26.9	31.5	30.8

Enflasyon Oranı	Bir Önceki Yıla Göre Değişim (%)				
Tüketici fiyatları endeksi (8)	85.7	84.9	64.2	57.3	57.6

Ödemeler Dengesi	ECU/Euro (Milyon)				
-Cari işlemler	-2,326	1,770	-1,280	-11,510	3,792 (7)
-Ticaret dengesi	-13,543	-12,684	-9,802	-26,232	:
Mal ihracatı	28,788	27,848	27,516	37,118	:
Mal ithalatı	42,331	40,532	37,318	63,350	:
Mal ve hizmetler, net	9,583	12,007	6,985	13,288	:
Net gelir	-2,657	-2,663	-3,319	-4,691	:
-Net cari transferler	4,291	5,108	4,856	6,125	:
-kamu transferleri	277	142	340	251	:
- Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (net) giriş	710	838	735	1,151	3,647 (7)

Kamu finansmanı	GSYİH'ya oranı (%)				
Genel kamu açık/fazlası	-13.4	-11.9	-18.7	-6.0	-28.7p
Genel kamu borçları	55.6	50.1	65.9	56.4	102.5p

Mali göstergeler	GSYİH'ya oranı (%)				
Ekonominin brüt dış borcu (4)	38.3	38.0	48.0	47.7	:
	İhracata Oranı (%)				
Ekonominin brüt dış borcu (4)	155.9	156.0	206.6	200.3	:
Parasal Büyüklükler	ECU / Euro (1000 Milyon)				
- M1	7.0	7.0	7.8	10.8	8.8
- M2	47.1	55.3	73.7	89.8	83.2
- M3	49.2	56.9	75.6	92.6	85.0
Toplam kredi	33.8	30.8	30.7	43.3	26.9
Kısa vadeli ortalama faiz oranları	Yıllık (%)				
- Günlük faiz oranı	70.3	74.6	73.5	56.7	92.0
- Borçlanma faiz oranı	99.4	79.5	86.1	51.2	78.7
- Mevduat faiz oranı	79.5	80.1	78.4	47.1	74.6
ECU/EUR döviz kurları	(1ECU/Euro=...Türk Lirası)				
- Dönem ortalaması	171,848	293,736	447,237	574,816	1,102,430
- Dönem sonu	226,634	365,748	544,641	624,267	1,269,500
	1994=100				
- Efektif döviz kuru endeksi	26.8	15.4	9.9	7.1	3.8
Rezervler	ECU/Euro (Milyon)				
-Rezervler (altın dahil)	17,706	17,880	24,280	25,107	22,652
-Rezervler (altın hariç)	16,721	16,943	23,225	24,017	21,483

Dış ticaret	ECU/Euro (Milyon)				
Ticaret dengesi	-19,866	-17,019	-13,387	-29,262	-11,172
İhracatlar	23,340	24,130	24,964	30,182	35,071
İthalatlar	43,206	41,149	38,351	59,444	46,243
	Önceki yıl=100				
Ticaret oranları	104.4	100.0	98.8	91.4	97.7
	Toplam payı (%)				
AB-15'e ihracat	46.6	50.0	54.0	52.2	51.6
AB-15'den ithalat	51.2	52.4	52.6	48.8	44.6

Nüfus	Her 1000 kişide				
Doğal büyüme oranı	16.5	16.3	16.0	15.6	15.2
Net göç oranı (düzeltmeler dahil)	1.6	1.5	1.5	1.5	1.5
	Her 1000 canlı doğumda				
Bebek ölüm oranı	42.4	41.2	40.3	39.7	38.7
Ortalama yaşam süresi :	Doğumda				
Erkekler:	65.7	65.9	66.1	66.2	66.4
Kadınlar:	70.3	70.5	70.7	70.9	71.0

İşgücü Piyasası (İşgücü Araştırması) (5)	İş gücüne oranı (%)				
Ekonomik faaliyet oranı (15 - 64)	54.9	54.9	55.4	51.8	51.3
İstihdam oranı (15-64), toplam	51.2	51.1	51.0	48.2	46.8
İstihdam oranı (15-64), erkekler	74.7	74.1	72.8	71.0	68.4
İstihdam oranı (15-64), kadınlar	27.5	27.9	29.1	25.3	25.0
	Toplam içindeki oranı				
NACE sınıflamasına göre ortalama istihdam	40.8	40.5	41.5	34.5	35.4
- Tarım ve ormancılık	17.8	17.5	16.8	18.2	18.3
- Sanayi (inşaat hariç)	6.3	6.2	6.1	6.4	5.3
- İnşaat	35.1	35.9	35.8	40.9	41.0
- Hizmetler					
	İş gücüne oranı (%)				
İşsizlik oranı. toplam	6.7	6.8	7.7	6.6	8.5
İşsizlik oranı. erkekler	6.3	6.8	7.7	6.6	8.8

İşsizlik oranı, kadınlar	7.8	6.9	7.5	6.5	7.9
25 yaşın altında işsizlik oranı	14.3	14.2	15.3	13.2	16.6
Toplam işsizlik içindeki oranı (%)					
Uzun vadeli işsizlik oranı	39.9	38.1	27.1	20.2	20.7

Altyapı	1000 km² başına km				
Demiryolu ağı	11.2	11.2	11.3	11.3	11.3
km					
Otoyolların uzunluğu	1,528	1,726	1,749	1,773	1,851p

Sanayi ve tarım	Önceki yıl=100				
Sanayi üretimi miktarı endeksleri	111.5	101.3	97.5	103.4	94.5
Brüt tarım üretimi miktar endeksleri	97.7	110.6	94.7	104.2	93.5

Yaşam Standardı (1)	Her 1000 kişi başına (6)				
Araba sayısı	55.8	58.9	61.4	65.5	66.1
Ana telefon hatları	246.0	260.3	272.3	272.6	275.5
Cep telefonu hizmetleri abone sayısı	23.2	51.9	114.1	221.9	284.2
İnternet abonesi sayısı	:	3.5	6.6	24.1	23.6p

p=tahmini rakamlar

- 1) Rakamlar, nüfus istatistiklerinde kullanılanlardan farklılık gösterebilen Ulusal Hesaplarda yer alan nüfus rakamlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.
  - 2) Veriler ISIC Rev. 2'ye göre.
  - 3) Bu rakamlara, envanterdeki değişiklikler, kazançlar, GSYİH ve onun harcama bileşenleri arasındaki istatistiki uyumsuzluklar dahildir.
  - 4) 1997 yılından sonraki veriler bulunmamaktadır.
  - 5) Ulusal LFS verileri, AB'nin LFS verileri ile uyumlaştırılmamıştır.
  - 6) 2001 yılı için tahmini veriler kullanılmıştır. 2000 yılı için veriler, o yıl yapılan nüfus sayımından sonra ortaya çıkan tahmini veriler temel alınarak hazırlanmıştır.
  - 7) Kaynak: TCMB Websitesi
  - 8) Endeks uyumlaştırılmamıştır.
- Not: Tahmini yıl ortası nüfus öngörülleri.

GENİŞLEME STRATEJİSİ

BÖLÜM 5 GENİŞLEME SÜRECİNE TÜRKİYE İLE YENİ BİR İVME

Haziran 2002'de yapılan Sevilla Zirvesi'nde; Kopenhag Zirvesi öncesindeki gelişmeler ışığında, Komisyon'un İlerleme Raporu temelinde ve Helsinki ile Laeken sonuçları uyarınca Türkiye'nin adaylığının bir sonraki aşaması için Kopenhag'da yeni kararlar alınabileceği belirtilmiştir.

2002 Raporu Türkiye'nin geçen 12 ayda sağladığı ilerlemeyi ayrıntılı şekilde değerlendirmektedir. Türkiye'nin kaydettiği ilerlemeler diğer tüm adaylara uygulanan kriterler ve metodoloji çerçevesinde incelenmektedir. Rapor, Kopenhag ve Madrid Avrupa Konseyi sonuçları uyarınca yasal değişiklikleri ve AB müktesebatının uygulanmasına yönelik idari kapasiteyi dikkate almaktadır.

Rapor Türkiye'nin Katılım Ortaklığı Belgesi'nin kapsadığı üç alan olan siyasi ve ekonomik kriterler ile müktesebatın üstlenilmesinde ilerleme kaydettiğini göstermektedir.

Türkiye Kopenhag siyasi kriterlerinin karşılanmasında önemli bir ilerleme sağlamıştır. Anayasal reform ve bir dizi yasa değişikliği paketi ile Türkiye, Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan bazı temel öncelikleri karşılamayı hedeflemiştir. Geniş kapsamlı bir reform yapılması konusundaki kararlılığı göstermesi bakımından Türk Parlamentosu'nun Ağustos 2002'de kabul ettiği yasal değişiklikler özellikle memnuniyet vericidir.

Savaş hali dışında idam cezası kaldırılmış, Türkçe dışındaki dillerde yayın ve öğretim yapılmasına izin verilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Olağanüstü Hal'in uygulanmakta olduğu dört ilden ikisinde kaldırılması ve bu yıl diğer iki ilde de kaldırılmasının öngörülmesi insan haklarının daha güçlü korunmasını sağlayacaktır.

Komisyon gelişmeleri memnuniyetle karşılamaktadır ve reformların Türkiye siyasetinde temsil ettiği aşamanın bilincindedir. Söz konusu reformlar özellikle zor koşullarda kabul edilmiştir. Türk siyasi sisteminin çok hassas olarak nitelendirilen alanlarda dahi ilerleme sağlamaya yönelik kararlılığını ve kapasitesini gösteren bu reformlar gelecek için ümit vericidir.

Ancak Türkiye siyasi kriterleri tam olarak karşılamamaktadır. Öncelikle, reformlar İlerleme Raporu'nda da belirtildiği gibi temel hak ve özgürlüklerin tam olarak kullanılmasına yönelik bazı önemli sınırlamalar içermektedir. İkinci olarak, reformların çoğunun uygulanması için tüzük ve diğer idari tedbirlerin kabulü gerekmektedir ve etkin olabilmeleri için tüm ülkede değişik seviyelerdeki idari birimler ve yargı organları tarafından uygulamaya geçirilmesine ihtiyaç vardır. Üçüncü olarak, siyasi kriterler kapsamında yer alan bazı önemli konulara ilişkin yeterli çalışma yapılmamıştır. Bu konular işkence ve kötü muamele ile mücadele, sivillerin ordu üzerinde kontrolü ile ilgili bazı sorunlar, şiddet içermeyen görüş ifade etmekten dolayı tutuklananlar ve AİHM kararlarına uyulmasıdır.

Son yıllarda önemli ilerlemeler gerçekleştirilmiş olması ve daha üzerinde çalışılması gereken alanların varlığı göz önünde bulundurularak Türkiye'nin demokrasi ve insan haklarının korunmasını güçlendirmeye yönelik reform süreci desteklenmektedir. Bu, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini tam olarak karşılamasının önündeki kalan engelleri aşmasını sağlayacaktır.

Komisyon Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik çabaların AB ile Türkiye arasındaki güçlendirilmiş siyasi diyalogun parçası olduğunu yinelemektedir. Komisyon ilgili tüm tarafları ve mevcut durumda özellikle Türkiye'yi BM'nin Kıbrıs sorununa bu sene içinde kalıcı bir çözüm bulmak için gösterdiği çabalara destek vermeye çağırılmaktadır.

Ekonomik kriterler kapsamında Türkiye pazar ekonomisinin işleyişinde ilerleme sağlamıştır. Ancak ekonomide durgunluk ve mali krizlerin etkisi devam etmektedir.

Müktesebatın üstelenilmesi alanında Türkiye Gümrük Birliği kapsamındaki konular ile bankacılık, telekomünikasyon, enerji ve tarım sektörlerinde mevzuat uyumunda ilerleme sağlamıştır. Diğer pek çok alanda AB müktesebatı ve Türk mevzuatı arasında önemli farklar bulunmaktadır.

NATO imkanlarının kullanılacağı ve AB tarafından yürütülecek operasyonlara Türkiye'nin katılım koşullarına ilişkin sorunların çözümü öncelik taşımaktadır.

5.1

Katılım Öncesi Stratejinin Güçlendirilmesi

Komisyon, Türkiye'nin adaylığının bir sonraki aşamasına yönelik olarak, Avrupa Birliği'nin katılım öncesi hazırlıklar için verdiği desteği güçlendirmesini önermektedir. Bu öneriler aşağıda sıralanmaktadır:

- Katılım Ortaklığı Belgesi, katılım öncesi strateji çerçevesinde çok önemli bir araçtır. Bu belgenin, yerine getirilmesi gereken öncelikli çalışmalar çerçevesinde güncelleştirilmesi ve değiştirilmesi uygun olacaktır.
- Avrupa Birliği ve Türkiye arasında güçlendirilmiş siyasi diyalog; siyasi reformlar, insan hakları, Kıbrıs sorunu, sınır sorunlarının barışçı yollarla çözülmesi konularını kapsamaktadır. Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini karşılama yönündeki çeşitli girişimlerinin ayrıntılı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Gerçekleştirilen reformların daha iyi anlaşılabilmesi için yeni yollar aranacaktır.
- Avrupa Birliği ile Türkiye arasında güçlendirilmiş ekonomik diyalog; makro ekonomik performans, istikrar ve ekonomik reformları kapsamaktadır. Ekonomik istikrarın yeniden sağlanması ve Kopenhag ekonomik kriterlerinin karşılanabilmesi için Türkiye'nin aldığı önlemler ayrıntılı bir biçimde değerlendirilecektir.
- Belirli sektörel sorunlara ilişkin mevzuat inceleme süreci TAIEX desteği ile geliştirilecektir. Bu süreç, Türkiye için idari kapasite ve uygulama da dahil olmak üzere müktesebatın aktarılması hususunda yönlendirici olacaktır.

- Gümrük Birliği'nin uygulama alanının; hizmetler, kamu ihaleleri ve malların serbest dolaşımında karşılaşılan teknik engellerin kaldırılmasını da kapsayacak şekilde genişletilmesi ve güçlendirilmesi için ek çaba sarf edilmektedir. Bu gelişmenin aday ülke statüsündeki Türkiye'nin çalışmaları üzerinde etkileri olacaktır.
- İkili düzeyde ve üçüncü ülkelerle ilişkiler çerçevesinde Türkiye ile ticari ilişkilerin derinleştirilmesi çalışmalarının sürdürülmesi gerekmektedir. Böylece Türkiye ile AB arasında karşılıklı olarak tarım ürünlerinin tercihli ticareti tesis edilebilecektir. Buna, hayvan ve bitki sağlığı konularında güçlü bir işbirliğinin eşlik etmesi gerekmektedir. Üçüncü ülkelerle ticari anlaşmaların müzakeresi sırasında AB, bu ülkelerin Türkiye ile benzer anlaşmalar gerçekleştirmeleri yönünde çaba gösterecektir. AB ile Türkiye arasında ticari konularda diyalogun güçlendirilmesi ve ticari koruma araçlarının kullanımı yakından takip edilecektir.
- Sermaye akışını teşvik etmek için Türkiye ile AB arasında doğrudan yatırımların serbestleştirilmesi çalışmaları sürdürülmelidir.
- Türkiye ile adalet ve içişleri alanında yaşa dışı göç, Schengen müktesebatının kabulü ve uygulamaya koyulması, kişilerin serbest dolaşımı ve deniz güvenliği konularındaki işbirliği güçlendirilmelidir.
- Türkiye çeşitli Topluluk program ve ajanslarına katılacaktır.
- Yeni mali yönetim sistemi oluşmaya başlamıştır. Birliğin Türkiye'ye yönelik mali yardım taahhütlerindeki birikme ortadan kaldırılmaktadır. 2003 yılından itibaren mali yardım programlarının yürütülmesi sorumluluğu Türk yetkililerine devredilecektir.

AB Komisyonu katılım öncesi stratejinin uygulanması için gerekli tüm girişimlerde bulunacaktır. Kaydedilen ilerlemeleri ve ek çaba gerektiren alanları dikkate alarak revize edilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlayacaktır. Gerçekleştirilen ilerlemeler, AB Türkiye Ortaklık Komitesi ve Gümrük Birliği Karma İstişare Komitesi gibi ilgili platformlar bünyesinde incelenecektir.

Türkiye'ye yönelik mali yardımların, ülkenin ihtiyaçları ve kaynak kullanım kapasitesi dikkate alınarak artırılması uygun olacaktır.

5.2 Ek Mali Destek

Türkiye'nin katılım öncesi stratejisini uygulamaya koyabilmek için 2004 yılından itibaren artan oranda mali destek sunulacaktır. Bu artış ile Türkiye'nin kamu idaresini güçlendirmek, müktesebat uyumunu desteklemek ve Avrupa ekonomisi ile bütünleşmesini kolaylaştırmak hedeflenmektedir.

Katılım öncesi yardım, Türkiye'nin Kopenhag kriterleri çerçevesinde öncelikle her seviyede kamu idare ve kurumlarını güçlendirmesine ve müktesebat uyumuna ilişkin yatırımları gerçekleştirmesine yöneliktir. Yardımlar, ayrıca Türkiye ekonomisinin işleyişini ve iç pazarda rekabet baskılarına karşı koyabilme kapasitesini iyileştirmeyi hedeflemektedir. Avrupa Birliği üye ülkeleri ve diğer aday ülkeler ile sınır ötesi işbirlikleri de ayrıca desteklenmektedir. Yardımların öncelikleri Katılım Ortaklığı Belgesi ve İlerleme Raporları'na göre belirlenecektir.

Türkiye, ekonomik ve sosyal uyuma ayrılan kaynakların yönlendirilmesi için ulusal bir kalkınma planı hazırlamaya davet edilmiştir.

2003 yılı başında Avrupa Komisyonu, bu yılın ilerleme raporundaki öncelikler temelinde hazırlayacağı Katılım Ortaklığı Belgesi'nin yenilenmiş halini sunacaktır. Bu çerçevede Komisyon bütçe idaresine Türkiye'ye yönelik mali yardımların 2000-2006 yılları mali perspektiflerinin yedinci başlığı altında tahsis edilmesini ve 2004-2006 yıllarında düzenli olarak artırılmasını önerecektir. Yıllık yardımlar, Kopenhag kriterlerinin karşılanması ve katılım öncesi yardımın etkin idaresi konularındaki sonuçlara bağlı olacaktır. 2006 yılında Türkiye'nin mali yardımları kullanma kapasitesi ve ihtiyaçları çerçevesinde toplam yardımın en azından ikiye katlanması öngörülmektedir.

GENİŞLEME STRATEJİSİ TÜRKİYE BÖLÜMÜ

İlerleme Raporu Sonuç Bölümü (C) ile aynı